BIOGRAFISKA STUDIER

FRÅN

SKILDA TIDER

AF H. FRÖDING -------------------- STOCKHOLMP. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

STOCKHOLM KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER 1905

Förord till den elektroniska utgåvan

Boken, som tillhör University of Minnesota Libraries, har scannats av Google Books. Den anpassades och OCR-tolkades för Projekt Runeberg i augusti 2014 av Bert H.

FÖRORD.

Af de åtta studier, som härmed till allmänheten öfver-lämnas, hafva fem — här mer eller mindre omarbetade — redan offentliggjorts, nämligen den första i Historisk Tidskrift, den tredje, fjärde och åttonde i Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning, den sjunde i Nordisk Tidskrift.

Att flera af dessa studier i någon mån beröra Göteborg är ingen tillfällighet utan beror därpå, att uppslaget så att säga erhållits under sysslandet med denna stads historia.

Af källor anföras endast de viktigaste och då alltid på behöriga ställen i texten. Den, som särskildt skulle vilja se uppgifterna om grefvens till Vasaborg mor närmare styrkta, hänvisas till min liknämnda uppsats i Historisk Tidskrift.

Med undantag för norskan och danskan hafva alla på utländskt språk förekommande aktstycken återgifvits på svenska, hvarjämte vår tids stafning, på något undantag när, öfverallt följts.

Stockholm i augusti 1905.

Författaren.RÄTTELSER.

Sid. 42 rad 2 uppifrån står: vasatiden vasasidan „ 83 „ 1 „ „ andliga läs: adliga

„ 132 „ 4 „ „ nit läs: funnitGREFVE GUSTAF GUSTAFSSONS TILL VASABORG MOR

F röding, Biografiska studier.

IGrefve Gustaf Gustafssons till Vasaborg mor.

Att konung Gustaf II Adolf haft en naturlig son, som under drottning Kristinas myndighetstid vardt grefve till Vasaborg, är en känd sak. Och såsom historiskt faktum har hittills äfven gällt, att denne sistnämndes mor varit den bekante holländaren Abraham Cabeljaus dotter, Margareta.

Emellertid har N. A. Kullberg för öfver trettio år sedan, efter undersökning af reduktionskollegiets handlingar, anmärkt, att denne grefves till Vasaborg mor otvifvelaktigt varit en fru Margareta Slots, sedermera gift med petarderaren Jakob Trello. Detta sakförhållande har äfven C. Sandberg i sina skriftliga anteckningar omnämnt, tillika påvisande, att samma fru förut varit gift med ingeniören Anders Sersanders. Såväl den ene som den andre af dessa forskare synas dock hafva ansett Margareta Slots identisk med Margareta Cabeljau, en identitet, som

man från annat håll sökt förklara genom denna sistnämndas möjliga gifte med en (pappersmakare) Arendt Schloss.

Hela denna personfråga är, som man ser, rätt invecklad och torde förtjäna en närmare undersökning.

Då vi här tillåta oss en sådan och samtidigt söka skildra en med vår störste konungs privatlif i viss mån förbunden personlighet, må det i alla aktstycken förekommande namnet Margareta Slots tills vidare fasthållas.Den första gång detta namn möter oss torde vara i följande af hofmarskalken och ståthållaren på Stockholms slott utställda anvisning:

Effter det, peder Andersson, at fru Margretha S. Anderess Zhare Zannderers efterlefuerska hafuer ordningh opå at bekomme några pärtzeller af hofprofeantet åhr för den skuld min vellie at i låte henne bekomme malt — 4 Tun. Rogh tuå Tunne Datum Stocholm den 23 Decembris åhr 616.

Så oväsentlig denna med strängaste noggrannhet återgifna anvisning på fyra tunnor malt och två tunnor råg än förefaller, är den dock för vår undersökning af stor betydelse. Den bevisar nämligen, att den med sitt namn kvitterande Maergrieta Slots hade varit gift med S(alig) Anderess Zhare Zannderer — i riksregistraturet kallad Anders Sersander och i andra räkenskaper från denna tid Zare Zander, Sesander — hvars verkliga namn enligt Nederländernas Biografiska Ordbok var Andries Sersanders.

Låtom oss nu gå något tillbaka i tiden för att tala om henne själf, hennes sistnämnde man och hennes första förbindelse med Gustaf Adolf!

Om henne själf veta vi ej med säkerhet mer, än att hon var holländska, hvilket man äfven finner af hennes sätt att stafva sitt förnamn. Möjligen var hon af namnlikheten att döma dotter till den ofvannämnde pappersmaka-ren Arendt Schloss, som i riksregistraturet 1615 kallas Slot, och hvars änka förekommer i kammararkivets räkenskaper för år 1644.

Andries Sersanders var en holländsk ingeniör (officer) af framstående skicklighet, som år 1612 inskeppat sig med de i Holland för svenska kronan af Mönichoven

Maergrieta Slots

Class Hornvärfvade och af Abraham Cabeljau utrustade trupper, hvilka under den förstnämndes befäl afgått till Älfsborg, men, hindrade af danska flottan att där landstiga, seglat upp i Trondhjemsfjorden och därifrån slutligen banat sig väg till det af svenska trupper besatta Jämtland. Efter ankomsten till Sverige tjänstgjorde Sersanders till en början i Stockholm; längre fram åtföljde han tidtals konungen på dennes resor, hvarjämte han äfven själf företog en kort resa till Holland. Hösten 1613 anställdes han i Kalmar med uppdrag att »dela staden med vall och mur, grafvar, portar, torg, gator och gränder». Och, då han äfven fick några af stadens tomter i förläning, torde man kunna anse honom såsom på visst sätt därstädes bosatt.

Påföljande år — 1614 — då Gustaf Adolf begifvit sig till Finland för att börja kriget med Ryssland, skrif-ver kungen efter hoffolket »särdeles ingeniör Sersander», om hvars öfversändande han flera gånger påmint. Så snart arbetena i Kalmar satts i gång, skulle denne oför-dröjligen sjöledes begifva sig till konungen, som i juni månad anländt till Narva. På grund af dessa befallningar har ingeniören äfven inställt sig i högkvarteret samt därpå antagligen deltagit i belägringen och intagandet af fästningen G dov.

Huruvida Sersanders i likhet med konungen på hösten återvändt till Sverige eller möjligen kvarstannat på andra sidan Östersjön, låter sig ej fastställa. Säkert är endast, att han äfven påföljande år deltagit i fälttåget, och att han af Gustaf Adolf, som den 30 juli 1615 anländt framför fästningen Pskov, genast kallats till högkvarteret vid klostret Smietnogorod.

Under denna tid och på denna ort måsfe såsom vi strax skola finna konungens redan antydda kärleksförbindelse med Margareta Slots hafva ägt rum. Och ytterst san-nolikt var denna kvinna Sersanders’ då åtföljande eller på besök anlända hustru — ehuru möjligheten, att hon först efter kärlekshandeln i fråga blifvit gift med ingeniö-ren, visserligen ej är alldeles utesluten.

Efter uppgifvandet af fästningens belägring i oktober månad 1615 och Gustaf Adolfs afresa till Finland har Sersanders efter all sannolikhet återvändt till Kalmar. Åtminstone vistas han på denna sistnämnda plats fram på vintern, ty kungen skrifver den 15 mars 1616 från Abo till ståthållaren på Kalmar slott, Hans Eriksson, att denne borde i afseende på vissa försvarsåtgärder tala med Sersanders, ifall den sistnämnde ej vore rest.

Två månader senare, eller noga angifvet den 16 maj 1616, var Sersanders ej längre i lifvet. Detta framgår af ett nytt denna dag till nämnde ståthållare aflåtet kungligt bref, hvari denne anbefalles, »efter vår ingeniör Anders Sersander är död blifven», att låta hans hustru njuta de honom i staden nådigst förlänta tomter till afbetalning af mannens gäld.

Ungefär samtidigt med Sersanders’ död, eller någon månad därefter kanske, vardt fru Margareta i Stockholm moder till Gustaf Gustafsson, sedermera grefve till Vasaborg. Denna händelse inträffade nämligen den 3 maj 1616, om man får tro inskriften å grefvens kista i Riddar-holmskyrkan, eller den 24 samma månad och år enligt inskriften å själfva grafkoret därstädes. Den senare uppgiften förefaller troligare; någon full visshet kan svårligen vinnas, då ingen af Stockholms församlingars dopböcker från denna tid finnes i behåll.

Naturligt hade varit, om detta barn enligt den juridiska regeln pater est quem demonstrant upp-

vuxit som den aflidne Sersanders’ son och burit dennesnamn. Men anmärkningsvärdt nog har Gustaf Adolf föredragit att öppet framträda som fader.

Det tycks dock, som hade han ej genast beslutit sig härför utan först ett år senare, efter rådgöring med sin hofpredikant Johannes Rudbeckius (sedermera biskop i Västerås) som från kyrkans sida sannolikt uppställt ett villkor — en viss botgöring. Och detta villkor syns äfven så till vida blifvit uppfylldt, som hofpredikanten på själfva botdagen den 20 juni 1617 för konungen hållit ett allvarligt strafftal.

Detta i Uppsala universitetsbibliotek förvarade i obestyrkt afskrift återgifna dokument har af biskop C. G. Nordin försetts med anmärkningar rörande dels själfva aktstyckets äkthet och åtkomst, dels grefve Gustafssons härkomst, med hvilken talet efter Nordins åsikt haft direkt samband. Ett exemplar af detta strafftal uppges vara funnet i ett prästhus i Österbotten, därifrån det kommit till Abo akademiska bibliotek samt vidare i afskrift till Nordin, som därtill upplyser, att biskop Terserus å ett annat exemplar angifvit Rudbeckius såsom författare.

Hur direkt konungen tilltalas i detta tal (hvars äkthet som vi se väl ej är alldeles obestridlig men dock högst sannolik), i hvilken värdig och manlig ton det är hållet, syns af efterföljande utdrag:

». . . Nu hafver jag, det Gud bättre, förnummit, att E. Kungl. Maj:t förutan dageliga fel, med hvilka vi väl alla som oftast förse oss emot Gud, är fallen (såsom det är mänskligt att falla) uti en uppenbar, verkelig synd emot Guds bud och därigenom förtörnat Gud, den allra högste, däraf någon fara synes följa, hvar E. Kungl. Maj:t icke uppstår igen och förliker sig med Herren sin Gud. Och oansedt jag icke tviflar af andra E. Kungl. Majts kristeliga gärningar, att E. Kungl. Maj:t ju sådant vet, redo ångrar det och tänker till att bättra sig, dock ... ärjag kommen att på mitt ämbetes vägnar till ätt E. Kongl. Maj:t härom ödmjukeligen påminna, bedja och förmana, att E. Kungl. Maj:t denna synden ingalunda förgäter, henne ringa aktar eller däruti framhärdar ... Gud, den allra högste, hafver uppsatt E. Kungl. Maj:ts förfäder till konungar och regenter i vårt k. fädernesland, hvilket är ingen ringa ära och höghet, Han hafver bevarat och hulpit dem genom många farligheter, att ock deras efterkommande (dess Gud ske lof) ännu sitta på deras säte ... Han hafver desslikes i dessa E. Kungl. Maj:ts unga år bevarat E. Kungl. Maj:t i många farligheter, hafver gifvit sin nåd, att E. Kungl. Maj:t hafver allaredo mycket godt uträttat i sitt kungliga ämbete och därmed bekommit både hos sina undersåtare och andra ett högt berömligt namn...»

»Nu hafver E. Kungl. Maj :t sådant förgätit, i det E. Maj:t hafver öfverträdt Guds bud och därmed icke allenast uppväckt Honom till vrede utan ock ingen ringa fläck lagt uppå det berömliga namn, som Han E. Maj :t i så mång annor stycke gifvit hafver. Sådant allt bör E. Kungl. Maj:t betänka och låta gå sig allvarligen till hjärtat, i tid bättra sig och förlika sig med Gud, om E. Kungl. Maj:t eljest vill bekomma Guds nåd och vänskap igen.»

Före 1617 kan talet ej hafva hållits, alldenstund Stol-bovafreden häri omnämnes.

Härmed vill man gärna anse det mindre tilltalande kapitlet i Gustaf Adolfs ungdomshistoria afslutadt. Och till en sådan uppfattning har man lyckligtvis äfven, såsom vi skola finna, stort skäl, om man ock finner konungen, såsom naturligt är, då och då hafva lämnat sin sons mor något understöd eller någon gåfva.

* *

*Vi återgå nu till den tidpunkt, hvarmed vi började, eller till den unga fru Margaretas änkestånd, som skulle blifva af rätt kort varaktighet.

Vi hafva sett, hur hon jultiden 1616 från hofvet till sitt behof erhöll en del malt och råg, och vi finna af de påföljande två årens kammarräkenskaper, att hon från samma håll dessutom gynnades med ved och vin. Af denna sistnämnda vara erhöll hon den 18 mars 1618 två åmar rhenskt och två åmar franskt sitt bröllop.

Ar 1619 är hon faktiskt omgift med den redan i första början af vår berättelse omnämnde petarderaren Jakob Trello. Denne, en holländsk militär liksom hans företrädare i äktenskapet, hade såsom kapten för öfvers-tens (Stiemskölds) eget, uteslutande af holländare bestående kompani den 14 juni 1617 mönstrats på S:tae Clarae gärde i Stockholm och med eller utan kompaniet sedermera öfvergått till fältherrens (gula) regemente. Då han emellertid aldrig upptages i detta regementes rullor, får man antaga, att han endast en kort tid tillhört detsamma och snart erhållit sin beställning som petarderare (öf verfyrverkare).

Om de nygiftas villkor och första bosättning upplyser ett öppet bref af den 7 juni 1619, hvarigenom konungen unnar och beviljar välborne Jakob Drillow (Trello), »att han med sin hustru skall bebo och hafva sin hemvist på Benhammars gård», hvar jämte makarne »till bättre hållande af husen» förlänas frihet på behaglig tid på ett par gårdar.

Benhammar (nu Stora Benhamra) ligger 1 Vada socken i Uppland 3V2 mil från Stockholm vid den lilla Vadasjön, som flyter ut i Garnsviken och därifrån i Trälhafvet. Denna gård hade förut varit i Bielkesläktens ägo och sär-skildt tillhört drottning Gunilla.

Till de förmåner frun redan från hofvet åtnjutit komnu äfven beklädnad. Hvad hon häraf år 1619 för sig och sina närmaste bekommit framgår af följande hennes kvitto:

Efter Kon. Maj:ts befallning bekänner jag Margrieta Slots att hafva bekommit af högbemälte Kon. Maj:ts klädekammare till mitt eget behof efterskrifne persedlar:

al. 6 dr (till 6 daler alnen) svart blo(mmigt) sammet 28 al.

al. 6 dr svart sammet............................... 6 al.

al. 6 dr sammet.................................... 2 al.

al. 5 dr 1 hårigt sammet............................ 1 al.

al. 4 dr svart atlas .... 28 al.

al. 4 dr svart damask.............................. 28 al.

al. 4 dr damask.................................... 22 al.

lod 6 dr guldsnöre väger 2 m(ark) 6 lod.............. 86 al.

par 14 dr silkesstrumpor............................ 3 par

lod 2 (dr) silkessnöre....................... 1 mark 8 lod1

lod 2 (dr) silke .... V8 mark

al. 1 dr rödt packelakan............................ 25 al.

al. 12 ör(e) foderboj............................... 20 al.

Allt efter Kon. Maj:ts befallning hafver jag bekommit till min son:

al. 4 dr Gene (genuesiskt) atlas .... 8 al.

al. 2 dr taft....................................... 4 al.

. al. 2 dr taft....................................... 1 al.

al. 1 dr legitur (ligatur, band)................... 16 al.

lod 6 dr guldsnöre .... 19 lod

lod 10 ö(re) silke i3V2lod

al. golt kersin .... 4 ak

al 2 dr dussinken till drängen....................... 10 al.

Efter Kon. Maj:ts befallning hafver min man bekommit till äre- och reseklädning:

al 4V2 dr Genu. atlas................................ 14 al-

al. 4 dr atlas .... 21/* al-

al 8 dr svart kläde .... 6 al.

par 14 dr silkesstrumpor .... 1 par

al. 4 dr colör (kulör) kläde .... 11 al.

lod 2 dr silkesgalluner (galoner).................... 33 lodNoch efter Kon. Maj:ts befallning hafver barnsens amma bekommit... (några uppräknade poster af taft, sammet, silkessnören, silke, raps, bomersin).

Detta kan emellertid hafva varit en sorts slutuppgörelse, ty i hofvets räkenskaper förekommer, så vidt jag vet, ej fru Margaretas namn vidare.

* *

*

Konung Gustaf Adolf gifte sig den 25 november 162a med prinsessan Maria Eleonora af Brandenburg och borde väl nu åtminstone varit alldeles befriad från fru Margaretas direkta eller indirekta uppvaktning, ifall hon varit en försynt kvinna. Att hon emellertid ej var detta, därom vittnar ett hennes bref till konungens hofmarskalk, Didrik F alkenberg, hvilket, dateradt Benhammars kungsgård den 27 februari, saknar årtal men på grund af antydningarna såväl om den i Stockholm grasserande pesten som om hofvets vistelse i Västerås måste vara skrifvet under det för dessa tilldragelser bekanta året 1623. Brefvet, som dessutom innehåller några upplysningar om makar-nes på Benhammar omständigheter och förehafvanden under de första åren af deras äktenskap, lyder med uteslutning af öfver- och underskrifter i öfversättning från holländskan som följer:

»Befallande mig ödmjukligen i E(rs) E(xcellens'} goda gratie ber jag E. E. icke förtänka mig, att jag skrifver så dristigt. Då jag sist var i Nyköping förnam jag, att Hans Maj:t befallt Albrecht Gotters hustru göra kragar på holländska maneret. Men då jag såg, att hon ej hade det rätta handlaget, har jag gjort en sådan krage och skickar E. E. denna, ödmjukeligen bedjande, att E. E. behagade å mina vägnar presentera Hans Maj:t densamma. Jag hoppas detta skall vara Hans Maj:ttäckeligt, och, för den händelse, att Hans Maj:t skulle önska flera af samma fason, och jag kunde blifva så lycklig att få äran tjäna Hans Maj:t, så torde Hans Maj:t sända mig hvad därtill nödigt är jämte vidden af Hans Maj :ts hals och (besked), om Hans Maj :t behagar knypplingar på kragen eller denna framtill sydd med svart siden. Jag hoppas att göra det väl och så som jag vet vara Hans Maj:t (till gagns). Min herre, på det att Hans Maj:t må med lugnt hjärta bruka denna krage, förklarar jag vid min själs salighet, att sedan jag reste från Nyköping, hvarken jag eller någon af mitt folk varit i Stockholm eller där omkring. Jag förmodar E. E. af dess fogde förnummit, att jag varit en natt på en af min herres gårdar. Så beder jag min herre icke vilja förtänka mig denna dristighet. Det var kallt väder och natten öfverföll oss, så att jag ej visste inkomma någon annorstädes. Ifall det kunde vara min herre angenämt, skall jag förära E. E. ett par kalkoner till förökning

af dess bohag, förhoppandes det min herre ej skall försmå en liten gåfva. Nu behagade min herre förstå af hvad orsak jag reste från Nyköping denna vecka. Jag sökte komma till fru hjältinnan (fältmarskalkinnan Ewert Horn förmodligen) för att påminna henne om betalning för tvenne handskrifter (skuldsedlar) af hennes salige man, dem han var skyldig min gamle (man). Men hon svarade sig ej veta, att jag därvid kunde något göra utan herr Johan Skyttes goda råd. Alltså reste jag till honom i tanke att flnna honom på hans gårdar, men jag förnam, att Hans Excellens hade göromål i Västerås hos Hans Maj:t, och dit tordes jag icke resa fruktandes att furstinnan (pfalzgrefvinnan Katarina) skulleförtänka mig detta, hvilken Hennes Furstl. Nåde väl allaredan till min stora oskuld gör, som Gud bättre mig väl skall förkorta mitt lif. Ty beder jag E. E., min herre, ödmjukeligen, att jagmåtte bekomma en förskrifning till herr Johan Skytte, att Hans Excellens ville förhjälpa mig till min betalning. Gud vet, att jag är mycket skyldig å min salige mans vägnar, och jag vet nu intet annat råd, än att min man denna sommar reser till Holland för att se, om han af sin moders godvillighet kunde få en assistans och bringa hem med sig. Här är en bekymmersam tid, och vi kunna heller alls ej bekomma af våra bönder hvad de äro oss skyldiga. Vi hafva en stor gård, som är mycket förfallen och sedan gamla tider försedd med en oduglig byggnad; därför hafva vi lagt grunden till en annan, men den kan ej varda fullbordad, förrän vi blifvit bättre försedda med penningar, ty vi hafva nu af nöden både kalk, sten, glas och annat därtill hörande material. Därför måste vi varda betalda af fru hjältinnan, hvilket väl skulle hjälpa oss något till rätta. Vi hafva två handskrifter, den ena på hundrade svenska gyllen och den andra (på) sextionio gyllen, och kunde jag få betalning häraf, så vore jag försäkrad, att, därest jag dog, mina kläder och möbler icke behöfde försäljas till betalning af min och min salige mans gäld. Min herre, den ynnest E. E. skall behaga visa, är såväl jag som min man beredd att hvarje tid återgälda, så snart vi skulle komma i tillfälle att tjäna E. E. Härmed, min herre, skall jag hafva E. E. den allsmäktige Guden befalld och förblifver så länge jag lefver etc.»

Sedan under slutet af 1623 ytterligare några gårdar och en mjölkvarn lagts under Benhammar, höra vi under flera år ingenting om fru Margareta Slots och hennes omständigheter. Då vi åter anträffa henne, har hon utvecklat sig, ehuru visserligen ej i den riktning man skulle önskat.Denna utveckling framträder tydligt nog i hennes enda till vår tid bevarade bref till Gustaf Adolf, hvilket, skrifvet på tyska, är liksom det ofvan anförda, uppsatt af en skrifvare och af henne själf endast undertecknadt. Ort och datum saknas, men ankomsten Martio är påtecknad.

Af innehållet — klagomål, självförsvar, suppliker — må följande i sammanträngd form angifvas.

Till en början försvarar hon sig mot Per mjölnares obefogade beskyllningar, att hon byggt sin såg for nära hans kvarn och därigenom beröfvat honom vattnet. Hon skulle kunna bevisa honom i ansiktet, att sågen ej varit af henne först funderad utan stått där i nära trettio år, och att hon endast brukade hans öfverloppsvatten. För öfrigt ville ej folket mala hos honom, därför att han var en stor tjuf.

Härpå kommer hon till sitt vidlyftiga mellanhaf-vande med en viss Hans spelman. Äfven nu är det fråga om en såg, anlagd vid Benhammar och köpt af drottning Gunilla, högmildast i åminnelse, hvilken såg be-mälte Hans spelman låtit nedrifva, ehuru ståthållaren Klas Hom några gånger befallt honom åter inrymma den till fru Margareta. Dessutom ville samme hennes vedersakare taga ifrån henne ett »5-öres» hemman, (som hon köpt för att enligt kungl. maj:ts bref förbättra Benhammars gård), allt under föregifvande, att han hade arf srätt till detta hemman, ehuru han i själf va verket ej hade mera arfsrätt härtill än hon. Domstolen hade visserligen tilldömt honom hemmanet, men det var endast därför, att han var svensk och hon »tyska» (holländska).

Efter ytterligare ett par klagomål öfver samme man kommer Margareta Slots till hans svåraste förorätt. Den nämligen, att han såväl i dryckeslag som eljes bland annatfolk med stort oskäl försmädat, förklenat och illa omtalat henne samt bakom hennes rygg framdragit, hur hon haft ett barn med hans kungl. maj:t. Ja, så öfvermåttan stor spott, så mycken »högmod» hade hon härför lidit af nämnde spelman, att hon däröfver kunnat gråta blodiga tårar. Därtill hade hans hustru under nyss förlidna dis-tingstid sagt till prästhustrun i Garn, det hon (fru Margareta) ännu hölle sig till konungen och, så fort hans maj :t ville det, strax komme till Svartsjö. Nu visste både Gud och hans maj:t hennes oskuld och rena samvete i detta fall, samt att prästhustrun farit med osanning; men fru Margareta befarade, att dessa rykten skulle genom andra komma till konungens öron och bringa stor

onåd öfver henne. Och inte nog härmed; spelmannen hade kommit med ändå skamligare beskyllningar — dem hon i sitt bref rätt utförligt anger — och därvid tillika berättat, huru hans maj:t förbjudit henne att komma upp och tala med sitt barn. Och allt detta hade denne sagt endast för att bringa henne i onåd och själf på sina lögner florera.

Slutligen beklagar hon sig, »fattiga fru», öfver lands-höfdingens i Uppland, Lars Skyttes knekteutskrifning, hvarpå hon blifvit i högsta grad lidande.

»Min underdåniga, ödmjuka och högst flitiga bön och begäran är därföre», så slutar hon sin fyra foliosidor långa skrifvelse, »att Eders Kungl. Maj:t af medfödd nåd och kunglig mildhet täcktes tilldela mig ett fribref på de tre hemman jag köpt till Benhammar, nådigst förunna mig plats till sågekvarnen, tillstoppa munnen på mina belackare, skydda mig mot den mig tillfogade stora orätt och ej tillåta mig mindre (sic, skall naturligtvis vara mera) nedertryckas än andra.»Hvar och en som genomläser det i riksarkivet förvarade högst oblyga brefvet har svårt att fatta, hvarfor ej konungen genast sönderrifvit detsamma. Förklaringen kan svårligen varda annan än den, att han troligen endast läst den första om egendoms- och rättsförhållanden handlande delen och sedan lagt papperet ifrån sig.

I hennes sex år förut skrifna bref till Didrik Falkenberg begagnar fru .Margareta under redogörelsen for förhållandena på Benhammar ordet Nu anno 1629 förekommer inte annat än jag. Man skulle tro, att petarde-raren länge varit död och begrafven, hvilket dock som vi strax skola se ej var förhållandet.

Hennes umgängeskrets torde nu ej varit lysande, och det tycks nästan, som om den förhatlige spelmannen skulle stått på jämnhöjd med denna. För öfrigt var nämnde skarpe antagonist sannolikt en gammal bekant från hof-vet, nämligen den i 1621 års räntekammarbok upptagne hofspelmannen Hans Adamsson. Detta är så mycket troligare, som en man med samma namn just detta år 1629 »contra frun på Benhammar» inlade en »supplicatz» till rådet, och som fyra år senare »musikanten» Hans Adamsson erhöll bref på ett par hemman i Ångarns socken.

Något dunkelt är det sätt, hvarpå fru Margareta återger spelmannens lögnaktiga (?) berättelse, att kungen förbjudit henne tala med sitt barn. Hon skulle ej fått »komma upp» till detta, heter det. Så mycket tycks dock vara klart, som att mor och son nu, år 1629, voro skilda åt. I själfva verket hade denna skilsmässa, såsom vi af nästa studie skola finna, genomförts långt förut.

En af fru Margaretas i brefvet uttryckta önskningar tycks emellertid hafva blifvit uppfylld, den nämligen om frälsefrihet för några af de inköpta gårdarna, ty i öppet bref af den 4 maj detta samma år 1629 unnar och efterlåter konungen sin trotjänare och petarderare, ädel och man-häftig Jakob Trello till Benhammar att för sig, sin hustru och hennes son njuta och behålla frihet och frälse för af honom från skatter inköpta gårdar, nämligen Fjällsvik i Värmdö socken och Uddro tre gårdar i Gams socken.

* *

*

Året därpå ägde ett tillfälligt sammanträffande rum emellan konungen och hans forna älskarinna. Det allt annat än dramatiska förloppet erfar man af följande kamreraren Tönnes Henriksson Langmans åtta år därefter eller den 29 september 1638 gjorda förklaring:

»Anno 1630 om våren inkom S(alig) K. M. på en dag uti den lilla räknekammaren. Där stod f. Margareta till Benhammar och fordrade en sin mans rest efter arkli-bokhållarens restsedel. Därpå befallde högstb:te S. K. M. mig straxt att utdela en sedel uppå bemälte rest, med hvilken sedel hon blef depecherad till samtlige kammarråd, hvilken sedel välb:ta fru Margareta säger sig hafva levererat till välborne herr Per Erlandsson och sedan hvarken penningar eller förb:te sedel igen bekommit.»

»Summa på samma rest», fortsätter Langman, »är efter arklibokhållaren Jöran Bengtssons restlängd fyra hundrade femtio daler silfvermynt, hvilke bemälte 450 dr nu (1638) herr Gustaf Gustafsson på sin k. moders vägnar dagligen utfordrar.»

Af denna arklibokhållarens restsedel ser man, att Trello varit aflönad eller haft aflöning att fordra för åren 1626 —29 men antecknats såsom »utesluten» för åren 1630—32. Måhända har han från och med 1630 ej gjort någon krigstjänst utan bott på Benhammar, på hvilket gods han år 1635 erhöll konfirmation. Ännu 1637 finner man hans namn i Upplands verifikationsbok. Men därmed äro de positiva uppgifterna om mannen slut, och

Frödi Hg, Biografiska studier. 2året därpå står det i samma verifikationsbok, att Benhammar kommer fru Margareta till, och att hon själf brukar detta gods. Möjligt är därföre, att petarderaren från och med 1638 lämnat inte allenast Benhammar utan äfven frun och Sverige. Att han ännu 1652 lefde, skulle man måhända kunna sluta däraf, att han då utan epitetet sal. omnämnes (i sammanhang med en tjugusex år förut inlöst bördsrätt), ehuru detta visserligen äfven kan innebära, att man då ej visste, om han lefde eller ej.

Det lilla vi veta om Margareta Slöts* förhållande till den uppvuxne sonen skall meddelas i nästa studie. Här må blott omnämnas, att denne sistnämnde den 8 mars 1643 af förmyndarregeringen i förläning erhöll Benhammars gods — möjligen på grund af styffadrens försvinnande. Sina inköpta gårdar har naturligtvis fru Margareta fått behålla, och troligen har hon äfven bott kvar på hufvudgården, ty hon kallas alltjämt frun till Benhammar.

För att undersöka matronans förhållande till grannar och underhafvande har jag letat i domstols- och dylika handlingar från hennes tid men ej kommit till något viktigare positivt resultat. Jag har sålunda knappt funnit hennes namn i Vallentuna härads domböcker, af hvilka dock endast en obetydlig del tyckas vara i behåll, intet af ringaste vikt heller i landshöfdingens i Uppsala skrif-velser, af hvilka jag genomgått dem från åren 1634—1639. Min enda skörd har gjorts i Svea hofrätts protokoll, från tiden efter 1652 vill det säga, eller sedan dessa blifvit försedda med register. Så här ter sig, summariskt uppgjord, listan på hennes i sistnämnda rätt antecknade mål: År 1652 tvist med ett par bönder rörande bördsrätten till ett af hennes man för tjuguåtta år sedan inlöst hemman, som af lagmansrätten blifvit henne fråndömdt.Ar 1653 sak med välborne Olof Eriksson rörande 54 tunnor hvete och 17 tunnor råg.

s. å. mål angående bördsrätten till hemmanet Rörby i Ångarn socken.

Ar 1655 process med länsmannen Hans Eriksson i Husa.

» 1657 ansökan om värdering af omkostnader på Ådra

m. fl. hemman, med hvilken ansökan hofrätten ej kunde befatta sig.

s. å. citation å länsmannen Hans Eriksson i Husa, som emot hofrättens dom satt sig i possession af hemmanet Ådra.

År 1661 citation å bonden Rasmus Frantzson i Vad och Rysala socken.

s. å. ödmjuk supplikation att blifva maintenerad vid sin välfångna egendom och efter afgångna domar till verklig exekution hos Hans Eriksson i Husa förhjälpt.

År 1662 fortsättning af saken mot Rasmus Frantzson.

Denna var anslagen å hofrättens dörr, men, då å actricis vägnar ingen tillstädeskom, framsteg Martinus Bullenius och omtalade ett fru Margaretas till honom fälldt enskildt yttrande, som möjligen kunde förklara hennes uteblifvande. Med denna förklaring var dock kungL hofrätten ej nöjd utan beklagade, att saken genom sådana fru Margaretas undanflykter till rättens skada skulle uppehållas, hvarpå bemälta fru äfven uppsattes till böter, under det att motparten tilläts att hemresa.

Målet afslutades en månad därefter med hofrättens approbation af underrättens dom.

Ar 1662 ytterligare anhållan om hofrättens hjälp till vinnande af exekution mot länsmannen Hans Eriksson i Husa.s. å. tvist med borgaren Arnold Pastor, som arresterat 72 tunnor fru Margareta tillhörig, sedan af vådeld förstörd, spannmål. Med hofrättens följande år afkunnade dom förklarade sig fru Margareta missnöjd och vädjade till kungl. maj:t.

Efter 1662 förekommer frun på Benhammar ej längre i hofrättens protokoll.

När hennes lefnad slöts, kan närmelsevis inhämtas af sonhustruns inlagor till reduktionskollegiet, af hvilka handlingar äfven vissa andra fru Margareta rörande omständigheter framgå.

Sålunda omnämnes hon i en hit hörande, den 20 april 1670 presenterad supplik såsom »die nunmehr ver-storbene Frau Margareta Schloss zu Benhammar». Och uti den första af grefvinnans till Vasaborg »observations-förklaringar» heter det: »Dessutom lämnas ej heller

efter b:ta fru Margareta några lösören, att jag såsom hennes arfvinge därigenom skulle finnas befogad någon hennes skuld betala, utan hvad där var förvandlades uti penningar att någre få af hennes kreditorer därmed betala, som dock därtill ringa förslog, efter Fru Margaretas systerdotter Jaccemina det förnämsta och bästa till sig i min frånvaro till Tyskland tagit.»

Som man ser, kallar sig grefvinnan här den aflidnas arfvinge. I nästa inlaga förklarar hon dock systerdottern vara detta, på hvilken grund det ej heller ålåge henne (grefvinnan) att betala den efterlämnade gälden; och detta påstående upprepar hon äfven i sin sista den 24 maj 1678 presenterade observationsförklaring med den därtill fogade anmärkning: »är ock icke långt, sedan sal.

frun döder är, allena 9 eller 10 år.»

Enligt detta sista yttrande måste fru Margareta Slots hafva aflidit 1668 eller 1669.

Hvem systerdottern Jaccemina varit, är omöjligt attsluta sig till. En dam, som verkligen bar det ovanliga förnamnet Jacomina och var gift med öfversten Hugo Hamilton, förekommer i Svea hofrätts protokoll för år 1669, men står ej upptagen i adelns ättartaflor. Nu är det dock möjligt, att Jaccemina ej varit något förnamn alls utan ett släktnamn (Jacquemin).

Anmärkas bör dessutom, att i Göteborgs tyska församlings böcker en Anna Schlotz förekommer, som år 1628 gifte sig med en Abraham timmerman (eller med namnet Zimmerman). En dotter till detta par skulle således möjligen hafva varit fru Margaretas nämnda systerdotter.

*

*

*

Sedan fru Margareta Slots’ lefnadsöden nu så godt sig göra låtit framställts, och full bevisning, att hon var Gustaf Gustafssons mor, enligt hvad vi hoppas förebragts, återstår att tillse, hur hon förhåller sig till den traditionella Margareta Cabeljau.

Om hon med denna är identisk eller ej ?

Hvad som framför allt talar för det förra antagandet och i alla händelser tyder på en viss förbindelse med cabeljauska familjen är grefve Gustafssons ,

där man i tvenne fält finner samma tvenne med ryggen åt hvarandra vända fiskar, som utgöra den sex år efteråt på riddarhuset introducerade släkten Cabeljaus hela vapen. (Den enda skillnad är den, att, då de gustafssonska fiskarna äro blå och hafva en krona emellan sig, äro de cabeljauska hvita och hvar för sig krönta.)

Härtill komma ytterligare ett par i viss mån betydelsefulla omständigheter. Den ena, att Abraham Cabeljau under Pskovs belägring begaf sig till konungen, ochatt denna resa uti sonen Johans till svenska kronan inlämnade »pretensioner» säges hafva ländt fadern och hela hans familj till yttersta ruin, hvarföre den äldre Cabeljau som oftast »besuckat och beklagat» densamma. Och orsaken till denna suckan och klagan kan ej hafva varit någon annan än den, att dottern följt med på färden och råkat i kärlekshandel med Gustaf Adolf, så har man resonerat. Den andra för identiteten talande omständigheten består däri, att Abr. Cabeljau, utom handelsmannens i Stockholm Peter Wehrhusens första hustru Anna, verkligen haft ännu en i Sverige gift dotter, hvars namn i släktens många suppliker aldrig uttalas.

Hvad som framför allt talar identiteten är Margareta Slots’ namn. Ty, hur skulle Margareta Cabeljau kommit att bära detta ?

Genom giftermål har man ansett.

Häremot kan i all korthet invändas, att inom alla tyska och holländska adels- och förnämligare borgarsläkter liksom i de svenska adliga släkterna hustrun under sextonhundratalet bibehöll sitt jungfrunamn. Abraham Cabeljaus hustru skref sig således alltid Maria van Leest och hans sondotter, Peter Wehrhusens andra hustru, Maria Cabeljau. Hade således en Margareta Cabeljau varit gift med en Slots, skulle hon ej därför ändrat sitt namn.

Nu skulle man möjligen kunna tänka sig, att Margareta Cabeljau frivilligt bytt om namn, eller att den förtör-nade fadern härtill tvungit henne, men ett sådant ombyte torde näppeligen någonsin i äldre tider förekommit och skulle säkert då smakat af bedrägeri.

Det enda man i stället för identitet skulle kunna med-gifva är den möjlighet, att Margareta Slots varit Abraham Cabeljaus styfdotter eller fosterdotter.

Att Margareta Cabeljau, hvars namn efter hvad det tycks aldrig förekommer i samtida urkunder, ens existerat,måste man alltså, intill dess att motsatsen styrkts, hålla för högst osäkert.

Hur och när har hon det oaktadt kommit in i vår historia ?

Den första berättelsen om hennes förhållande till Gustaf Adolf förekommer, synes det, uti en år 1739 författad anonym anekdotsamling: Anteckningar rörande Gustaf Adolf den Store, hvarpå samma berättelse åter förekommer i några likaledes anonyma, troligen något senare tillkomna: Uppteckningar om konung Gustaf Eriksson och hans förfäder med anvisning till konung Gustaf I :s karaktär, och sannolikt är det dessa obestyrkta berättelser, som gifvit Stiemman anledning att år 1754 i sin ridderskapsmatrikel uppgifva Margareta Cabeljau som Gustaf Gustafssons mor. (I en nio år förut utgifven genea-logisk tabell hade han lämnat rum öppet för namnet). Genom nämnda matrikel är det alltså, som Margareta Cabeljau — med pukor och trumpeter kan man säga — ryckt in i svenska historien.

Enligt biskop Nordin skall biskop Erik Benzelius i en af denne uppgjord genealogi öfver Vasarne såsom Gustaf Gustafssons mor hafva antecknat fru Brita på Benhammar, »en snart sagdt ostädad kvinna (femina prorsus inelegans), som varit piga eller amma».

På namnet hade Benzelius såsom man finner misstagit sig liksom sannolikt äfven på de tidigare lefnadsvillkoren. Men i afseende på själfva karaktären har hans omdöme utan tvifvel varit fullt riktigt.BASTARDEN

Bastarden.

Vi hafva af föregående studie inhämtat, att Gustaf Gustafsson, konung Gustaf II Adolfs naturlige son med Margareta Slots föddes i maj månad — den 26 sannolikt — år 1616. Och vidare hafva vi af berättelsen om modem funnit, huruledes siden, silke och guldsnören, åtminstone vid högtidliga tillfällen, ingingo i det treåriga barnets dräkt.

Hur länge gossen kvarstannat hos modern låter sig ej bestämma, men längre har det i alla händelser ej varit än till 1627, ty i detta års räkenskaper anföres han såsom hörande till hofvet och nämnes såsom själf fjärde, femte,sjätte eller med andra ord försedd med en tjänste- eller vårdarepersonal. Sannolikt har han dock flera år dessförinnan blifvit aflägsnad från sitt egentliga hem.

Till hvems vård och uppfostran hade då ynglingen i stället lämnats?

Troligen först till konung Gustaf Adolfs halfbrors, Karl Karlsson Gyllenhjelms. Men därifrån måste han, såsom vi snart skola se, blifvit ställd under konungens förtrolige umgängesväns, Axel Banérs tillsyn, ett förhållande, som förklarar hans vistelse åren 1629—32 i Västerås, där Banér var landshöfding. Sannolikt har hans religiösa uppfostran därunder uppdragits åt biskopen i samma stad Johannes Rudbeckius, som äfven efter egen uppgift på

det banérska Hömingsholm haft inspektion öfver ynglingen-Anmärkningsvärdt är, att Gustaf Adolf alltså öfverlämnat denna gren af sonens uppfostran just åt den prästman, som en gång å ämbetets vägnar bestraffade den unge konungens felsteg.

Men, under det att Banér haft närmaste ansvaret för den unge Gustafs upptuktelse, tycks konungens svåger, pfalzgrefven Johan Kasimir, äfven fått i uppdrag att vaka däröfver. Och härtill kommer slutligen det viktigaste af allt — Axel Oxenstiernas omsorg, till hvilken konungen särskildt för den händelse, att han själf skulle i förtid med döden afgå, anbefallt sonen.

Till Karl Karlsson Gyllenhjelms, Axel Baners, Johannes Rudbeckius', Johan Kasimirs och Axel Oxenstiernas omvårdnad hade Gustaf Adolf således anförtrott sin ättling. Skulle karaktärens daning endast bero på uppfostran och exempel, hade pilten utan tvifvel blifvit en af Sveriges utmärktaste män.

Den 14 april 1629 förordnade konungen en fransk militär Charles de la Tour Mory att vara hos ynglingen i Västerås och undervisa honom i alla ärliga, lofliga, adliga seder och dygder, under grann uppsikt på flit och studier, så att lärjungen ej af ondt sällskap drogs till någon lättfärdighet, för hvilket allt Carolus de la Tour skulle bekomma 400 riksdaler om året. Och den 3 juni påföljande år erhöll Gustaf Gustafsson uti den akademiskt bildade tyske adelsmannen Herman Meyer von Muntzbruch sin egentlige preceptor och hofmästare, som sedan under många år och skiftande befattningar skulle förblifva i hans tjänst. Att Gustaf Adolf med omsorg utvalt dessa båda herrar, kan man taga för gifvet.

Såsom en af den adliga uppfostringens viktigaste ögrenar räknades naturligtvis undervisningen i ridkonsten. Och häruti måste den unge Gustaf hafva blifvit grundligt utbildad, ty i samband med vistelsen i Västerås tillbragtehan en längre tid på det en mil därifrån belägna, med ett större hofstall försedda Strömsholms slott. Omöjligt är dock ej, att han alltjämt bott i staden och endast vistats någon del af dagen på Strömsholm.

Från denna hans västeråstid finnas trenne bref från Gustaf till pfalzgrefven Johan Kasimir. Det första, af den 6 oktober 1631 på latin, är endast att betrakta som ett artighets- och stilprof. Det andra, af den 5 november samma år, är på franska och hufvudsakligen af samma art men slutar dock med en anhållan om några vinterkläder, som hans höghet måtte täckas beställa för honom, en sak hvarom äfven herr Banér gifvit förhoppning. I ett tredje bref af den 16 januari 1632 på tyska tackar Gustaf pfalzgrefven för den mångfaldiga courtoisie och nåd, som hans furstliga nåde under hans kungl. maj:ts frånvaro af synnerlig emot honom fattad affektion bevisat, för de välmenta uppmuntringarna till alla dygder samt slutligen för löftet om del af alla från hans majestät inlöpande goda tidningar. Erhållandet af önskeliga sådana skulle uppmuntra honom till ifrig fortsättning af hans studier och gifva honom så mycket mer orsak att tacka härskarornas Herre för den stora godhet Han ögon-skenligen bevisat högstbemälta hans majestät.

I det franska brefvet ber Gustaf pfalzgrefven att sända »ces mes lettres» till konungen. Om han härmed menar de till pfalzgrefven skrifna brefven eller några där-uti möjligen inneslutna, är svårt att afgöra.

Hans första studietid led emellertid mot sitt slut Det gällde för honom nu att i likhet med högadelns söner genom resor i främmande land skaffa sig kunskaper och världserfarenhet.

I och för nödiga förberedelser till denna utrikes resa anlände han den 8 februari 1632 från Västerås till Stockholm, hvarest han med ett följe af elfva personer — femaf högre och sex af nedrigare stånd — tog härbärge hos en tysk vid namn Melcher Bökman. I detta kvarter stannade han aderton dagar, hvarunder enligt kammarens räkenskaper så högre som lägre dagligen bekommo tre måltider och tillsammans till hvarje måltid ett stop rhenskt vin, hvartill kom för hela tiden fem extra stop af samma sort, en vinförtäring, som i betraktande af tidens dryckes-mandater ej kan kallas omåttlig.

Hvar Gustaf Gustafsson med sitt följe den närmast därpå följande tiden vistats är oss ej bekant. Vi veta blott, att presidenten i kammarkollegiet Klas Fleming fick konungens befallning att till alla delar sörja för hans af-resa till Tyskland, dit färden naturligtvis först skulle ställas. På grund häraf lät äfven Fleming, såsom man af hans bref till konungen finner, sig angeläget vara att i samråd med pfalzgrefven och Gustafs preceptor i staden upptaga tyg till

hans klädningar, hvarjämte han från Köpenhamn för hans räkning beställde en liten tjänlig karet med tillhöriga hästar och tyg. Ytterligare skulle en ridhäst och en gångare anskaffas, och slutligen, sedan allting blifvit tillredt, den unge Gustavus öfversändas med det till hans majestäts egen commodité byggda örlogs-skeppet Falken till Mecklenburg, hvarifrån han vidare skulle begifva sig till Wittenberg.

Till förplägning under sjöresan anskaffade kammarkollegiet en gödd stalloxe, fyra får, två tunnor skrädt bröd och fyra tunnor öl.

På detta sätt befordrad och försörjd lämnade den unge vasaättlingen den il juli 1632 fädernejorden på väg till det lockande Tyskland, där de svenska fanorna af hans kunglige fader som bäst fördes till bragder och ära.

* *

*Redan i slutet af år 1631 hade Gustaf Gustafsson af regeringen i Stockholm begärt att få resa till konungen i Tyskland och på denna begäran fått ett jakande svar äfvensom pass till resan. Af konungens ofvan omnämnda befallning till Fleming syns dock den förstnämndes mening hafva varit, att sonen efter landstigningen i Mecklenburg skulle direkt begifva sig till akademien i Witten-berg. Så skedde äfven, hvarvid vägen dock togs öfver Berlin, där — belysande för den unge resenärens ställning — hofvet synes hafva uppvaktats.

Till det för honom bestämda lärdomssätet anlände »Monsieur» Gustaf den 21 augusti och tog där sitt kvarter hos en juris doktor vid namn Praetorius.

Hans följe utgjordes af:

1 hofmästare (Herman Meyer von Muntzbruch),

2 pager,

2 lakejer,

1 hofmästarens tjänare,

1 kusk,

2 stalldrängar.

Härtill kommo 8 till 10 hästar.

Denna stat och i första rummet den ankomnes börd måste hafva ingifvit de akademiska fäderna en utomordentlig vördnad. De gåfvo honom samma rang som en prins, försäkrade Meyer i ett bref till konungen, och detta visade de också genom att genast invälja den nyinskrifne studenten till hedersrektor (rector illustris) ett ämbete, som denne med god smak och ett latinskt tacksägelsetal mottog. Detta tal, som Gustaf till pfalzgrefven hemsände, hade förmodligen den i latinet väl förfarne informatorn författadt, ehuru det visst ej är omöjligt, att ju inte disci-peln själf kunnat förvärfva sig så pass färdighet uti tidens hufvudämne. I franska uppges han särskildt hafva varit väl hemmastadd.Efter ett pax månaders vistelse vid akademien, eller nogare angifvet den 22 oktober, skrifver han sitt enda till konungen ställda och af eftervärlden förvarade bref.

»Ehuru jag intet högre önskar, o herre, än att se det gudomliga anlete, af hvilket kristenheten och världen så mycket fröjdats, att få andaktsfullt (religiose) kyssa den gudomliga högra hand, som utgör fiendens skräck och blixt», så börjar detta på latin skrifna vältalighets-prof, hvars egentliga innehåll är, att ynglingen i trots af sin lifliga åstundan att återse konungen, likväl till åt-lydnad af dennes befallning stannar i Wittenberg och där afvaktar vidare föreskrifter. Efter att hafva med några ord omnämnt det erhållna rektoratet, utan tvifvel ett bevis på de akademiska fädernas vördnad för konungen, hvars blod de i honom, Gustaf, erkände, heter det till slut: »Farväl, o herre, omfatta din Gustaf med den kärlek du brukar!»

Tvenne veckor och en dag senare slöt konung Gustaf Adolf sin hjältebana på Lutzens fält — ett hårdt slag för hvarje svensk men enkannerligen för den unge sonen, hvars förnämsta stöd härigenom bortrycktes, hvars stoltaste framtidsdrömmar på detta sätt grusades.

Då ryktet om konungens död nådde honom, berättar Khevenhiiller i sina Annaler, begaf han sig genast med fjorton eller femton ryttare till Grimma, där han af svenska trupperna erfor den sorgliga vissheten. Hans första begäran vardt nu att få se konungens lik, hvartill han slutligen erhöll tillstånd, ehuru kistan redan bli fvit tillsluten. Sedan denna öppnats och han länge under tårar betraktat de kära dragen, skall han hafva yttrat: »Nåväl, nu måste och vill jag tänka på något annat än förr, nu vill jag med Guds hjälp äfven blifva något af eller ock sätta lifvet till!»

Khevenhiiller uppgifver vidare, att han härifrån begafsig till hertig Bernhard af Weimar, som med sin armé belägrade Chemnitz. Förmodligen har han dels längtat att träffa en af hufvudpersonerna i slaget vid Liitzen, dels redan nu velat inträda i armén. Men sannolikt har hertigen ej härom velat på egen hand afgöra något utan hänvisat honom till kanslern. Den ännu ej sjuttonårige ynglingen, enligt nyss anförda källa till gestalt och humör mycket lik sin herr fader, lät dock ej tillfället gå sig ur händerna att i någon mån studera kriget. Han såg ortens belägenhet an, heter det, och vågade sig så nära fästningen, att han under den flitiga elden därifrån träffades af ett skott i axeln. Såret var allvarsamt och nödgade honom gifvetvis till någon tids stillhet.

Senast i januari 1633 finna vi honom emellertid åter i Wittenberg, dock ej för att fortsätta sina studier utan endast för att tillrusta sin affärd. Ty man kan förstå, att han nu ville blifva något af, såsom han nyss lofvat, och ej hade smak för några omvägar. Den största förlust hade han lidit visserligen, men mod och självförtroende fattades honom ej, och på hjälp och befordran kunde han fortfarande räkna. Axel Oxenstierna skulle inte glömma sin konungslige väns honom särskildt anbefallde blodsförvant. Ingen af Gustaf Adolfs närmaste skulle glömma honom, och redan den 14 december hade särskildt Johan Kasimir skrifvit till kanslern påminnande om den unge Gustaf.

Lärdomssätet lämnade han den 25 januari 1633, sedan han dessförinnan afsagt sig rektoratet och härför i ett tal tackat. Å sin sida förság honom akademiens ordinarie rektor, professor Johannes Hulsemann, med ett ståtligt afgångsbetyg, hvaruti han öppet kallas »den störste hjältes, konung Gustaf den Stores och den Obesegrades son». Härifrån begaf han sig först till Wolgast, dit konungens lik anländt, och där han inte allenast mottogs

Frö din g,Biografiska studier. 3af änkedrottningen utan äfven tilläts stanna sex veckor, omständigheter som tyda på hans i viss mån erkända ställning såsom konungahusets anhörige. Det förefaller äfven, som om änkedrottningen skulle fattat tillgifvenhet för ynglingen, i alla händelser fick han befallning vid af-skedstagandet att skrifva henne till. Här ifrån Wolgast skref han den 9 mars till rikskanslern, omnämnande sitt mottagande af drottningen, sitt vid Chemnitz undfångna skottsår, från hvilket han nu var i det närmaste återställd, och den tillåtelse att begifva sig till armén, han genom kanslern erhållit.

Begagnande sig af denna tillåtelse tog han öfver Greifswald, Hamburg, Verden, Bremen, Celle och Hannover vägen till det i Hameln förlagda svenska fältlägret.

I Hamburg gästade han den 29 mars svenske lega-ten Adler Salvius, hvarvid, enligt dennes berättelse till Oxenstierna, huset, gården och gatorna voro fulla af åskådare, så att snart sagdt ingen kunde komma fram. Folket, som hos ynglingen beundrande läst Gustaf den Stores drag, hade för faderns skull visat stor affektion, och senaten hade förärat den genomresande en ståtlig pokal, två åmar vin, fyra tunnor öl och en hop ätekost.

Sedan ynglingen i Bremen måst vänta tre veckor för att undgå den i närheten ströfvande fiendens vigilance, inträffade han ändtligen i fältlägret den 29 april 1633.

* *

*

Enligt hofmästarens bref till Oxenstierna mottogs Gustaf Gustafsson vid sin ankomst till armén med stor favör, kärlek och vänskap såväl af hans furstliga nåde (hertig Georg af LUneburg) som af fältmarskalken (Dodo von Knyphusen) och öfriga befälhafvare samt med synnerlig affektion och glädje af gemenskapen.Två månader därefter skulle han få tillfälle att visa sitt gry.

Detta vid Oldendorf nära Hameln den 28 juni 1633, där de förenade svenska och hannoverska trupperna, förda af Knyphusen och hertig Georg, i grund besegrade de kejserliga under Gronsfeld och Merode, en seger så mycket betydelsefullare, som det var den första sedan konungens död, den första ljusstrålen enligt Oxenstiernas ord efter det olycksöde, som drabbat den evangeliska saken.

Äran af segern tillkom hufvudsakligen rytteriet, hvil-ket såväl på vänstra flygeln under Knyphusen själf som på den högra under Kagg och Stålhandske nedgjorde och fördref fienden, hvarvid Merode själf dödligt sårades.

I hvilken egenskap Gustaf deltog i slaget låter sig ej med bestämdhet angifva, men efter all sannolikhet har det endast varit som uppvaktande eller adjutant hos hertigen eller fältmarskalken, hvilket emellertid ej behöft utesluta något tillfälligt befälsuppdrag. I hvilket fall som helst lade han stor tapperhet i dagen. Knyphusen berömde i ett af sina bref till Oxenstierna hans uppförande i striden, och får man tro rikskanslerns bror, riksdrotsen Gabriel Oxenstierna, som vid denna tid uppehöll sig i Tyskland, skulle han till och med varit dagens hjälte. ”Herr Gabriel refererade om herr Gustaf Gustafsson”, heter det nämligen i riksrådsprotokollet, ”att . . . (han) blifver en tapper karl och hafver väl förhållit sig vid Hameln, så att han näst Gud orsak varit till den vjkto-rien, ty när som spargeradt (utspridt) var, att fienden ville intet gifva de svenske och finnarne kvarter (pardon), då drogo de alle ut i en klump befruktandes, att tyskame uti armén dem intet trogna vara skulle och fäktade så mycket ifrigare.” Någon annan förklaring på det i detta anförande förekommande ty kan ej tänkas, än att GustafAdolfs son genom sin närvaro och sitt exempel i hög grad eldat truppernas mod. Men utan tvifvel var detta drot-sens beröm högst öfverdrifvet och förklaringsgrunden till framgången en annan, ty hur skulle en sjutton års yngling, som endast tvenne månader uppehållit sig vid armén, i sin första strid kunnat spela en sådan roll! Det var nog ej annat än de gamla rådsherrarnes gränslösa beundran för Gustaf Adolf, som kom dem att uti sonen se arftagaren af alla hans krigaregenskaper. I någon egentlig relation öfver striden förekommer denne ej och omnämnes ej heller af rikskanslern i hans redogörelse härom till rådet af den 6 augusti. Den enda skildring, men denna högst smickrande måste man erkänna, hvari han figurerar, är ett tyskt kopparstick stucket efter en teckning af generalkvartermästaren Olof Hansson (ömehufvud), i hvars ena hörn man ser en grupp af trenne genom behöriga påskrifter angifna ryttare, nämligen hans nåde hertigen af Liine-burg, hans nåde fältmarskalken von Knyphusen och hans nåde herr Gustaf Gustafsson — den sistnämnde en skägglös ung man till växten betydligt mindre än de båda andra herrarne.

Underrättelsen om segren och sin andel häruti hade han emellertid själf skyndat att på följande sätt meddela pfalzgrefven.

»Hvad som varit min önskan efter hans kongl. majestäts allerglorvyrdigst i åminnelse dödliga frånfälle, att jag nämligen måtte se dess blod revengeradt, och att jag ytterligare efter min ringhet därtill kunde bidraga, är genom Guds hjälp under gårdagen underbarligen fullbordad t, i ty att fienden i öppen rangerad batalj blifvit slagen på hufvudet . . . Och har jag därvid, såvidt jag under den knappa tiden det lärt, med min ringa presens gjort min skyldiga devoir ... Mitt ringa byte, som jag bland annat bekommit, är Merodes st af, hans page, som talarväl sina språk och väl habiliterar (betjänar vid klädsel), samt några hundar . . . Gud den allsmäktige låte allt framgent till sitt namns ära Sveriges krona och den lilla stadigt trogna evangeliska hopen erfara sådana under, så att hans kongl. maj :ts högst bedröfvade arfvingar äfvensom min ringhet, som väl in particulari mest förlorat, därutaf kunde vänta någon mera tröst.”

Den stolthet, som i dessa rader framlyser, är som man ser mindre grundad på deltagandet i striden än på härkomsten.

*

&

*

Nu kunde ögonblicket anses kommet för regeringen att skaffa den unge krigaren en reputerlig ställning och därmed förenade inkomster. Och erkännas bör, att hvad Oxenstierna i detta syfte och till motsvarande af sin

kunglige väns rekommendation gjorde var långt mer, än man kunnat vänta- Såsom Sveriges fullmyndigade legat i Tyskland förlänade han nämligen sin skyddsling ingenting mindre än en till större delen eröfrad tysk stat, biskopsstiftet Osnabrück, en maktfullkomlighet, hvaraf han i förbigående sagdt äfven till andra personers, exempelvis hertig Bernhards af Weimar, förmån gjort bruk-

Donationen tilldelades genom trenne efter hvarandra utfärdade bref.

I det första, af den 21 juli 1633, alltså knappt mer än tre veckor efter segern vid Oldendorf, förklarar rikskanslern, hurusom han af särdeles orsaker och för den nådigsta affektion, hans sal. kungl. majestät alltid haft för välborne Gustaf Gustafsson, så ock för den trogna tjänst denne framdeles skulle göra hennes majestät och kronan, förunnade och skänkte honom stiftet Osnabrückmed alla dess underlydande städer, amt, byar, hus, gårdar, åkrar, ängar, skogar, marker, strömmar, fiskerier, krogar, jakter, räntor, rättigheter och inkomster tillika med alla tillägg uti dess gränser, alltså både det som redan med Guds hjälp inkräktats från fienden och det som vidare komme att intagas, allt att bruka, nyttja och behålla såsom det före honom af fienden varit innehafdt och besuttet. På grund häraf ägde krigskommissarien Erik Andersson Trana att inrymma sagda stift, eller så mycket som däraf emporteradt var, till bemälte Gustaf Gustafsson, som af alla stiftets inbyggare borde erkännas såsom deras rätte herre och husbonde och af dessa erhålla tillbörlig skatt, allt till efterrättelse för kungl. maj :ts högre och lägre befallningsmän och krigsofficerare.

Det därpå följande brefvet af den 7 januari 1634 bekräftar — antagligen på grund af fästningen Osnabrücks intagande den 2 september 1633 — den föregående skrifvelsens innehåll, h var jämte länsherren äfven bemyndigas att efter behag anställa ämbetsmän och be-tjänte, att njuta alla de forna biskoparnes herrerättigheter, dock med det förbehåll, att inom stiftet belägna fästningar och importanta orter skulle beläggas med kungl. maj:ts och kronans garnison, och att kontributio-nerna såväl som andra ordinarie och extra ordinarie krigskostnader borde af stiftet erläggas. Vidare ålägges en och hvar af Gustaf Gustafssons undersåter och ämbetsmän liksom kungl. majrts och kronans högre och lägre officerare ej mindre än soldatesken till häst och fot att hädanefter erkänna välbemälte Gustaf Gustafsson för deras herre och visa honom all skyldig lydnad, respekt och tjänst.

Uti det sista brefvet, af den 19 april 1634, hvari herr Gustaf kallas öfverste, utsträckes förläningen äfven till dennes blifvande lifs- och länsarfvingar. Den förklaras vidare innefatta alla herrerättigheter utom jus -tatiSy hvarjämte nu äfven de båda klostren Iburg och Gertrudsberg nämnas såsom i donationen inbegripna.

En lysande förläning kan man med skäl säga, hvarmed äfven på sätt och vis torde hafva följt digheten. Åtminstone finner man Gustafsson i gamla genealogiska tabeller upptagen såsom innehafVare af denna.

Ofvanpå biskopsdömet kom den militäriska belöningen. Vi hafva nämnt, att den nyvordne krigaren i striden vid Oldendorf ej förde något särskildt befäl, äfvensom att han i donationsbrefvet af den 19 april 1634 kallas öfverste. Mellan deåsa båda tilldragelser, sannolikt vid ny årst iden, förordnades han sålunda till denna sistnämnda beställning Ett livländskt rytteriregemente var det, som i den unge kavaljeren och kvasibiskopen fick hälsa sin öfverste.

I mera hedrande befattningar än dessa skulle ej en legitim fursteson kunna hafva börjat sin statstjänst.

Den 29 januari efter hållen predikan vardt Gustaf Gustafsson högtidligen på rådhuset i Osnabrück insatt i sitt öfverhetsämbete och såväl de här närvarande ständerna som det på torget församlade borgerskapet såsom länsherre föreställd. Och inte nog härmed, han erhöll äfven hyllningsed af sina undersåter, ehuru detta visserligen satt hårdt åt. Efter trenne dagars stridigheter förklarade sig nämligen ridderskapet och städerna äfvensom några få af domkapitlet villiga att gå denna ed, under det att de öfriga af domkapitlet anmälde sig skola inskicka sin ursäkt till rikskanslern.

Rörande vasaättlingens regering i Osnabrück finna vi åtskilliga upplysningar i Geschichte des Hoch-stifts Osnabrück af C. Stüwe. Gifvet är dock, att den tyske lokalhistorikern ej är synnerligen välvilligt stämd mot den svenska ockupationen och dess män. Ejheller är det lätt att af hans framställning finna hvars och ens af de handlande personernas del i allt det virrvarr af religiösa, borgerliga och militära stridigheter, under alla de

brandskattningar, gärder, utpressningar och landsplågor, häxförföljelser inbegripna, som under denna tid uppfyllde det olyckliga landet Här om någonstädes före-kommo slitningar mellan styrande och styrda liksom mellan de förra sinsemellan och de senare sinsemellan. De styrande utgjordes af länsherre eller hans ståthållare (vikarie), kommendant och i första rummet svenska eller till det evangeliska förbundet hörande generaler samt sist och inte minst kännbart af svenska krigskommissarier, hvilka olika herrar alla bevakade sina särskilda, ofta personliga intressen. Härtill kom den förre länsherren, den katolske biskopen Franz Wilhelm, som ehuru frånvarande dock ännu hade stort inflytande på katolikerna, synnerligast prästerskapet. De styrda bestodo, för att inte tala om det lägre folket, af ständerna — ridderskap, prästerskap och borgerskap, bland hvilket senare förekommo både katoliker och luteraner. Prästerskapet representerades af domkapitlet och borgerskapet af magistraten.

Att i denna röra föra någon ordentlig regering var naturligtvis omöjligt, så mycket mer som regenten större delen af sin tid måste stå i fält. Vi skola emellertid tillse, hvilken ställning han i stiftet intog liksom det obetydliga, som kan kallas regeringsåtgärder från hans sida.

Hvad själfva ställningen och myndigheten beträffar, är ej lätt att blifva klok härpå. Stüwe omnämner, att Gustafsson regerade med egen ståthållare och råd, men antagligen tillsatte han ej ståthållaren förrän vid sin af-resa till kriget.

Hufvudsaken för honom har gifvetvis varit att skaffa sig inkomster.Såsom tribut erhöll han vid sin hyllning 2,000 thaler, och kort därpå gjorde han anspråk på en del utaf en för truppernas underhåll pålagd boskapsskatt, hvilken del han äfven tycks hafva erhållit. Och att han på denna bana fortgick, tid efter annan såväl själf som genom sin ståthållare utskrifvande gärder dels för truppernas dels för egen räkning, faller af sig själf. Vanligen gick det vid förstnämnda slags utskrifningar än af den ene än af den andre så till, att de skattskyldige jämrade sig och prutade, samt att de slutligen genom penningar, vin och pokaler till vederbörande befälhafvare lyckades slå af något på summan. Och äfven Gustafsson har enligt Stü-wes uppgift i någon mån lånat sig till detta förfarande. För öfrigt får man om hans stat eller hofhållning ej höra något alls, endast att hans inkomster voro små, och att han själf led af ständigt penningbehof.

Ett annat område, på hvilket Gustafsson eller åtminstone hans regering utöfvat någon myndighet, var det religiösa. Och hvad härutinnan utfördes snarare gillar än klandrar Stiiwe, särskildt åtgärden att under det djupa förfall, hvaruti kyrkoordningen råkat, åt en teologie professor uppdraga afhållandet af en reformationssynod. Af någon egentlig intolerans mot katolikerna märker man under den gustaviska regeringen knappt några spår, åtminstone ej mot prästerskapet på landet. Domkyrkan i Osnabrück uppläts visserligen längre fram åt den evangeliska kulten, men såsom redan nämndt bekände sig en del af stadens befolkning till Luthers lära.

Att Gustafsson ej hyste någon stor respekt för landets lag och författning samt på grund häraf tillät sig åtskilliga egenmäktigheter, kan man lätt tänka sig. Med berättelsen härom dröja vi dock till längre fram.

Den lysande ställning den unge mannen erhållit var ej ägnad att dämpa hans nu alltmer framträdande fel,högmod, trätlystnad, stortalighet, för att ej tala om den från vasatiden ärfda häftigheten. Men att han omedelbart efter sin upphöjelse skulle råka i tvist med ingen ringare person än fältmarskalken von Knyphusen själf och om denne yttra sig på det mest vanvördiga sätt, är dock mer än hvad man väntat. Detta inträffade emellertid, och den underordnade militärens vanvördnad gick så långt, att Knyphusen i en skrifvelse till rikskanslern af den 6 februari 1634 såsom en af orsakerna till hans beslut att lämna svenska krigstjänsten anför de af herr Gustaf Gustafsson vid åtskilliga tillfällen om honom förda diskurser, som gingo på följande ut:

att fältmarskalken utan permission lämnat armén och ej tordes återkomma till densamma;

att han ej meriterade att tjäna Sveriges krona, som blott hade skam af honom;

att han vore en skadlig person vid armén;

att Gustafsson aktade ingens kommando, hvems det vara månde, undantagandes hans excellens rikskanslerns och hans furstliga nådes, hertig Bernhards af Weimar. Detta hade han själf förklarat, då fältmarskalken på grund af

klagomål öfver Gustafssons nyvärfvade ryttares huseringar hade velat straffa dessa, hvaraf följden ock blif-vit, att alla motvilliga styrkts.

Hvad skall man säga om dylika utlåtelser och slikt handlingssätt af en nyvorden officer gent emot innehaf-varen af arméns högsta värdighet, under förutsättning nämligen att fältmarskalkens anmälan var grundad på sanna förhållandet, hvarom emellertid ingen undersökning tycks hafva hållits! Man måste antaga, att rikskanslern, starkt intagen af Knyphusen, sedan dennes afskedsansö-kan beviljats, ej vidare fäst sig vid klagomålen utan låtit saken förfalla.

*

*

*

Rörande Gustaf Gustafssons första militära verksamhet som öfverste föreligga ej några bestämda uppgifter. Det låter blott sluta sig, att, då hans forne preceptor Herman Meyer den 21 april 1634 förordnades till vikarie eller ståthållare i stiftet, länsherren själf vid denna tid ryckt i fält. På sommaren finna vi emellertid hans liv-länningar i hertig Bernhards armé och särskildt honom själf i det olyckliga slaget vid Nördlingen den 27 augusti 1634. Här vardt hans häst alldeles tröttriden, men en löjtnant vid regementet, Franz von Scharenberg, lämnade honom sin, hvarigenom öfversten räddades ur största lifsfara, under det att löjtnanten tillfångatogs. Att hela kavalleriet här blifvit ytterst illa åtgånget, finner man af de båda förslagen öfver hertigens armé, det ena före det andra efter slaget. I det förra upptagas nitton regementen af nämnda vapen, däribland livlänningarne, men i det senare finner man hela rytteriet sammanslaget på sex reformerade, efter hvar sin öfverste namngifna rege-

menten, hvarvid Gustafssons saknas. Man skulle därför kunna tro, att han möjligen blifvit tillfångatagen, men häremot strider nyssnämnde Scharenbergs uppgift, enligt hvilken öfversten verkligen 'salverade' sig.

Efter slaget vid Nördlingen och ända till sommaren 1635 eller under nära ett år står Gustafsson ej till att finna i några skriftliga aktstycken af hvad slag som helst.

Vi återfinna honom och hans nyvärfvade livlänningar vid Saalefloden under Johan Banér, som, dragande sig mot Mark Brandenburg, under svårigheter af många slag söker hålla sin rygg fri för de allt mer hotande kursach-sarne. Sedan dessa i oktober månad 1635 öfvergått till öppna fientligheter, fick Gustafsson emellertid vara med om ett vinterfälttåg, som skulle komma honom att glömma motgången året förut. Snabba marscher och djärfva öfverraskningar från svenskarnes sida hörde nu till ordningen för dagen. Vi låna en tysk krigsrelations ord för att skildra förloppet utaf ett af de företag, hvari Gustafsson bevisligen deltog.

»Följande dagen, alltså den 7 december, klockan 6 om morgonen», heter det i denna berättelse, »bröt herr fältmarskalken Banér vid Schröpken åter upp med kavalleriet och marscherade genaste vägen på Kiritz. När då de 4 regementena af vänstra flygeln, nämligen hans furstliga nådes, hertig Heinrichs af Sachsen Lauenburg,. öfverstelöjtnant Schlanges och öfverste Gustaf Gustafsson med livlänningarne samt öfverstelöjtnant Bellinghausen med kurlänningarne, som utgörande avantgardet och ryckande långt i förväg rencontrerat sju redan något varskodda kursachsiska regementen i och vid Kiritz, och herr Gustaf Gustafsson chargerai dem i staden, kurlänningarne däremot tillika med en hertig Heinrichs skvadron och öfverstelöjtnant Schlange de öfriga bredvid och framför staden, så har Herren Gud åter därtill förlänat den nåd, att alla sju regementena, hvaraf endast tre något motstått chargen, tagit till flykten rakt på Havel berg. Enär dessa ända till en half mil därifrån förföljts, och under denna träffning såväl i och vid staden som på vägen under förföljandet en ansenlig hop nedergjorts och jagats i moraset (hvaraf största delen och däribland äfven en major af bönderna ihjälslogos) och många högre och lägre officerare samt en myckenhet gemena ryttare till ett antal af nära tvåtusen tillfångatagits, hvarför-utom ett ganska rikt byte gjorts vid plundring af det öfvermåttan stora bagaget samt tio standar (utom de afryttarne från stången rifna) öfverkommits, så äro alltså dessa kursachsiska regementen ruinerade och tillintetgjorda.»

Denna skildring smakar sitt trettioåriga krig, kan man säga.

Största lofordet förtjänade enligt relationen kurlän-ningame, men alla kungliga svenska regementen hade förträffligt gjort deras devoir. Äfven rikskanslern omnämner denna framgång såsom betydande och uppger fienden hafva förlorat två tusen fångar och tio standar.

Under det att Banér på sitt håll vann denna och andra fördelar, hotade fienden den svenska ställningen i Westfalen. Så godt som hela stiftet Osnabrück hade af de kejserlige återtagits, och dessa beredde sig nu att belägra själfva staden.

Oxenstierna begärde därför, att Banér skulle ditsända en såväl af kavalleri som infanteri bestående kår, och nämnde särskildt Gustafssons regemente såsom börande däruti ingå. På detta bref svarade Banér den io februari 1636, att han omöjligen kunde undvara infanteriet och svårligen kavalleriet, hvilket senare utan det förra vapnets betäckning lopp fara att under den långa marschen nedgöras eller tillfångatagas af fienden. Gustaf Gustafsson skulle dock sändas, ehuru hans regemente var mycket svagt och möjligt vore, att officerarne skulle af missnöje med marschen blifva upproriska mot öfversten. (Anledningen härtill låg sannolikt i obehaget att utbyta goda vinterkvarter mot bristen och nöden i det förödda Westfalen.)

Att Gustafsson verkligen blifvit afsänd till denna trakt och under fältmarskalken Lesslies befäl medverkat till det belägrade Osnabrücks befrielse — stadens nämligen, ej det alltjämt af de kejserlige till en stor del besatta stiftets — detta uppges såväl i Stüwes historia somi några tyska anonyma, vasaättlingen rörande anteckningar. Rätt snart måste han emellertid hafva åter beordrats att sluta sig till Banér, ty hans regemente saknas i uppgiften öfver Lesslies styrka, då denna fram i juli återkom från sitt ända till Rhen och Main utsträckta krigståg. Enligt en krigsrelation skulle Gustafsson vid denna tid i en eller flera pommerska hamnar hafva mottagit 35 sköna och kompletta från hemlandet af sända ryttarkompanier och fört dessa till fältmarskalken Banér.

Det dröjde emellertid ej länge, innan han åter skulle få föra sitt regemente mot fienden och detta uti en af de »cruelaste» strider i detta vilda krig, nämligen vid Wittstock den 24 september, där svenska rytteriet gjorde under af tapperhet. Särskildt livlänningarne utmärkte sig vid detta tillfälle, och enligt uppgift i det historiska verket Theatrum Europaeum vardt deras öfverste »Printz Gustavus Gustav Sohn» därunder illa sårad. Troligt är att han den närmaste tiden måst hålla sig i stillhet och i detta ändamål begifvit sig till Osnabrück. I ett förslag öfver Banérs styrka för februari månad 1637 finna vi regementet, men, huruvida detta då fördes af honom själf eller af någon annan, kan man ej så noga veta. I alla händelser hör man ej på länge något om hans militära verksamhet.

*

*

Antingen har stiftet gifvit den unge regenten en otillräcklig inkomst eller har han haft svårt att hushålla, eller ock, hvilket är det troliga — hafva båda dessa orsaker i förening såsom nämndt vållat honom ständiga penning-behof. Redan i maj 1634 klagar han sålunda i bref till grefve Per Brahe öfver en stor affront han lidit, då öfverste Wulff (gifvetvis å kronans vägnar) borttagit honom tillkommande skattemedel, hvarför han äfven anhåller om Brahes förord hos Oxenstierna till bekommande af något penningar, enär allting vore så dyrt Och då han i juni 1636 från Stralsund skrifver till pfalzgrefven och ber denne rekommendera honom hos drottningen och riksråden, är det antagligen hufvudsakligast förbättringen af sina ekonomiska villkor han afser. Det vanliga sättet att vinna en sådan förbättring var erhållandet af något kronogods, och nu hade salig kungen ämnat skänka honom kungsgården Vi-byholm i Södermanland, efter hvad hans majestät strax före slaget vid Liitzen själf skulle hafva sagt, och hvarom äfven Herman Meyer redan i december 1633 påmint rikskanslern.

Vare sig att dessa sollicitationer ej varit fruktlösa eller att vederbörande, såsom troligare är, alltjämt haft honom i minnet, nog af, rådet beslöt i början af 1636, att Gustaf Gustafsson borde tituleras herre> gifvas ett särskildt sekret och vapen, samt att riksamiralen Gyllenhjelm skulle skrifva till honom, det han kunde inkomma med en supp-lik om något visst, då man skulle ihågkomma honom. Anmärkas bör härvid, att utsikterna till en gynnsam resolution nu voro ändå större, sedan Axel Oxenstierna efter tioårig vistelse i Tyskland återkommit till Sverige för att styra och ställa med allt, stort som smått.

Naturligtvis har ej Gustafsson dröjt med sin supplik, och den 20 mars 1637 får han nådig resolution på Vibyholms gods i Södermanland liksom äfven på ett särskildt sköldemärke.

Vibyholm var inte allenast ett betydande gods, det hade därtill af änkedrottning Kristina försetts med en slottslik manbyggnad (afbildad i Dahlbergs Svecia), eni dubbelt afseende lysande förläning således, som nu lämnades åt Gustafsson dels på grund af konungens i lifs-tiden hysta afsikt, dels såsom belöning för tapperhet och trogna tjänster. *

Hvad sköldemärket beträffar hade detta en liten förhistoria. Redan i mars 1633 hade Meyer fäst kanslerns uppmärksamhet på det förhållande, att monsieur Gustaf saknade signetring, ehuru han vore skyldig och billigt obligerad att efter hög befallning som oftast skrifva icke allenast till hennes kungl. majestät utan äfven till hans excellens rikskanslern samt andra rikets förnämsta herrar. Och då han därvid måste på särskildt sätt signera, ställde hof-mästaren till hans excellens' nådiga behag, hvilka insig-nier härtill borde brukas. Huruvida något svar härpå följde är osäkert, men man ser i alla händelser i Gustafssons bref, att han året därpå brukat ett sigill, som bland andra sinnebilder innehöll en vase. Det nu för honom fastställda sköldemärket utgjordes af en fyrdelt sköld med en half vase i tvenne fält och ett halft lejon i de tvenne öfriga.

Om någon förläning af adelskap är det emellertid ej fråga i den ofvannämnda resolutionen, då konungens naturlige son allt ifrån hans födelse utan tvifvel betraktats som välboren, hvilken titel äfven Oxenstierna, såsom vi sett, gifvit honom vid förläningen af stiftet.

I sammanhang härmed kan nämnas, att han ännu ej lät inskrifva sig på riddarhuset — hållande sig för god sannolikt att räknas till adelns lägsta eller svenneklass och därför föredragande att stå utanför hela institutionen.

Omedelbart efter erhållen underrättelse om nådebe-visen skrifver han till drottningen och tackar för godset — om sköldemärket nämner han ej ett ord — därvid dock anhållande om ytterligare penningunderstöd. Han hade under kontinuerlig krigstjänst och efter sin storaolycka — konungens död, kan man förstå — ej kunnat firmera sin stat eller vinna det, hvarmed han kunde komma upp mot andra redliga kavaljerer, hvarför han bönfaller, att hennes kungl. maj:t täcktes denna hans belägenhet nådigt anse och låta honom någon kunglig gunst åtnjuta och vederfaras.

Äfven i ett bref till rikskanslern tackar han på samma sätt för förläningen utan att vidröra sköldemärket. Hvad den förra beträffar anhåller han, att godset måtte i hans frånvaro lämnas herr riksamiralen i händerna, intill dess att en kvalificerad person blifvit af rikskanslern till dess skötande utsedd. Han ville nämligen af särskilda orsaker ej belasta modern med gårdarna eller lämna dessa i hennes vård — i förbigående sagdt den enda gång denna i hans bref omnämnes.

Hvad Gustafsson själf under denna vinter (1636—37) tagit sig för är svårt att veta. Vi hafva sett, att han i september vardt skadad vid Wittstock, och troligen har han någon tid därefter legat under fältskärns hand och sedan som konvalescent vistats i Osnabrück. I juli 1637 är han emellertid åter vid armén och befinner sig i Stettin efter att möjligen dessförinnan hafva deltagit i belägringen af Leipzig. Några upplysningar om hans tänkesätt och lynne under denna tid erhålla vi i ett par bref från fältmarskalken Banér till Oxenstierna.

Ldet första af dessa, dateradt Stettin den 20 augusti, omnämnes, hur befälhafvaren för östarmén, fältmarskalken Wrangel, ville draga till sig Gustafssons regemente, ehuru detta var rätt svagt, men att öfversten ej ville gå ifrån Banér utan hellre lämna regementet och uppgifva kriget. Förhöll sig saken på detta sätt, var det väl mindre tanken på att lämna den gamle befälhafvaren, som gjorde Gustafsson missmodig, än någon inslagen ärelystnad. Det

Frö ding) Biografiska studier, 4låter emellertid, som om de båda herrame nu varit goda vänner.

Uti nästa bref, från Loritz ett par månader senare, omtalar Banér ett uppträde mellan Gustafsson och en af hans officerare, en viss Anrep, som blifvit skickad som enspännare (kurir) till fältmarskalken Wrangel och på en eller annan grund ej erhållit ordentligt afsked från regementet. Gustafsson hade funnit denne i Wrangels följe, kallat honom rymmare och hotat att proklamera honom som skälm, därest han ej inställde sig vid regementet eller där

vunne satisfaktion. Detta hade till följd, att de båda herrame sedermera vid ett tillfälligt möte på landsvägen kommo ihop och brukade sina pistoler mot hvarandra, hvarvid bemälde Anrep sköt sin öfverste genom armen och farligt sårade honom.

« *

*

Hur Gustafsson tillbragt vintren 1637—1638 låter sig heller ej med säkerhet afgöra, men det troliga är, att han vistats i Pommern vid armén, i hvars styrkeförslag hans regemente ännu i juni 1638 ingår. För sin egen person är han dock ej med vid nämnda tidpunkt; hågen har gripit honom att efter inemot sex års bortovaro återse sitt fädernesland och på samma gång taga sitt gods i ögonsikte. En längre permission har han sökt och erhållit, och den 3 april är han med ett fältmarskalkens bref till regeringen åter i Stockholm.

Af rådet har han utan tvifvel blifvit hjärtligt välkomnad, inte allenast för salig kungens skull utan jämväl för sin egen. Ty de honom uppdragna krigiska värf hade han utfört med berömmelse, och med något annat hade han knappt ännu befattat sig. Synnerligen öfver-5*

raska oss bör det därför ej, att han nu belönas med ytterligare ett par förläningar, nämligen Dahlens gods i Livland och Saaris gård i Finland.

Den ende af regeringens ledamöter, som såg den unge öfversten med mera kritiska ehuru därför ej mindre välvilliga ögon, var den gamle riksamiralen, de oäkta vasatelningarnes ålderman och protektor på samma gång. »Sedan och såsom jag förnummit», skref denne nämligen till rikskanslern, »hur den höglofliga regeringen min frände Gustaf Gustafsson uti bästa måtto ihågkom-mit och honom med ärligt och adligt gods och intrader väl försörjt och således vår fordom allernådigste och salige konungs, hans herr faders, meriter mot fäderneslandet och hans egna någorlunda begynta förtjänster honom låtit njuta till godo, så är det sannerligen högt till att berömma och betacka.»

På samma gång började man äfven tänka på hans befordran. Närmast till hands låg att anförtro honom ett blifvande öfverbefäl i Westfalen, hvartill Lars Kagg visserligen vore kapabel, men det behöfdes stora krafter för kontinuerlig »travaillering», hvilka ej hos Kaggen voro till finnandes. »Gustaf Gustafsson hafver courage och är judiceux nog», heter det härom i rådsprotokollet, »de skole hafva till honom respekt för svenske kungens skull.»

För tillfället stannade det emellertid vid blotta öfver-läggningar, och den i fråga varande platsen vardt detta år ej tillsatt. Anmärkningsvärdt är emellertid, att Gustafssons hälsa, som längre fram skulle varda så vacklande, nu måste hafva ansetts synnerligen god.

Antagligen har han tillbragt våren och någon del af sommaren på Vibyholm samt därefter rest öfver till Saaris. I december finna vi honom i alla händelser åter i Stockholm.

I början af påföljande år, 1639, är han tillstädesvid utskottsriksdagen i Västerås, om Såsom adelsman eller af regeringen särskildt tillkallad är svårt att afgöra. Det förra är dock i betraktande af hans underlåtenhet att inskrifva sig på riddarhuset mindre troligt.

Vid sammanträdet den 22 januari, då regeringen, rådet och de sammanskrifna ständerna särskildt afhand-lade ställningen i Tyskland, yttrade sig herr Gustaf Gustafsson ej mindre än sex gånger, och detta i ett käckt, bildrikt språk, som säkert ej förfelade sin verkan. Han demonstrerade sålunda bland annat, huru kursachsarne gåfvo sin furste »den och den», och hur de kejserliges krafter icke voro af stor konsideration. Kejsaren hade många arméer, förklarade han, men de vingar voro honom nu stäckta, och den som en gång blifvit skrämd att löpa stode aldrig mer. I af seende på Danmark höll han före, att dess konung ej tordes röra sig eller något företaga, så länge svenska fanor flögo i Tyskland; det ena svärdet hölle det andra i skidan så att säga. Och såsom synnerligt beaktansvärdt måste anses, att utom honom inga andra än riksråden, ärkebiskopen och biskopame i Linköping, Västerås och Växjö deltogo i diskussionen — ett ytterligare stöd för antagandet, att Gustafsson, vare sig af pietet för faderns minne eller af tillit till hans i Tyskland förvärfvade sakkunskap, blifvit särskildt tillkallad. Och att den

ungdomlige krigaren ej yttrade sig illa, finner man däraf, att den gamle vise rikskanslern åtminstone i ett fall instämde med honom.

Ehuru regeringens tankar om Gustafsson alltjämt torde varit goda, kom det ej heller nu till något afgö-rande om hans användande såsom öfverbefälhafvare eller generallöjtnant i Westfalen. Fältmarskalken Banér å sin sida skref och föreslog honom till den efter skotten Lumsdain lediga platsen såsom kommendant i Osnabrück och tillhörande land (en befattning visserligen mindreviktig än den andra men dock ett trappsteg högre än hans innehafvande öfverstebeställning), till hvilken tjänst han äfven såsom donatarius och proprietarius af stiftet vore så mycket mera skickad. Intill dess att kungl. maj:t skulle fatta sitt beslut i saken, hade Banér dock ad interim till kommendant förordnat öfversten Lyder Henriksson (adlad Reuter). Regeringen tycks å sin sida hafva ansett Gustafsson mera danad för ett gesantskap eller annan politisk förtroendepost. Och på grund häraf hade äfven Oxenstierna, vid afskedet från Gustafsson i Örebro i februari månad, föreslagit denne att genom resor i Frankrike, England, Holland och andra af kriget oberörda land göra sig skicklig till en sådan befattning.

Den 22 maj 1639 var han ännu kvar i landet, ty då besökte han änkedrottningen på Gripsholm. Men kort därefter lämnade han Sverige, ehuru ej begifvande sig på den aftalade resan utan till sina gods på andra sidan Östersjön.

Det enda, som tyder på någon gemenskap eller i alla händelser någon affärsförbindelse med modern under denna tid, är den redan i dennas lefnadsskildring anförda anteckning om hans dagliga utfordran för sin kära moders räkning af en kronans skuld till petarderaren Trello på 450 daler silfvermynt. På denna dagliga utfordran låter det nästan, som om herr Gustaf skulle fått någon penninghjälp af modem, ty svårligen kan man antaga, att han i detta fall blott handlat som hennes kommissionär. Hushållsaktig tycks han af allt att döma ej hafva varit. Men de förnäma herrar från denna tid, som besutto denna dygd, torde varit lätt räknade.

* «

*För den ifrågasatta resan till främmande land har efter all sannolikhet herr Gustaf själf ej varit obenägen. Det enda hindret härför har nog endast varit omöjligheten att finna penningmedel till utveckling af den i hans ögon därvid nödvändiga ståten. Under sådana förhållanden har därför intet annat för honom återstått än att återvända till armén. Men nu tycker man sig dock märka, att hans håg för fältlifvet något minskats — han hade ju redan ett par år förut talt om att upp-gifva kriget — på samma gång som han starkare och starkare känt obehaget af att subordinera.

Han gör sig följaktligen inte brådtom utan stannar först en tid på Saaris, sedan på Dahlen och uppehåller sig ännu i medlet af september i Livland. Först i början af november är han åter i Osnabrück.

Under tiden öfverlägger rådet i Stockholm om hans användande, men nu hör man för första gången några missljud. »Delibererades », heter det i protokollet för den 3 december, »om den westfaliska statens redressement... Herr Gustaf Gustafsson är courageux sed (men) ung och kan illa accomodera sig med sina kommendanter; bäst han blifver vid armén eller vandrar» (reser).

Men hvarken till att resa eller att inställa sig vid armén tycks herr Gustaf för tillfället hafva lust, utan hvad som bäst faller honom i smaken är att regera i sitt rike.

Till en början tänker han som sig bör på dess säkerhet och meddelar legaten Adler Salvius sina farhågor, att fienden skulle lyckas totaliter ruinera stiftet. På denna grund hade Gustafsson äfven härom aviserat krigskommissarien Karl Gregersson Andeflycht i Minden och begärt, att denne därifrån skulle sända honom disponibla kompanier till häst, då han med Guds hjälp trodde sigkunna fördrifva fienden. Till all lycka vardt dock krigsfaran utan några särskilda åtgärder aflägsnad.

På krigskommissariens medverkan kunde han i alla fall ej mycket räkna. Detta framgår af ett från samme man till fältmarskalken Banér strax efter Gustafssons återkomst skrifvet bref, hvari vissa »underliga irringar» från länsherrens sida omtalas.

Såsom sådana anföras, att han redan så vidt intagit kommendanten i Osnabrück, att denne utan hans consens ej

understode sig något göra, mycket mindre indrifva de anbefallda kontributionerna och exekutive uttaga den af krigskommissarien föreskrifna magasinsspannmålen, hvilket allt vållat ej ringa hinder för soldateskens underhåll. Herr Gustaf talade därtill i sina diskurser om att vrida nacken af alla dem, som ej ville dansa efter hans pipa, men få voro likväl de som härom bekymrade sig.

På denna anmälan, den Banér till rikskanslern insände, svarade den förre med tvenne skrifvelser, den ena till den i Minden residerande krigskommissarien, den andra till kommendanten i Osnabrück, öfverste Lyder Henriksson, i hvilka båda skrifvelser fältmarskalken, högeligen ogillande länsherrens handlingssätt, Iofvade att ofelbart befordra denne till straff, därest han ej i detta fall fogade sig efter erhållna föreskrifter.

Detta klander och denna hotelse — ehuru sannolikt i någon förmildrad form — har kommendanten gifvetvis till länsherren framfört, men tycks därvid ej hafva visat själfva brefvet. Härpå tyder en vittnesberättelse af en underofficerare Glenecke, hvilken berättelse, ovisst i hvad syfte, blifvit tagen till protokolls och är af följande innehåll:

A:o 1640 den 11 februari hade nämnde Glenecke med herr kommendanten Lyder Henriksson Reuter gått på vallen, hvarest herr Gustaf Gustafsson förut med rytt-mästaren Stein var gången att spatsera. När de båda herrarne (länsherren och kommendanten) kommo till hvarandra, vardt Glenecke kallad till vittne af herr Gustaf som sade, »här beskyller mig kommendanten», hvartill denne dock nekade. På hans nådes därpå följande förklaring, att han åtskilliga gånger begärt kopia af hans excellens' (Banérs) skrifvelse genmälde kommendanten, att det ej fanns någon säker sådan, därvid tilläggande, att brefvet ursäktade honom själf, och att herr fältmarskalken väl skulle maintenera honom. Därpå sade herr Gustaf sig vara öfverste för tvenne regementen och hafva gjort svenska kronan så många tjänster som fältmarskalken Banér. Han frågade djäfvulen efter denne, aktade honom lika mycket som bäjerfursten, den ene så mycket som den andre, och visste han (Gustafsson) blott, hvem som föranledt brefvet, så skulle han skjuta denne för hufvu-det, ty detta hade en skälm och ingen redlig man gjort. Sedan kommendanten tillsagt herr Gustavus att innehålla med sådant tal, svarade denne: »O, herre, om I

inte vore kommendant, skulle jag visa er något annat», hvarpå kommendanten slutligen svarade, det han ej visste sig hafva sådant tilltal förskyllt.

Hur kännbart Banérs förebråelser träffat den af lyckan bortskämde unge mannen syns ej allenast af dessa hans utgjutelser på vallen utan äfven däraf, att han af-färdade den nyssnämnde ryttmästaren Stein tillika med sin sekreterare Meyer — troligen en son till f. d. hofmäs-taren, nu ståthållaren — hem till pfalzgrefven med en af skrift af fältmarskalkens »vehementa» bref tillika med ett memorial om stiftets förvaltning, allt under ödmjuk anhållan, det hans furstliga nåde täcktes lämna dessa handlingar till rikskanslern. Hvad fältmarskalken anbelangade ville denne endast svärta och förklena Gustafsson, förklarade den sistnämnde.Rikskanslern å sin sida tycks emellertid redan dessförinnan hafva med ett visst lugn upptagit klagomålen mot Gustafsson. I en regeringens skrifvelse af den 5 februari 1640 erinrades blott denne därom, att omständigheterna och tillgångarna därute i Westfalen voro så fatta, att de ej utan assistans från stiftet Osnabrück kunde upprätthållas. Kungl. maj:t drog därföre till honom, Gustafsson, den gunstiga tillförsikt, det han här-ntinnan så moderat procederade, att kronans nödvändiga behof på dessa orter blefve tillgodosedda och krigskommissarien härvid hellre understöddes än motverkades. Det tycks dock, att döma af denna skrifvelse, som om Gustafsson haft någon formell rätt att motsätta sig de anbefallda åtgärderna.

Har kommendanten till en början och särskildt äfven vid det nyss beskrifna uppträdet visat någon undfallenhet mot länsherren, så är det längre fram slut härmed. Åtminstone tvekar han då ej att beifra hvad han anser vara öfvergrepp från dennes sida.

»Eders Excellens kan jag ej förhålla», skrifver han sålunda till fältmarskalken den 29 april 1640, »hurusom herr öfverste Gustaf Gustafsson den 24 hujus tvenne olika resor efter hvarandra, alltså första gången mellan klockan 7 och 8 mig ovetande skickat en af sitt folk till den så kallade Herrenteichporten till mjölnaren och befallt denne att strax öppna dammluckorna och aflåta vattnet, aliden-stund han ville fiska. Vidare har nämnde herr Gustavus

sändt tvenne personer, nämligen junker Scheele och rytt-mästaren Schmidt till mig med fråga, om jag förbjudit vattnets aftappande ... På grund af sin förläning hade han rättighet att göra detta (fiska) och därest jag ej ville medgifva detta skulle han, Gustavus, sådant med sitt blod beifra. Han vore ingen förrädare och hade meratt säga i Sverige än jag . . . Nu hör fisket alls icke till landsherren utan till domkapitlet»

»Häraf syns klarligen, huru obefogadt och närgånget han för sina aktioner och företager den ena duellen efter den andra, för hvilken orsak liksom för rättskipningens skull (jag) nödgas underdånigt anhålla, det Ers Excellens måtte träda med sin auktoritet emellan och behaga med en allvarlig tjänlig skrifvelse ålägga herr Gustavus att låta mig i mina funktioner vara operturbe-rad och att dessutom afstå från sina högtrafvande attentat och med föresats gjorda motvilligheter, som jag ej skall kunna tåla. Hvårföre jag äfven gärna ville veta, om jag framdeles skall tillåta honom detta, alldenstund han är mäkta pockande på sin förläning, och om han nästa gång med spändt gevär vill hindra mig från sin person, hvad jag då bör taga mig för med en människa, som dagligen lefver impudice som den rike mannen och gör nästan hvad han själf behagar. Så mycket mer kan man högeligen sucka och klaga häröfver, h var jämte man önskar, att hans lif och förargelseväckande vandel äfven-som hans procedurer måtte blifva uppenbarade — som han enligt sin begäran söker att bli kommendant härstä-des och då kan komma att spela compelle (diktator) och föra en kort process.»

Men inte allenast från kommendanten utan äfven från borgerskapet inlupo klagomål, såsom man finner af ett rådsprotokoll för den 19 september 1640. Af detta protokoll framgår dock endast, att Gustafsson råkat i tvist med ett par osnabriickiska invånare Voss och Pelzer, hvarom kommendantens berättelse skulle infordras. Stii-wes historia ger emellertid något närmare besked om denna sak liksom om vissa andra förhållanden i Osnabrück under denna tidpunkt.

Dessa nämnda invånare Voss och Pelzer voro sta-dens förutvarande borgmästare, mot hvilka Gustafsson fattat misshag och hvilkas återval i början af 1640 han därför förbjöd. Såsom grund för detta förbud föregåf-vos excesser, som dessa herrar begått, och samtidigt anbefalldes nya val, hvartill borgerskapet äfven slutligen efter löften och hotelser från landsherrens sida måste bekväma sig. Stora stridigheter följde dock med anledning häraf och oordningar, hvaruti äfven soldatesken deltog röf-vande och plundrande i staden, illbragder dem Gustafsson dock strängt bestraffade.

Ju längre de svenska trupperna lågo i Osnabrück eller dess närhet, berättar Stüwe, desto knappare vardt tillgången på lifsmedel. I oktober 1640 låg Gustafsson här med sitt regemente; ett annat rytteriregemente låg likaledes på platsen, som ytterligare belamrades af hessiskt fotfolk. Nöden och förvirringen stego nu till sin höjd. Borgame vände sig till Gustafsson, som endast svor och larmade utan att vidtaga några förnuftiga åtgärder. Och äfven hans spända förhållande till Lyder Henriksson om-nämnes af Stüwe, som förklarar grälet hafva gått ända därhän, att man befarade mord och dråp.

Slutligen får man från denna samma källa höra, hur Gustafsson redan i början af året hade utskrifvit en skatt för hvar och en, som hade dräng eller piga, hvilken skatt dock ej af ständerna godkändes. Detta hjälpte emellertid ej. Gustafsson erkände inga ständer, i all synnerhet ej domkapitlet, som ej velat svära honom trohetsed. Detta (domkapitlet), förklarade han, kunde disputera så mycket det ville med den katolske biskopen, med hvilken det vore i pakt och hvilken det vore väl affektione-radt, liksom det hölle sig väl med alla de kejserlige. Det var för öfrigt ej han (Gustafsson) utan biskopen och kejsarens anhängare som ruinerat landet, det visade sig ögonskenligen och dagligen. Biskopen hade emotstiftet och de fattiga undersåtame ej handlat som sig bort, för hvilket Gud också skulle straffa honom. Och om ej (amtmannen) Tambach i Fiirstenau ville upphöra med sitt procederé, skulle Gustafsson — denna gång åberopande djäfvulen — lägga hela Fiirstenau i aska.

Alla dessa såväl svenskars som tyskars klagomål öfver Gustafsson kommo naturligtvis på ett eller annat sätt till svenska regeringens öron, och kungl. maj:t, eller Oxenstierna med andra ord, fann sig befogad att denna gång göra den egenmäktige stiftsherren skarpa föreställningar. Man hade väntat, fick han nu höra, att han skulle sörjt för sin resa till Holland, England, Frankrike, men i det stället hade han återvändt till Osnabrück och begynt där tillvälla sig j urisdiktionen öfver staden och stiftet samt anstiftat nya handlingar och processer många till förtret,

somliga till skada och honom själf till ringa réputation. Mängde sig därtill in i kommendantens tjänst och tempererade, efter hvad det berättades, ej heller sitt tal utan hade fällt några okvädinsord om den han såsom rikets råd och sin före detta kommendör billigt bort skona. Man hade trott honom om bättre, än att han genom slikt fåfängligt comportement skulle förorsaka kungl. maj:t hvarjehanda besvär, hvarföre han nu allvarligen befalldes att afhålla sig från sådana processer, så kärt det honom var att undgå kungl. maj:ts vrede och straff. Komme han ej anträda sin föresatta resa och vandring, så borde han förfoga sig antingen till armén eller åter till Sverige för att i förra fallet af fältmarskalken, i senare af kungl. maj :t förnimma sitt vidare emploje-ment. Ville han hafva någon inkomst af stiftet, ägde han att där kvarlämna tvenne tjänstemän, som dock hvarken med jurisdiktionen, polisväsendet eller garnisonen finge befatta sig. Skulle de handla mot detta förbud,61

ägde kommendanten att indraga den uppbörd dem eljes tillkomme. och skaffa dem självfva bort.

* *

*

Antagligen har Gustafsson efter regeringens skarpa skrifvelse tagit sitt förnuft till fånga och begifvit sig till armén, som under Banér vid Weser opererade mot Piccolo-mini. Här användes han enligt egen uppgift den 21 september vid Höxter i avantgardet för att gifva akt på fiendens kontenans, hvarefter han fick befallning att med sitt regemente draga till Osnabrück i och för denna orts försvar. Kort härefter angreps han emellertid af en hetsig fläckfeber (fläcktyfus ?) och måste länge lifsfarligt sjuk ligga till sängs, under det att regementet snart därefter fick befallning att åter stöta till hufvudarmén. Ännu i mars månad 1641 var Gustafsson knappt återställd, och sannolikt har denna svåra sjukdom grundlagt den honom sedan hela lifvet igenom följande ohälsan. Nu beredde han sig likvisst att själf åter begifva sig till armén. Och sannolikt har han äfven fram på våren efter Banérs död, enligt de redan nämnda tyska anonyma anteckningarna, varit närvarande vid blockaden af Wolffenbiittel. Alldeles säkert är emellertid, att han vid den nye öfverbefäl-hafvarens, Torstensons, ankomst i november månad presenterat sig för denne.

En för honom själf viktig tilldragelse är hans i oktober detta år, 1641, på slottet Tecklenburg skedda tro-lofning med grefvinnan Anna Sofia, dotter af aflidne grefve Herman af Wied-Runkel och dennes gemål Elisabeth Juliana af Solms. Det var grefven till Bentheim, hvilken såsom modems fullmäktig utgaf och förlofvade den unga grefvinnan, och som vid samma tillfälle bragte frågan om lifgeding eller morgongåfva på tal Till svarhärpå förklarade herr Gustaf, att hans tillkommande gemål skulle ärligt efter hennes grefliga stånd blifva till nöjes försörjd, men att han inte kunde sådant nämna eller determinera, förrän han härom fått tala med hennes maj:t, hans allemådigaste drottning. Förmälningen har efter all sannolikhet ägt rum påföljande sommar. Med anledning häraf företog Gustafsson, hufvudsakligen på domprostens bekostnad, en utvidgning af sin vid Domsfreiheit belägna bostad — om biskoparnes gamla residens eller ej låter sig ej säkert afgöra.

För sin militärtjänst visar han nu allt mindre och mindre intresse. Åtminstone beklagar sig fältmarskalken Torstenson i bref till Oxenstierna af den 4 april 1642, att Gustafsson var en af dem, som ville hafva profiten och namnet af sitt regemente men som dock sällan var vid detta, än mindre bekymrade sig något om dess välstånd och förbättring. Denne hade nu ej varit vid regementet på trettio veckor eller sedan han presenterade sig och uppbar penningarna, hvilka han dock ej användt till sina underhafvandes förbättring.

Sin tid tillbringar öfversten helst i Osnabrück, där han tituleras hans nåd> hälsas af borgarne och har bland andra företädesrättigheter en särskild stol i kyrkan, som af en bugande lakej öppnas för honom. Som vanligt invecklas han dock i tvistigheter. Nu gäller det en skog han låtit nedhugga under påstående, att denna tjänade fientliga patruller till skydd, och förmodligen åtskilliga andra tilltag, ty magistraten sänder sin Syndikus till Stockholm, och ständerna skrifva till svenska regeringen allt på grund af klagomål mot länsherren. Men detta är knappt annat än hvad man kunnat vänta. Mera förvånande, att den mångårige förtroendemannen Herman Meyer råkar ut för onåd och misstankar, och att han i dennes handlingssätt tror sig upptäcka ingen ringareförbrytelse än riksförräderi. I följd häraf arresterar han äfven denne och anmäler till legaten Adler Salvius det förmodade brottet.

Vare sig att regeringen på grund af denna senare anmälan kallat båda parterna till Stockholm, eller att de frivilligt begifvit sig dit, allt nog, vi finna dem båda den 12 oktober 1642 komparerande inför rådet.

Först inkallades herr Gustaf för att redogöra för sina beskyllningar, dem rådet ogärna förnam. Denne sade sig af en trumpetare fått höra, hur Meyer förrådt alla sin herres entrepriser, haft förbindelse med biskopen Franz Wilhelm och därtill mottagit trenne besök af en kejserlig hofmästare m. m. Men allt detta oaktadt ville Gustafsson dock ej stå efter Meyers värsta. De uppgifna bevisen för brottslighet tycktes emellertid rådsherrarne otillräckliga, och rikskanslern ogillade särskildt Meyers arrestering före sakens noggranna undersökning, hvarjämte han på samma gång förebrådde Gustafsson dennes qvereller med borger skåpet. Därpå inkallades Meyer, som bedyrade sin oskuld, förklarade anledningen till den kejserske hofmästarens besök och berättade något om en i saken inveckland judes flärd, hvarjämte han å sin sida beklagade sig öfver herr Gustafs procedurer. Den 14 oktober infordrades åter parterna, hvarefter rikskanslern representerade dem inconveniensen af deras qvestion och uppmanade, dock utan framgång, herr Gustaf till förlikning. Ännu flera veckor därefter afhandlades saken i rådet, utan att någon resolution finns i protokollet antecknad.

* *

*

Som man ser hade herr Gustaf Gustafsson under dessa senare år lagt flera af sina mindre vackra egenska-per i dagen. Man tycker alltså, att han borde hafva fallit i onåd hos en regering, den han förorsakat så många onödiga besvär.

Så var dock ej förhållandet. Trätor och öfvervåld voro alltför vanliga under denna allt mer och mer rättslösa krigstid, för att öfverheten därvid skulle lagt någon stor vikt, och absolut grundade hafva måhända heller ej alla mot herr Gustaf inkomna klagomål varit. För förmyndarregeringen var han alltjämt och under alla omständigheter den store konungens son. Också ñnnas omedelbart efter alla dessa »gravamina» ett pär honom tilldelade nådebevis att anteckna.

Det ena var förordnandet den 2 februari 1643 till kommendant i Osnabrück, en befattning, hvartill han som vi sett länge varit ifrågasatt, och som nu, sedan fredsunderhandlingarna i det närliggande Münster påbörjats, sannolikt ansetts som en hedrande sinekur. Därjämte skulle han tills vidare få behålla sitt regemente. Det andra nådebeviset bestod i förläningen den 8 mars af Benhammars gods i Uppland, som hittills på behaglig tid disponerats af modern. Denna dag, strax före afresan, infordrades Gustafsson i rådet och gafs af rikskanslern i hennes majestäts namn af sked under förmaning att taga sig an det betrodda kommendantskapet i Osnabrück och dess tillhörande land. Han borde därvid bevaka kronans och fäderneslandets intresse, afvärjande all skada och assisterande fältmarskalken Torstenson, där sådant blefve af nöden. Härpå önskades han all lycka på resan samt all god favör och styrka i sitt ämbete.

Allt utom onåd således!

Till någon verklig krigstjänst skulle denna kommendantsbefattning ej lämna honom tillfälle utan endast till administrativa bestyr af som det tycks ringa betydenhet.

Om hans vistelse och sysselsättning den närmast föl-jande tiden ända till 1648 års slut är man emellertid bättre underrättad än om någon annan period af hans lif. Detta förnämligast genom hans med legaten vid fredsverket Johan Oxenstierna, rikskanslerns son, förda brefväxling, hvilken i all synnerhet under året 1644 var liflig. Inalles finnas etthundratrettioåtta ifrån Gustafsson till Johan Oxenstierna under åren 1643—49 skrifna bref i behåll. Af det i trots af omfånget högst obetydliga innehållet må rörande de första åren följande anföras:

Redan några månader efter länsherrens återkomst till Osnabrück eller den 3 juni 1643 infann sig den förste freds-underhandlaren därstädes, hvarvid staden i likhet med Münster förklarades neutral, så länge underhandlingarna varade. Gustafsson, som med garnisonen därföre borde af flytta, var ej nöjd härmed utan ville taga sitt residens på det utanför staden belägna fästet Petersburg. Denna sin afsikt vann han dock ej, och den 8 juli måste han

utrymma staden. Detta gjorde han emellertid enligt Stüwe på ett anständigt sätt, ity att han löste magistraten och borgerskapet från deras ed och återlämnade stadens nycklar. Det var emellertid endast själfva staden, öfver hvilken han upphörde att råda, ty en del af stiftet, nämligen slottet och köpingen Vörden samt några amt voro fortfarande under hans lydnad. Till detta Vörden flyttade han nu sin stat och sin garnison men som redan antydts med stort misshag.

Han hade dessutom andra anledningar till missnöje. Inte nog, att han mot beräkning ej vardt generalmajor vid en uppkommen ledighet, man tog nu äfven ifrån honom hans regemente och lät honom sitta öfver-gifven och glömd till hans högsta skada, skymf och för-klening.

Ifrån Vörden, där han alltså fick fortsätta sin kommendantstjänst, klagar han till en början Öfver att ej

Frö ding, Biografiska studier. 5ordentligt erhålla sitt traktamente. Han meddelar emellertid erhållna underrättelser om fiendens rörelser, anmäler några tjänsteärenden och omnämner den i stadens närhet rådande osäkerhet, som i följd af fientliga patrullers uppträdande var så stor, att man knappt kunde gå utanför stadsporten. Ar 1644 andrager han likaledes några obetydliga tjänsteärenden, h var jämte han flera gånger ber om rekommendation till någon större verksamhet. Vidare bjuder han Johan Oxenstierna till fadder åt sin nyfödda dotter — det andra barnet i ordningen —, hvarvid legaten skulle föreställa hennes kungl. majrts person. Om detta fadderskap talar han i sex bref. I slutet af året berättar han sig hafva skrifvit till fältmarskalken Torsten-son, utan att af denne hafva erhållit svar. Någon mutation tycktes förestå vid armén, och Gustafsson hade hoppats att därvid komma i åtanke. »Sedan jag varit ifrån konungariket Sverige, som nu är nära två år, har jag ingen skrifvelse bekommit, och man tycks där förmena, att jag är död», klagar han.

I början af 1645 förklarar han anledningen till sin åtgärd att låta i Vörden arrestera ett par borgare, hvar-öfver borgmästare och råd i Osnabrück anfört klagomål. De hade gjort oförsvarliga procedurer mot hans tjänare, invaderat hans gård och med våld tagit panter därifrån. Man ser, att han hade sitt gamla lynne i behåll, ehuru som det tycks nu mindre ofta invecklad i tvistigheter.

Ändtligen kan han i maj 1645 meddela den goda nyheten, att han i Sverige ej blifvit alldeles bortglömd. Genom sin därifrån återkomne svenske sekreterare hade han nämligen förnummit, att han blifvit förordnad till guvernör öfver furstendömet Estland och generalståthållare på Reval. Det var den unga, nu i egen person regerande drottningen, som utsett honom till denna viktiga tjänst och som kallade honom till Stockholm att mot-taga nödiga instruktioner. Han ombestyrde i följd häraf sin rätt vidlyftiga afflyttning från Vörden, begärande af befälhafvaren för flottan C. G. Wrangel att varda från Wis-mar öfverförd på ett svenskt örlogsfartyg samt dessutom erhålla ett annat fartyg för sitt bagage, till hvilket räknades ej mindre än fyrtio hästar.

Att personligen taga afsked af Johan Oxenstierna var han genom allehanda faror från fiendens sida förhindrad, men han befullmäktigade sin forne hofmästare Herman Meyer — som följaktligen blifvit tagen till nåder igen — att för hans excellens upptäcka vissa particuliera desiderier.

I slutet af augusti beger han sig med sin familj på sjöresan, som emellertid vardt synnerligen svår. Skeppet måste för storm anlöpa Bornholm, där Gustafsson med hustru och barn gick i land för att något vederkvicka sig. Härunder afslets ankarkabeln för det i hamnen liggande fartyget, som dref till sjöss och förolyckades, hvar-för herr Gustaf måste med de sina dröja fjorton dagar på platsen, till dess han kunde gå ombord på ett anlö-pande lybskt fartyg, som förde honom öfver Kalmar till Stockholm. På detta fartyg sammanträffade han med sin företrädare på guvernörsposten i Estland, Erik Oxenstierna, som just härifrån återvände till Sverige.

I Stockholm skulle Gustafsson snart få ytterligare bevis på den unga drottningens släktkärlek och bevågenhet. Men innan vi härtill öfvergå må nämnas, att han aldrig kom att tillträda sin plats som Estlands guvernör. Han benämnes visserligen med denna titel i ett kungligt bref af den 30 november 1645, hvari han anbefalles att undersöka en estländsk borgares sak emot en adelsman, men man finner intet spår af hans verksamhet i denna befattning eller bevis, att han efter förordnandet ens satt sin fot i provinsen. Och redan året därpå finner manen annan fungerande på denna plats. Anledningen till detta besynnerliga förhållande kan man endast gissnings-vis

förklara. Möjligen har sjuklighet kommit emellan, möjligen har man ansett någon annan tjänst för vasaätt-lingen mera passande.

Året 1646 vardt i alla händelser för Gustaf Gustafsson ett nådens år, och listan på alla hans härunder erhållna belöningar är lika lång som betydelsefull. Den låter som följer:

Jan. 20 öppet bref på åtskilliga gårdar i Garns socken i Uppland.

» 28 expektans och förtröstning på husen Perball och

Schnim i Livland med underlydande gods vid riksamiralen Gyllenhjelms inträffande frånfälle. » » confirmation och förbättring på Saaris kungs-

gård med åtskilliga därå lydande gods och bönder.

Juli 27 bestämd på drottningens förslag till vicepresident i det blifvande revisionskollegiet eller den afdelning af rådet, som under drotsens presidium skulle handlägga revisionssaker (till kungl maj:t öfverlämnade domstolsärenden) en inrättning, som emellertid ej under denna form kom till stånd. Under diskussionen härom i rådkammaren framhöllo rikskanslern och riksdrotsen Gustafssons kapacitet till platsen, hvaremot riksmar-sken höll honom såsom den där aldrig förut suttit i någon rätt för oerfaren. Såväl hennes kungl. majestät som rikskanslern stodo emellertid fast vid sin åsikt, »ty den, som vill med flit genomse och har esprit, kan fuller blifva kapabel strax till en sak».

Aug. 20 tilldelades honom greflig värdighet och såsom grefskap Nykyrko och Letala socknar i Finlandmed tillsammans 4407«, mantal. Samtidigt förklarades Vibyholm för hans friherrskap. Såsom anledning till detta nådebevis uppgafs högtsa-lig hans majestäts för drottningen bekanta uppsåt att göra någonting för herr Gustaf Gustafssons stånd och kondition, äfvensom den trogna, flitiga och välvilliga tjänst bemälde herr Gustaf, öfverste till häst och kommendör i Osnabrück, i en rum tid till hennes majestäts nöje och contentement bevist henne och kronan, ity att han icke allenast låtit sig bruka såsom en öfverste till häst emot riksens fiender utan därtill äfven varit anförtrodd ansenliga charger och guverne-ment, dem han väl och till riksens nytta beröm-ligen förestått.

Uti detta bref, hvari han som man ser fortfarande kallas kommendör i Osnabrück, förekommer ej namnet Vasaborgs om hvars tillkomst jag ej vet mer, än att det (i stället för Nykyrko och Letala) kort efter brefvets utfärdande i en kunglig resolution användes. Förmodligen har därmed så tillgått, att drottningen efteråt och under hand befallt eller tillåtit grefven antaga detta vackra och öm börden påminnande namn.

Sept. 5 rönte han den största heder, som kunde komma en svensk man till del, nämligen att förordnas till rikets råd. Det var drottning Kerstin själf, som denna dag i rådet proponerade honom härtill och som önskade, att han genast skulle intaga sitt säte. Häremot gjorde de närvarande riksråden inga invändningar, och särskildt uttalade rikskanslern den förhoppning, att hennes majestät skulle hafva god tjänst af den föreslagne herren. Därpå lät drottningen inkalla grefveGustaf Gustafsson och bad rikskanslern efter sederna taga reversen (den skriftliga edsförbindel-sen) af honom. ”När han kom in”, heter det i protokollet, ”sade hennes kunglig majestät, det hon med råds råde funnit godt taga honom i rådet och förmante honom att ihågkomma sin plikt och däruti comportera, som han ville ansvara för Gud, H. K. M :t och hvar redlig man. Herr Gös-taff betackade H. K. M:t underdånigst för den nåd H. K. M:t anpresenterade och excuserade sig höfligt såsom inkapabel härtill”, hvarefter han till kanslern aflämnade reversen.

Nov. 27 confirmation för ”grefven till Vasaborg” på godset Dahlen i Livland.

I trots af dessa lysande utmärkelser och belöningar vardt den härmed hugnade knappt använd i någon annan egentlig statstjänst än självfva rådsämbetet. Under den närmaste tiden tycks han däremot inom hofvet och bland drottningens förtrogna — detta af ett par bref från sekreteraren Nils Tungel till Adler Salvius att döma — hafva spelat en viss roll. Enligt det ena af dessa bref skulle drottningen till Gustafsson förtrott sin önskan, att riksdrotsen ej skulle läsa de bref, som Salvius in particulari skref till henne. I det andra — af den 21 augusti 1647 — omtalar Tungél, huru han till drottningen öfverlämnat ett från Salvius ankommet bref, som hennes majestät

tvenne resor öfverläste och därpå med leende och lustig min meddelade gref Gustaf. Förmodligen är det dessa obetydligheter, som gifvit Fryxell anledning att tala om ett intrigspel mellan drottningen, Salvius och Gustafsson å ena sidan mot Per Brahe och Oxenstierna å den andra, en slutsats som förefaller något förhastad. Ty någon intrigör syns ej Gustaf Gustafsson hafva varit, allra minst mot oxenstiemska familjen. Något viktigare förtroende kan drottningen för öfrigt vid11

det omtalade tillfället knappt hafva gifvit sin släkting, då hon, såsom man af Arckenholz' memoarer finner, redan någon tid förut skrifvit till Salvius och bedt denne akta sig för Gustafsson, som ej kunde tiga.

I slutet af augusti sistnämnda år, 1647, förordnades Gustafsson till ambassadör för att begagna den honom af Johan Oxenstierna gifna ståtliga titel — i själfva verket endast afseende ett uppdrag i hofvets tjänst. Han skulle nämligen från brandenburgska hofvet i Berlin afhämta den krångliga änkedrottningen, föra henne till Stettin och här inrätta hennes hofstat, intill dess att det af drottning Kristina för modern till residens utsedda amtshuset på ön Wollin blifvit iordningställdt. På grund häraf af reste Gustafsson äfven till Stettin och därifrån i början af oktober till Schöningen nära Pyritz, där änkedrottningen vistades hos sin syster. Härifrån afhämtade han ganska riktigt den höga damen och förde henne till Stettin, där han flera månader kvardröjde, på bästa sätt anordnande hennes majestäts hofhållning, intill dess att han i sina funktioner aflöstes af baron Khevenhuller. Att uppdraget ej var odeladt angenämt förstår man däraf, att Gustafsson sade sig med längtan förvänta sin efterträdares ankomst. En tvist hade han äfven härunder att utstå med slottsfogden von der Osten, en lättfärdig människa, enligt Gustafssons påstående. Den 27 januari 1648 var han ännu kvar i Stettin, men kort därefter måste han hafva återvändt till Sverige, ty den 9 mars finna vi honom tillbaka i Stockholm. Hvad änkedrottningen beträffar, kom hon aldrig till Wollin utan återvände fram på sommaren till Sverige.

Det viktigaste af allt för Gustafsson var nu att bevaka sina intressen vid de pågående fredsunderhandlingarna, där man som bäst höll på att återlämna hans bi-skopsdöme till dess rätte innehafvare. På grund häraf skref han bref på bref till Johan Oxenstierna med be-gäran, att denne skulle stå på hans bästa, skaffa honom ett godt vederlag — en annan förläning nämligen — och därtill en penningsumma ej understigande 100,000 riksdaler. Legaten, som lofvat att göra sitt bästa, kan slutligen meddela honom det besked, att han i ersättning erhåller amtet Wildshausen uti den till Sverige af trädda provinsen Bremen-Verden samt 80,000 riksdaler, hvarmed Gustafsson måste låta sig nöja.

Kristinas mot sin anförvant visade nåd, storartad som vi sett under hennes första regeringsår, var äfven under den närmast följande tiden märkbar. Den 10 april 1647 skänkte hon honom sålunda ett par i Stockholm belägna tomter, nämligen den lilla i Mälaren på recta linea emellan Riddarholmens och Klara kyrkor liggande holmen (Strömsborg) samt den på Helgeandsholmen, belägna plats, där sedermera hofstallet och nu slutligen det nya riksdagshuset blifvit uppförda, hvilka tomter han dock aldrig lät bebygga. Den 20 augusti 1648 erhöll han ytterligare som donation det ståtliga, förut Erik Larsson tillhöriga stenhuset vid Västerlånggatan nära Järntorget, som ännu utgör denna gatas förnämsta prydnad.

* *

*

Möjligt är, att den ombytliga Kristina i någon mån ledsnat på sin förut omhuldade halfbror, åtminstone komma honom inga vidare förtroendeuppdrag eller för-läningar till del, men intet tyder å andra sidan på någon direkt onåd. I Sverige kvarstannade Gustafsson i alla händelser hela året 1648, därunder allt emellanåt deltagande i rådets sammankomster och härvid som det tycks yttrande sig med lugn och förstånd. På vintern afreste han till sitt grefskap i Finland men hemsöktes här i mars1649 en svår »brännesjuka», så att han efter egen förklaring ej kunde röra hvarken hand eller fot. På sommaren var han åter i Sverige, men på hösten reste han ut till Tyskland för att begagna något varmbad. Hade sedan för afsikt att infinna sig vid drottningens kröning sommaren 1650, men för sin sjuklighets skull utverkade han sig tillstånd att få stanna i Tyskland. De därpå följande åren tillbragte han i overksamhet dels i Wilds-hausen dels i det närbelägna Hundlosen.

Det uppges i de här ofvan ett par gånger omnämnda tyska anonyma anteckningarna, att Gustafsson skulle sökt riksamiralsämbetet vid Karl Karlsson Gyllenhjelms år 1652 inträffade död, samt att han i förargelse öfver sitt misslyckande härutinnan lämnat fosterlandet. Något stöd för dessa påståenden har jag ingenstädes funnit, och hela berättelsen förefaller ytterst otrolig. Ty först och främst var Gustafsson nu så sjuklig, att han säkert ej kunde mottaga någon tjänst af hvad slag som helst, och vidare hade han ju lämnat landet redan ett par år förut. Möjligen har någon större roll i det offentliga lekt honom i hågen, men i hans brefväxling från denna tid framträder lika litet någon antydan härom som någon bitterhet mot fäderneslandet eller dess regering. Sin bästa inkomst hade han förmodligen af Wildshausen, vid det sköna landet därute hade han sedan många år vant sig, och gift var han ju äfven med en tyska, allt skäl som förklara hans vistelse i Tyskland.

I ett till nyåret skrifvet odateradt bref till Axel Oxenstierna, antagligen hans sista till denne, tackar han för all den stora affektion och nåd, som hans excellens dragit till honom från hans barndom. Vidare tackar han Gud, att han efter så många sjukdomar nu befann sig tämligen väl. Och skulle han därvid förblifva, hoppadeshan få nåden att till sommaren uppvakta hennes maj:t drottningen.

De många sjukdomarna hade dock förtärt hans lifs-kraft. Han afled i Wildshausen den 27 oktober 1653 af catarrhe suffocative, såsom hans änka kallade det. Inemot ett år efteråt gick hans i lifstiden uttalade önskan, att hans stoft måtte föras till Sverige och nedsättas i Riddarholmskyrkans hvalf, i uppfyllelse.

Med Gustaf Gustafsson bortgick för visso ingen betydande personlighet, men det tycks dock, som om han i likhet med sin kungliga halfsyster varit något bättre än sitt rykte och särskildt, som om han till en viss grad stadgat sig efter ungdomens hetsigheter och bravader. Utom sitt lysande mod måste han äfven — där ej hans eget jag var inblandadt — hafva besuttit ett sundt och godt omdöme. Eljest skulle väl ej den kloke och rättrådige Oxenstierna såsom vi sett hafva föreslagit honom till vice president i landets högsta domstol. I en anonym anekdotsamling kallas han »den käcke och deciderade, chevalereske, högdragne och sjuklige grefve Gustaf Gustafsson», och det vill synas, som om han äfven verkligen ägt dessa egenskaper ehuru i förening med stora fel. I alla händelser är vasablodet omisskänneligt.

Hans af Bourdon målade höftbild, nu införlifvad med Uppsala universitets konstsamlingar, framställer en ung man med vackra, regelbundna drag, gult, i midten be-nadt, på axlama nedfallande hår, blågrå ögon, ljusgula, korta mustascher och pipskägg. Ett tankfullt, något svårmodigt uttryck hvilar öfver det i högsta grad aristokratiska anletet. Någon likhet med hjältekonungens, om man frånser det gula håret, erbjuder det dock ej. Måhända var detta samma konterfej, som Gustafsson år 1639 sa-de sig hafva tillställt pfalzgrefven Johan Kasimir genom dennes äldsta dotter, hennes furstliga nåde frökenKristina (sedermera gift med markgrefven af Baden-Durlach).

Om grefvinnan Anna Sofia till Vasaborg och Wied är ej mycket godt att säga. Hon lefde länge, ända till 1694, och tycks hvad processlystnad beträffar hafva liknat för att inte säga öfverträffat sin svärmor. Särskildt måste hon för sina svenska fogdar hafva varit ett sannskyldigt plågoris. En utaf dem, fogden på Vibyholm, Thomas Jung, lät hon under anklagelse för oredlighet fängsla och häftad i bojor som en illgärningsman föra först till extraordinarie lagmanstinget i Nyköping och sedan till hofrätten i Stockholm, där han dock ej allenast frikändes utan äfven befanns hafva en stor fordran af grefvinnan. För detta öfvervåld stämdes den förnäma damen tvenne gånger inför hofrätten och dömdes slutligen, sedan hon båda gångerna uteblifvit, den 18 juni 1687 för våldsamhet till 40 dalers böter, hvarjämte hon ålades att i ersättning för tillfogade injurier, skymf och vanheder till Jung erlägga 1,000 daler, allt silfvermynt.

Grefvinnan fick före sin död se sig och sina barn betydligt kringskurna. Amtet Wildshausen lämnades vid fredsslutet 1679 af svenska kronan till furstbiskopen af MUnster såsom pant för en fordran, och kort därefter indrogos genom reduktionen såväl friherrskap som gref-skap.

Makame hade tvenne söner och tre döttrar. Den äldste sonen dog i späd ålder, den andre, Gustaf ,

vardt öfverstelöjtnant i hannoveransk tjänst, gifte sig med en grefvinna af Leiningen-Westerburg och lefde länge

i små omständigheter. Af hans sexton barn blefvo de till ålder komna sönerna krigare, ett par i svensk tjänst, ett par i utländsk. Af de förra märkas Henrik , skjuten vid Usedom 1715» och Anton , död som svensk ge-

neralmajor 1748 efter att hafva ägt tvenne i späd ålderaflidna döttrar. Den siste manlige ättlingen var den utan tjänst i Tyskland lefvande Georg död 1754,

den sista kvinnliga den likaledes i Tyskland bosatta ogifta Henrietta Polyxena, som lefde länge och i stor fattigdom. Hon hugnades dock kort före sin död 1777 af Gustaf III med en pension på 1,000 riksdaler och ett bref, hvari konungen kallade henne kusin.

Namnet Gustafssontvid hvilket bastarden troget

fasthöll, bortlades af ättlingame, som kallade sig till Vasaborg eller endast Vasaborg.

öfver detta senare namn dröjer alltjämt en viss åter-glans i trots af de mörka skuggor, som omgif va dess ursprung.FRU MARGARETA HUITFELDT

Fru Margareta Huitfeldt.

Den som i våra biografiska uppslagsböcker söker efter stifterskan af Hvitfeldtska stipendieinrättningen, skall näppeligen finna henne — åtminstone ej på hennes rätta plats — ett förhållande, som i viss mån därigenom förklaras, att eftervärldens kännedom om hennes lif varit högst ringa. Till hvilken grad ringa, kan man förstå däraf, att en af Bohusläns skildrare ansett hela vår ledning vid bedömandet af Margareta Huitfeldts karaktär, afsikter och lefnadshändelser inskränkt till grafskrifterna i Valla kyrka och testamentsurkunden, under det att en annan, för att i denna svårighet reda sig, tagit sin tillflykt till alldeles obestyrkta sägner och röfvarhistorier.

På det hela taget kan man således påstå, att frun till Sundsby och Åby i trots af den pliktskyldiga vältalighet, hvarmed hon och hennes son, den unge *Ivar Dyre* under århundraden på Göteborgs gymnasium prisats, lika länge varit till sin person så godt som okänd.

På sista tiden har dock såväl i samlingsverket Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia som i professor L. Daaes Nogle Bidrag til Baahusleens Historie åtskilligt offentliggjorts om hennes yttre förhållanden. Men ännu återstår den mera ingående karaktärsstudien, som utan tvifvel är synnerligen svår att göra. Med tillgång till de i riksarkivet deponerade s. k. Skokloster- och Rydboholmssamlingama (bref m. m. till och från riksdrotsen Per Brahe) vågar jag mig i alla fallunder framställningen af lefnadshändelserna och omgifningen äfven in på detta område.

Om den adliga Huitfeldtska släkten, en af de äldsta i Danmark, förmäler en gammal tradition, att den ursprungligen burit namnet *Hogenskild*, men bortkastat detta namn, sedan en Peder Hogenskild i slaget vid Immersvad år 1420 satt en fläck därpå.

»Hos Emervad, der fik Danmark et Fandens Bad. Ved Hogenskilds nid (hat, afund) Folket laa bleg og hvid.»

Så har det härom i någon rimkrönika sjungits. Och möjligen ligger någon sanning i antagandet af en och samma ätteledning under tvenne olika namn, ty därpå tyder bland annat det gemensamma vapnet, en röd snedbjälke i silfverfält. Å andra sidan bör ej förbises, att hogenskildska namnet trots uppgiften i traditionen fortlefde under hela femtonde århundradet. Det huitfeldtska framträder i alla händelser först år 1527.

Stamfadern för den egentliga, med detta namn betecknade släkten är *Otte Clausen* till Skibelundgaard och Krumstrup, som dog något år emellan 1517 och 1529. Af dennes fjorton barn märkes till en början äldste sonen, den för reformationens införande i Danmark synnerligen verksamme *Kristofer Ottesen Huitfeldt*, en mångbetrodd man, som började sin bana vid Fredrik I:s hof och efter hand mottog betydande förläningar och förordnanden samt slutligen vardt riksråd och »länsman» (landshöfding) på Gottland, där han på Visborgs slott 1659 dog och i »Visby kyrka» (sannolikt Vårfru- eller den nuvarande domkyrkan) begrafdes. Dennes son var den

som statsman och författare af Danmarks Riges Krönike bekante rikskanslern *Arild Huitfeldt*. En annan af Otte Clausens söner, *Poul Huitfeldt* (d. 1592), försvarade medstor tapperhet Halmstad mot Erik XIV och vardt längre fram ståthållare i Norge.

Det är emellertid ej genom någon af dessa Otte Clausens söner, som Margareta Huitfeldt leder sitt ursprung, utan genom en tredje son *Claus* (landsdomare på Lolland, d. 1590), hvars son *Anders Clausen* flyttade till Norge, där han genom gifte med Margareta Litle (Basse) — fru Ingers till Östråt dotterdotter — vardt ägare till Thronstad m. fl. gods i Hurums prästgäll. Dennes son *Hartvig*, född på sin mödemegård Fosseholm i Eker, var fru Margaretas fader.

Efter att i sin ungdom hafva gjort flera resor och studier i utlandet fick denne herre åtskilliga förläningar i Norge och utnämndes 1620 till bergshauptman öfver samtliga bergverk i detta rike. Han var för öfrigt en synnerligen ansedd man, ofta betrodd med medling i rättstvister samt andra enskilda och offentliga uppdrag. Tvenne gånger gift, först med *Bente Schack*, dotter af Joen Schack till Skjelbred och Gurun (Gurre) Green, sedan med Maren Skram, afled han år 1637.

Släkten *Green* (Grén af Rossö, som ännu i några kvinnliga medlemmar fortlefver i Sverige) var redan på 1400-talet bosatt på Oroust och alltså genuint bohuslänsk. En Lauritz Olsson Green var lagman i Viken och ägare af *Sundsby* på Tjörn; hans son, Anders, Norges kansler, ärfde gården, hvilken sedan vid den barnlöse kanslerns död öfvergick till systern, den redan nämnda fru Gurre. Om denna dam kan i förbigående nämnas, att hon äfven efter döden hade sina öden, såsom en lokal rimkrönika från medlet af 1700-talet vet att förtälja:

»Hum, gamle Guro Green, hviis Liig var balsameeret i Sacristiet laae for længe ufortæret, til sidst man hende tog med skrumpen hud og Haar fra de nysgierige og stak i sorten Jord.»

Vi återkomma till Huitfeldtarne. Den nyss nämnde Hartvig fick genom sitt första giftermål efter svärfadren gården Skjelbred i det sydliga Norge och genom sitt andra Rommegaard på Jutland. Hans enda barn i första giftet, dottern *Margareta*, föddes på Skjelbred den 5 november 1608. Detta angifver inskriften å hennes likkista, och med nämnda Skjelbred förstås utan tvifvel den i Norge belägna mödernegården. Ty omöjligen kan man med Holmberg och Brusewitz, på grund af en till sockenkyrkan skänkt kalk äfvensom af en å gården fordom befintlig ensam större gästabudssal, antaga henne född på det obetydliga Skäldebred i Grinnaröds socken i Bohuslän.

Den välborna jungfrun, efter en halfbrors tidiga död sin fars enda barn, hade icke allenast ett rikt arf att vänta, hon var redan dessförinnan genom mödernearf i besittning af Sundsby tillika med en ansenlig mängd strögods i Bohuslän. Man kan således tycka, att hon såsom rik arftagerska borde snart blifvit gift, och detta så mycket mer som tidiga äktenskap hörde till tidens sed. Märkvärdigt nog dröjde hon dock med detta steg ända till sitt tjugusjunde år.

Den man, hon slutligen valde, var välborne *Thomas Dyre*, hvars anor voro många och stolta, men till hvars namn ingen sätesgård gaf ökad klang. Han föddes anno 1605 på fädernegården Hvidstedgaard i nordligaste Jutland, där hans släkt länge varit bosatt. (Fadern, herr Ivar Dyre, skref sig till Söerup och farfadern till det gamla herresätet Boller; modern var fru Elisabeth Galsköt.)

Den unge Dyre erhöll i likhet med tidens ädlingar en vårdad uppfostran, ehuru studierna af ett eller annat skäl — möjligen sjuklighet — något försenades. Han fick sålunda gå hemma ända till aderton års ålder, då han kom till akademien i Sorö, där han under sinhofmästares uppsikt öfvade sig i andliga och bokliga konster. Och först vid uppnådda tjugutvå år sändes han af föräldrarne utomlands för att kontinuera sina studier, begifvande sig då till Leyden, där han kvarstannade två år, hvarunder han äfven besökte många andra »förnäma» ställen. Efter sin återkomst vistades han någon tid hemma, hvarpå han år 1629 begaf sig till sjöss på den flotta, som under amiralen Henrik Vind utsändes för att under kriget mot kejsaren skydda de danska kusterna och blockera Wismar. I hvilken egenskap Thomas Dyre deltog i denna expedition, nämnes ej, och länge kom han i alla händelser ej att fortsätta sin krigarbana. I stället användes han af Kristian IV i kansliet, hvilken tjänst han —

enligt likpredikantens ord — med flit och trohet i fem års tid förestod, och från hvilken han med kungl. maj:ts vilja och gunst år 1634 skildes. Detta förmodligen, sedan han på faders, syskons, släkts, blodsförvanters och andra vänners inrådan beslutat att begifva sig i äktenskap och till den ändan låtit begära jungfru Margareta Huitfeldts hand, hvilken han ock, såsom redan antydts, lyckades vinna. Bekantskapen hade sannolikt gjorts på Jutland, där herr Hartvig Huitfeldt såsom redan nämdt ägde en gård.

Deras »äres- och bröllopshögtid» hölls i Viborg den 15 mars 1635.

Härmed erhöll herr Thomas Dyre Sundsby och, efter hvad man kan förmoda, har han på denna vackra gård genast bosatt sig för att här med sin husfru lefva en rik adelsmans behagliga lif. Här föddes i februari 1636 dottern *Bente*, som dock efter ett par veckor afled, här den 9 mars 1638 sonen *Hartvig*, som tycks hafva varit behäftad med någon svår sjukdom eller något lyte (»stor svaghed ham mon plage», heter det i ett griftkväde), och här slutligen strax bredvid på Agger (Åker) den 11november 1644 en son, som erhöll namnet *Iffuer (Ivar)*. Anmärkningsvärdt är, att de båda äldre barnen blifvit uppkallade efter moderns föräldrar och först andre sonen efter farfadern. Sannolikt ligger häri en antydan om hvem som i huset haft mest att säga.

År 1643 vardt Thomas Dyre, enligt likpredikantens uttryck, för sin trogna tjänst »til Hofue» (i kansliet) befallningsman öfver Dragsmarks klosters län.

Den husliga friden på Sundsby har efter all anledning varit god, men landsfriden skulle under ett par år på ett kännbart sätt störas. Detta nämligen genom den s. k. hannibalsfejden eller den under Hannibal Sehesteds befäl ställda norska arméns krigsrörelser mot Göteborg åren 1644—45, hvilka först med freden i Bromsebro afslutades.

De adliga godsägarne fingo naturligtvis under denna krigstid göra den tjänst de kunde. Den efter hvad det tycks i detta afseende mest verksamme var stormannen på Oroust, herr Daniel Bildt till Morlanda, som förordnades till krigskommissarie. Hvad herr Thomas Dyre beträffar, uppgifves det i likpredikningen, att han utkommenderades till sjöss af (sedermera) riksamiralen Ove Giedde, åt hvilken i mars månad 1644 befälet öfver de norska defensionsskeppen blifvit tilldeladt. Giedde hade närmast till uppdrag att göra den af Louis de Geer utrustade, under Martin Thijssen (Anckarhjelm) lydande flottan vid dess uppträdande i Nordsjön så mycken skada som möjligt. I förening med en annan dansk eskader mötte också Giedde Thijssen i Nordsjön och kämpade med honom både den 24 och 25 maj 1644, dock utan att segern stannade på någondera sidan. Längre fram på sommaren försökte den danske amiralen blockera Göteborg, men kunde ej uppehålla blockaden.

Året därpå gick det ändå mindre lyckligt fördanskarne, i ty att ett af deras skepp utanför Göteborg föll i svenskarnes händer, hvarjämte generalamiralskeppet S:t Sophie strandade och sjönk med alla sina kanoner.

Om herr Thomas verkligen deltagit i dessa sjöexpeditioner, och hvilken roll han härunder spelat, har ej blifvit oss uppenbaradt. I den för ej länge sedan af C. O. Munthe gifna utförliga framställningen af hannibalsfejden eller egentligen af norska arméns rörelser till *lands*, finner man, som naturligt är, ej hans namn upptaget.

Resultatet af dessa krigsrörelser från dansk-norsk sida var, som man vet, så godt som intet, och krigets utgång af gjordes annorstädes. För Bohuslän vardt dock fejden genom utskylder af alla slag och ständig inkvartering af krigsfolk högst betungande.

Efter fredsslutet kunde herr Thomas och hans fru åter på Sundsby i goda villkor framlefva lugna dagar. De hade sålt Skjelbred till danska kronan och dels genom köp dels genom gifte förvärfvat allt fler och fler gårdar i Bohuslän, hvarest de sålunda — i all synnerhet fru Margareta — helt och hållet vuxit fast. Men nu kom sjukdomen och störde lyckan. Äldste sonen, hvilken, såsom redan nämnts, dragits med något lyte eller sjukdom, afled 1646 i Lund i Skåne, och herr Thomas’ egen hälsa började allt mer och mer att vackla. I sina bästa år, säger hans minnestecknare, var han efter Guds vilja med svaghet bevistad.

Vid midsommartiden 1651, efter att hafva med befallningsmannen på Bohus fästning, herr Ivar Krabbe, bevistat lagtinget i Foss, hemkom han mycket svag och skröplig och försämrades sedan allt mer och mer. Sina plågor bar

han dock med stort tålamod och sökte så mycket som möjligt dölja dem för sin kära husfru, som tjänade honom natt och dag. De, som under denna tid besökte honom, och som man väl får betrakta somfamiljens närmaste umgänge, voro den redan nämnde stränge riddaren, herr Ivar Krabbe, dennes stränga, älskliga fru, fru Karin Marsvijn, välborne öfversten Johan Ferix (på Åby) och dennes fru, fru Anna Vonderfisk, fru Dorothea Bielke på Morlanda (af den danska Bielkesläkten, nyss vorden änka efter Daniel Bildt), samt dessutom lagmannen, prosten, fogden Jakob Nöring och annat godt folk.

Den 13 augusti tog Thomas Dyre den heliga nattvarden af sockneprästen, hvarefter hans sjukdom allt mer och mer tilltog. Den 11 september sände han bud efter sin käre vän herr Ivar Krabbe och anförtrodde denne näst Gud hustru och son. Vid detta tillfälle uppmanade honom hustrun att ännu en gång njuta det heliga sakramentet, hvilket han äfven gjorde. Dagen därpå, då hans röst och talförmåga begynte falla, räckte han sin allra käraste välborna fru handen och sade henne kärligen och sakteligen: »Far nu vel min Hierte Kone, oc megen Tak for Eders tro oc flittige Tienstactigheds Lydighed oc Omhue for mig, Gud vil jeg Eder befale!» Då man sedan följande dag, den 13 september, förnam, att det fasta själens och kroppens band skulle upplösas, föllo alla på knä med en andäktig bön till Gud om förlossning, hvilken ock mellan klockan 3 och 4 på eftermiddagen följde.

Begrafningen ägde rum den 7 oktober 1651 och, förmodligen för att kunna förenas med någon ärebetygelse från bohusgarnisonens sida, i Kungälfs kyrka, hvarvid likpredikningen hölls af ingen mindre än superintendenten i Kristiania, Stockfledt. Därifrån fördes dock kistan till Valla kyrka på Tjörn för att i ett särskildt uppbyggdt grafkor förvaras.

Äfven om man betraktar likpredikningen såsom ett på familjens bekostnad utfördt arbete och till den sedvanliga loftals- och uppbyggelsestilen hänför desspersonalier, tyder dock åtskilligt häruti — såsom t. ex. hustruns uppmaning till fömyadt begående af nattvarden — på ett fromt och gudfruktigt sinne hos såväl den döende maken som den sörjande hustrun. Hvad särskildt den förre beträffar, framhöll superintendenten, att han förhållit sig from och god mot ordets tjänare, gifvit de fattiga deras del samt sökt sina anförtrodda underlydandes, bönders och tjänares, gagn och bästa.

***

Till den aflidne herr Thomas Dyres fasta förmögenhet, för så vidt man till denna kan sluta af änkans tio år senare upprättade jordebok, skola vi längre fram komma. Hvad åter boets penningtillgångar och lösören beträffar, finnas dessa upptagna uti den i november 1652 upprättade bouppteckningen. Att denna med undantag af änkans gångkläder måste hafva omfattat såväl efterlefverskans som den aflidnes tillhörigheter, finner man däraf, att äfven den förras smycken och signetring häri funnit plats.

Någon gäld hade boet ej men däremot ansenliga fordringar, hvilka enligt handskrifter (reverser), hufvudsakligen utfärdade af familjen Bagge på Holma, uppgingo till 10,580½ riksdaler.

Själfva lösegendomen utgjordes af guld, silfver, pärlor, juveler, koppar, tenn, järn, linne, gång- och sängkläder, böcker, bref, vapen, skåp, kistor, bord, stolar, sängar, husgeråd, kreatur m. m. Hvad som däremot alldeles saknades var bland annat konterfej.

Af *silfver* funnos kannor, koppar, bägare, skedar m. m., tillsammans vägande 1422 lod, af *koppar* särskildt till förmälandes en brännvinspanna och en destillerkittel,af *tenn* bland mycket annat den stora med Dyre- och Huitfeldtvapnen försedda bordservisen, af *linne* och *sängkläder* ett rikt förråd, det mesta i ekkistor väl förvaradt. Hvad den sal. mannens *bokförråd* beträffar, utgjordes detta af sjuttiofem till stor del på latin affattade verk af hufvudsakligen religiöst, historiskt och juridiskt innehåll, hvaribland dock äfven Cento novelle på tyska insmugit sig. Det praktiska lifvets fordringar tillgodosågos af trenne läkeböcker.

Ännu värdefullare än biblioteket var säkerligen den aflidnes »gevär», under hvilken benämning man påträffar hans bössor (däraf flera med ben inlagda), pistoler, värjor, harnesk, bandtler, sadlar, stångbetsel, verktyg, jaktredskap, kikare, ljusstake och ljussax, bläckhorn och sandbössa, sköldpaddskam m. m., en liten trumma ej att

förglömma.

Det på sätt och vis viktigaste af allt i huset torde dock hafva varit *brefven* (köpebrefven, åtkomsthandlingarna), inemot tusen till antalet, i nittioåtta buntar.

Af kreatur funnos på Sundsby och det närbelägna Åker, vissa afvelsdjur oräknade, 44 kor, 20 kvigor och 17 kalfvar, 30 oxar och ungstutar, 90 får och vädurar, 40 getter, 50 svin, 4 unga föl, 4 ston och 1 vallack. Det ringa antalet hästar är härvid påfallande.

Lätt är att af denna bouppteckning finna det rådande välståndet. Svårare, ehuru mera intressant, är att söka häraf sluta till husbondens och hans hustrus lefnadssätt och smak. Vi skola dock i detta af seende göra vårt bästa.

Af byggnaderna på gården märkas själfva - *boningshuset*, närmast omgifvet af *brygghus, tvätthus, mjölkhus, mjölhus* (magasin), *smedja* och *fähus* m. m.

Det af en eller möjligen två våningar bestående boningshuset har utom kök, källare, fatburar, »borgestuga»(samlingsrum för tjänstfolket, här med bakugn) minst tretton rum under följande benämningar: *salig Thomas Dyres egen kammare, fruns kammare, Ivar Dyres kammare, skolan, sängkammaren, mellankammaren, salen, »fruerstuen», den gamla »fruerstuen», mans(gäst)kammare* (till ett ej uppgifvet antal), *»drengens» kammare* och *»arbeidsdrengens» kammare*.

Af dessa rum tyckas alla *kamrar* med undantag af mans- och drängkamrarna samt mellankammaren hafva varit förvarings- och arbetsrum, alltså ej sofrum. I sängkammaren — som saknar säng — måste spånaden för husets behof hafva försiggått, ty där finnas ej mindre än åtta spinnrockar och ett haspeträ. I fruns kammare förvaras hennes böcker (däribland kung Fredriks bibel, tre huspostillor och en silfverbeslagen bönbok) samt några dyrbarheter, såsom ett lackeradt skrin, två speglar, två schatull med glasflaskor (dessa sistnämnda tillika med några i ett resfodral inneslutna flaskor det enda glas, som ingår i husgerådet).

Mannens böcker och »gevär» finnas alla på hans kammare.

Äfven salen tycks hufvudsakligen hafva användts som förvarings- och möjligen på samma gång paradrum, ty här finna vi trenne ståtliga sängar (hvaraf en utskuren) med himmel, äfvensom långa bänkar med flamska hyenden öfver.

Den unge herr Ivar ligger i skolan, ty där står hans himmelssäng med svart och hvitt drällsomhänge, under det att hans vidlyftiga garderob och andra tillhörigheter skrinlagda förvaras i hans kammare.

På den ena fatburen förvaras i en ekkista och i ett skrin salig Thomas Dyres gångkläder och linne samt uti fem ekkistor huset tillhörande sängkläder, linne, duktyg, kläde, siden och annat tyg m. m.; på den andra stå treekkistor med ungefär liknande innehåll, hvarjämte här äfven åtskilliga kör- och respersedlar äro till finnandes.

Åtminstone tvenne af rummen äro försedda med spisel, alldenstund eldtång och eldgaffel här finnas, och i trenne, nämligen »fruerstuen», skolan och Ivar Dyres kammare, äro järnkakelugnar uppställda. De flesta af rummen torde emellertid ej varit afsedda för eldning.

Största intresset anknyter sig emellertid till »fruerstuen», ty här har fru Margareta Huitfeldt hufvudsakligen vistats. Detta finna vi ej allenast af rubriken »hvad som finnes neder i fruerstuen till dagligt bruk» utan äfven af själfva förteckningen härpå.

Det åtminstone om vintern nödvändigaste af dessa föremål är en stor järnkakelugn på sex fötter med tillhörande järnlåda och eldtång.

Af öfriga möbler och husgeråd märkas till en början tvenne större bord, hvilka såsom fasta ej upptagas i förteckningen, utan endast omnämnas i sammanhang med annat. Det ena af dessa bord är, besynnerligt och troligtvis äfven ovanligt nog, försedt med himmel; här har gifvetvis herrskapet och dess förnämligare gäster suttit, under det att ringare eller yngre personer tagit plats vid svennebordet.

Vidare finna vi bland annat:

en »utdragsskifva» (mindre bord med utdragslåda) med massiv fot, en annan d:o med öppen fot (på fyra ben), ett större ekskåp, ett mindre d:o för nycklar, en stolpesäng med omhänge och sängkläder, en sten(griffel)tafla, infattad i trä, ett brädspel, sex större läderstolar omkring bordet och en mindre dylik,en bänk vid svennebordet, fyra ur, hvaraf tvenne med slagverk, en »slagbänk» (liggsoffa med säte att fälla upp), ett matskåp, en ljuskista, en ringklocka, tvenne sängar i gången, samt slutligen bordtäcken och hyenden af kläde, en klädesbänkdyna, gardiner af rask m. m.

Stolpe-(dubbel-)sängen är såsom nämndt försedd med ett omhänge (sex stycken af svart »pittevand» med kappa) och sängkläder (sängtäcke af svart rask, en underbolster, två öfverbolstrar, två hufvuddynor och fyra putor).

Men det är ej blott de olika slagen af de i hvardagsrummet befintliga möbler och föremål, som förtjäna omnämnas, äfven dessas färg bör beaktas. Att den stora kakelugnen och järngallren för fönstren äro svarta, härom är ej stort att säga, men att bordshimmel, bordtäcken, hyenden, bänkdyna, stolar, sängomhänge, sängtäcke, gardiner äfven äro, såsom man af förteckningen finner, *svarta*, detta måste hafva gjort ett högeligen dystert intryck. Och i väsentlig grad torde ej detta intryck förmildrats af fyra i *rödt* målade föremål, nämligen det stora ekskåpet, det lilla nyckelskåpet, slagbänken och bänken vid svennebordet.

Här i detta gemak har fru Margareta sofvit, spisat och vistats. Här har hon ringt på sina tjänare, utdelat sina befallningar, gjort sina anteckningar, hit har hon morgon och afton låtit hämta sina andaktsböcker äfvensom någon gång mannens bläckhorn och sandbössa för att med egen hand underskrifva ett bref, som förmodligen den unge herr Ivars preceptor, Nils Kristensen Bruhn, åt henne uppsatt. Att hon någon gång här förlustat sigmed sitt brädspel, torde väl vara möjligt. Men att hon ej med musik fördrifvit någon stund, är däremot alldeles säkert, ty några andra instrument än den salige mannens trumma och sonens med ben inlagda flöjt finnas ej i huset. Men ensam har hon dock ej varit i rummet. Ty förmodligen hafva i »gången» ett par pigor sofvit, som möjligen äfven tillsammans med någon manlig tjänare ätit vid svennebordet, sedan husfrun och hennes son intagit sina måltider. Den senare låg, såsom redan nämndt är, i skolan, där han naturligtvis äfven erhållit sina lektioner.

Rörande fru Margaretas klädsel stå oss — af redan anförda skäl — inga upplysningar till buds. Vill man däremot veta, hur sonen var klädd, kan man få sin nyfikenhet stillad, åtminstone hvad de förnämsta plaggen beträffar. Till dessa hörde:

en svart med räfskinn fodrad klädeskjortel (lifrock), en röd klädes- »karbinds»-kappa med stora guldknappar, en svart, fin hatt, en karpushatt (förmodligen något midt emellan hatt och mössa), ett par »perfermeerede» (parfymerade) handskar med svarta silkesspetsar, en röd sammetsnattröja, broderad med guld och silfver.

Någon riktigt lämplig utstyrsel för en sex års gosse kan man ej kalla detta, men sådan var tidens sed, och *barndräkten* är öfver hufvud taget ett sent begrepp i kulturhistorien.

Vi hafva sökt så godt vi kunnat läsa mellan raderna i denna bouppteckning och tyckt oss i sal. Thomas Dyres änka finna en högst allvarlig dam, som väl förvaltar sinstora förmögenhet och med sträng ordning förestår sitt hus.

Om hennes ordning vittna särskildt flera af henne i bouppteckningsaktens kant gjorda anteckningar.

Anmärkningsvärdt är, att hon ej gifter om sig, den vanliga trösten för en »högt bedröfvad änka», synnerligast om denna är rik. Hon var visserligen vid mannens död fyrtiotre år gammal, men man kan vara viss, att hon ej saknat friare, och hennes egen styfmor, fru Maren Skram gifte såsom gammal änka om sig med en tjugoårig tysk adelsman. Men fru Margareta är såsom vi redan funnit en smula olik andra kvinnor, och sannolikt har hon äfven fattat smak för den själfständighet, som äkta ståndet förbjuder och änkeståndet medgifver.

Att hon ej försummar sin ende sons uppfostran faller af sig själf, och ingenting är naturligare, än att den tolfårige herr Ivar enligt släktens traditioner tillsammans med sin preceptor, den redan nämnde Kristen Eriksson Bruhn, skickas till den kungliga skolan i Sorö. På grund af en utbruten pestepidemi tar modren honom dock efter ett

halft år åter hem till sig.

***

Kort efter gossens hemkomst från skolan utbröt mellan Sverige och Danmark ett krig, som skulle på ett helt annat sätt än hannibalsfejden varda för Bohuslän kännbart.

Ej såsom då på grund af krigsrörelser och truppers underhåll, ehuru väl både det ena och det andra i någon mån förekom; nej, denna gång var det provinsen själf, som genom fredsfördraget i Roeskilde den 26 februari 1658 måste öfvergå till svenska kronan.Att säkert sluta sig till fru Margaretas af denna händelse väckta känslor är ej lätt. Utan tvifvel har hon varit innerligt fäst vid det gamla fäderneslandet, det gamla konungahuset, som hennes man, hennes egna och hennes mans förfäder med trohet tjänat, utan tvifvel har skilsmässan närmast från Norge, där hon hade större delen af sin släkt, fallit sig svår. Och antagligen har väl äfven hon påverkats af det nationalhat, som uppvuxit ur de oupphörliga krigen, så mycket mer som hon sett dessa på nära håll och häraf fått erfara de olyckliga följderna. Den närmast till hands liggande slutsatsen är således den, att sorg och harm förhärskat i hennes hjärta. Men å andra sidan förefaller det troligt, att hon insett det danska regementets olägenheter för den så långt afsides belägna provinsen och att hon på denna grund funnit sig i det skedda. Att läsa hennes tankar låter sig emellertid ej göra. Man kan endast iakttaga, hvad hon gör och framför allt hvad hon underlåter.

Det första hon gör är att skicka sonen tillbaka till Sorö, dock ej till skolan utan till akademien, där han börjar sina studier den 14 juli 1658.

Men Karl X Gustaf var, såsom vi veta, ej nöjd med sin eröfring; han förnyade på eftersommaren kriget och kom härigenom den danska patriotismen att slå ut i fullaste låga.

Under dessa förhållanden beslöt fru Margareta att låta afhämta sonen och föra honom hem. Detta efter rådplägning med en högtstående svensk herre, med hvilken hon nyligen kommit att göra bekantskap.

Denne svenske herre var riksdrotsen, grefve Per Brahe.

Man har vant sig att i den mäktige och förtjänte stormannen endast se de fredliga värfvens vårdare. Men verkliga förhållandet är, att han, som redan under GustafAdolf med ära deltagit i polska och trettioåriga krigen, år 1657 efter fältmarskalken Gustaf Homs död fick i uppdrag att jämte sitt eget äfven förrätta riksmarskens ämbete, att med andra ord hemma i landet öfvervaka krigsfolkets utskrifning, utrustning, underhåll och befordran till fältarmén. Detta värf fullgjorde han med stort nit och utmärkt skicklighet, hvarför han ock efter fredsslutet belönades med tvenne stora gods i Skåne. Men icke nog med dessa nämnda tjänster, Brahe hade äfven till krigets kraftigare förande försträckt kronan 30,000 riksdaler, hvilket lån enligt kungligt bref af den 2 juni 1658 skulle honom gäldas genom all behållen årlig jorde-boksränta i Oroust och Tjöms fögderi af Bohuslän äfvensom genom konungstionden på Oroust. När kriget sedan åter uppflammade, förordnades Per Brahe till generaldirektör för militien mot norska sidan, hvarigenom han inom detta område erhöll ej allenast den högsta militära förvaltningsmyndigheten utan äfven högsta truppbefälet.

Då nu riksdrotsen, som i augusti 1658 tagit sitt residens i Göteborg, där han för öfrigt ägde ett hus, reste upp till Oroust och Tjörn för att taga sitt skattland i betraktande, har han gifvetvis gjort fru Margaretas bekantskap. Och ur denna bekantskap utvecklade sig ett vänskapligt förhållande, som efter hvad det tycks räckt hela lifvet igenom, och hvarom äfven brefväxlingen dem emellan bär vittne.

Redan den omständighet, att detta vänskapliga förhållande till generaldirektören för svenska militien började samtidigt med Karl Gustafs förnyade anfall mot Danmark, tyder därpå, att fru Margareta ej gentemot svenskame hade alldeles samma fördom som mannens vän, herr Ivar Krabbe, hvilken efter egen förklaring mycket ogärna ville samtala eller öfver hufvud taget hafvanågot att göra med detta folk. (Han måste likväl som kommendant till svenska kronan öfverlämna först, år 1645, Varbergs och sedan, 1658, Bohus fästning.) Svårare måste det dock varit för fru Margareta att bibehålla sitt jämnmod, ifall detta är rätta namnet på hennes känsla, då längre fram Karl Gustafs motgångar och särskildt Bornholms och Trondhjems återeröfring höjt modet och tillförsikten hos

alla Danmarks vänner i Bohuslän. Ty utan tvifvel har hon rundt omkring sig hört förhoppningar uttalas om lösryckning från den påtvungna föreningen med Sverige och återgång till det gamla moderlandet.

Att under sådana förhållanden fru Margareta till Per Brahe den 8 januari 1659 riktar ett synnerligt vänligt bref, är därför rätt anmärkningsvärdt

Efter riksdrotsens »gode rådföring» aktade hon nu med Guds hjälp låta hämta hem sonen, förklarar hon häri. Och på denna grund ber hon grefven hafva godheten ge hennes tjänare respass dit ut samt sedan efter hans goda löfte ej allenast förhjälpa sonen och dennes preceptor till respass hem utan äfven för den förre skrifva ett anbefallningsbref till generalguvernören öfver Skåne, Halland och Blekinge samt på samma gång öfverbefäl-hafvaren för de Köpenhamn belägrande svenska trupperna, grefve Stenbock. Eftersom hon hvarken hade släkt eller goda vänner, som kunde henne i någon måtto befordra, hade hon fallit hans höggrefliga excellens besvärlig, och skulle Gud honom nådeligen för sådan gunst och nåd belöna. För egen del ber hon att få förära hans nåde dels en häst, som hon af sin tjänare hört skulle behagat grefven, dels en tunna ostron, den enda hon i hastigheten kunnat komma öfver.

Att riksdrotsen uppfyllt hennes begäran, finna vi af ett nytt bref af den 2 mars 1659, hvaruti hon tackarför dennes goda råd och befordran, hvarigenom hon fått sin son så väl hem.

I detta sistnämnda bref framställer hon den begäran, att riksdrotsen täcktes förskaffa hennes bönder befrielse från de påbjudna arbets- och skjutsfärdspenningar, som dessa aldrig förr utgjort. En sådan hög gunst och nåd skulle den allsmäktige Guden belöna, och själf ber hon att till föräring få sända en fjärding färskt smör och il/a tunna ostron, hvarjämte hon på samma gång förklarade sig allt framgent tjänstvillig.

Svaret tycks hafva följt med det återvändande budet, ty från Göteborg, där riksdrotsen såsom nämndt under hela denna krigstid bodde, skrifver han den 3 mars 1659 till fogden på Oroust och Tjörn, Jakob Nöring, att han (Brahe) »af vissa orsaker» vore föranlåten på kungl. maj:ts vägnar förunna välborna fru Margareta Huitfeldts bönder i fögderiet någon frihet för arbets- och skjuts? färdspenningamas erläggande, hvarför Nöring ägde att, intill dess något närmare besked härom gåfves, låta dessa hennes bönder för bemälta utlagor vara omolesterade och otilltalta. Ett dylikt frihetsbref utfärdade riksdrotsen äfven för den andra mäktiga änkan i fögderiet, fru Dorte Bielke på Morland a.

Här kan i förbigående omnämnas, att några få bref i koncept från Per Brahe till Margareta Huitfeldt finnas i skoklostersamlingen, men att dessa utom gynnsamt svar på hennes suppliker ej innehålla annat än tack för henne9 höfligheter.

*

*

*

Vi skola nu se till, huru förhållandena närmast efter annekteringen artade sig på Oroust och Tjörn.

Fri din g,Biografiska studier. jDen, som studerat våra historiska verk, får den uppfattning, att Bohusläns befolkning, allmoge, präster och herremän genast funnit sig i sakernas nya tillstånd, och att allt aflupit på fullkomligt fredligt sätt

Så är emellertid ej förhållandet. Under det att danska monarkien på Själland kämpade för sin tillvaro, under det att Bornholm och Trondhjems län lösslеto sig från det svenska herraväldet, på samma gång som Skåne var härden för en hemlig sammansvärjning, och »humorerna» i Halland alltmer började luta till rebellion — under allt detta jäste det äfven i Bohuslän. Äfven här förekommo folkrörelser, ja till och med, ehuru i mycken liten skala, strider. Härom vittna vissa bref till Per Brahe — sär-skildt från hans enskilde fogde på Oroust och Tjörn, Anders Larsson — äfvensom några brefkoncept från drotsen själf, de ena såväl som de andra till finnandes i rydboholmsamlingen.

Redan den 9 oktober 1658 berättar nämligen Brahe i bref till kommendanten på Marstrand, att bönderna på Oroust vore, efter hvad han hört, mycket rebelliska och hölle med fienden. Och den 3 december meddelar han generalmajoren Harald Stake, som beredde sig att möta den norrifrån mot Uddevalla framträngande fienden, sina farhågor, dels att fienden skulle fästa sig på Oroust och Tjörn samt där landsätta några holländare, dels att han (Brahe), så länge fienden grasserade i fögderiet, ej skulle erhålla sin tillbörliga ränta. Och sannolikt var det inte allenast för att hålla rebeller och fiender i styr utan äfven för att befordra uppbörden, som grefve Per lät till de båda öarnas försvar från Stakeska kåren detachera rytt-mästaren Jon Haraldsson med ett femtiotal musketerare.

I sammanhang härmed kan nämnas, att Stake den 10 december enligt ett Brahes brefkoncept lyckades »skräcka» fienden ur sitt stånd, förfölja honom i hälarna och där-under »vackert uppklappa» honom, raedhuggandes eller tillfångatagandes allt hvad man kunnat upptäcka samt därigenom görandes honom bråda fotter ur hans majestäts rike.

Från den ofvannämnde detacherade ryttmästaren får drotsen något närmare upplysning om den fientliga »gras-sering», som skulle ägt rum på öarna.

»E. Höggrefl. Excellens kan jag i underdånighet ej undanhålla», skrifver han från Anfasteröd den 15 december 1659, »huru såsom jag kunskap hafver bekommit om fiendens återkomst till Oroust med 2 skärbåtar innehaf-vande 120 man, de på Oroust äro landstigna. Orsak till deras återkomst förmenas frun på Molana (Morlanda) hafva gjort, att hon båd till Bielken hafver sändt, att han med något folk ville sända tillbaka allmogen till säkerhet för vår skull (mot oss). Räddhågan för deras brutna ed, sedan de med båtarna voro borta var allmogen i räddhåga till skog, hafva alltså hjälpt frun på Målana sådant hos sin bror utverka dem till hjälp tillbaka skicka.» Detta illa hopkomna bref är delvis ganska svårbegripligt. Dock tyckes meningen vara den, att fientliga örlogsfartyg först landsatt något krigsfolk och sedan med detta åter af-seglat. Efter båtarnas affärd hade allmogen gripits af räddhåga samt förmått fru Dorte Bielke att hos hennes bror, danske amiralen Nils Bielke, begära fömyadt landsättande af något danskt krigsfolk.

På detta bref svarade Per Brahe den 20 december med en befallning till ryttmästaren att, så snart denne pröfvade görligt, med sina femtio musketerare förfoga sig öfver isen till Oroust. Dit ankommen skulle han göra knektarne beridna på böndernas hästar, taga väl reda på, huruvida fienden ännu vore kvar, i hvilket fall han med Guds hjälp kunde gifva honom en »snappa». Vidare skulle han efter ankomsten till ön söka af fogden,prästerna och länsmännen på godt maner förnimma, hvilka af bönderna gjort de första bofstyckena, se till att han finge dessa »vid hufvudet» och sända dem till Göteborg. Dock skulle han därmed ej vara för hastig utan göra allt med god lämpa under visadt förtroende till den öfriga allmogen, som dock borde lämna geväret ifrån sig. Därtill borde han äfven assistera fogden och länsmännen, så att bönderna utan försummelse betalade sina räntor och utgärder (en sak, som man kan tänka sig låg grefven särskildt om hjärtat). Och dagen därpå meddelar Per Brahe en af Stake erhållen underrättelse, att fiendens alla skärbåtar af vikit mot norr, på tvenne vid G ullholmen kvarliggande när, hvilka ryttmästaren borde söka bortsnappa. Var det så, att han ännu ej kunde komma öfver på isen, borde han söka vid UddevaJIa eller däromkring uppbringa fem eller sex stycken båtar, på bästa sätt landvägen transportera dessa till Svansund och sedan på samma båtar gå öfver till Oroust. Nu var visserligen fallet, att Staken behöfde Jon Haraldsson till sitt planlagda företag mot Halden (Fredrikshall) och solliciterade hos riksdrot-sen att få honom tillbaka, men så länge landtmannen på Oroust ännu ställde sig obstinat och rebellsam, och ryttmästaren ännu ej rensat dessa orter från de oredor, som där inritat sig, kunde man icke på denna sidan alldeles blotta sig. Detta så mycket mindre, som, om vintern gaf efter och sjöfarten blefve öppen, trakten äfven vore utsatt för fientliga skepps företag. Ryttmästaren och hans knektar fingo därför stanna där de voro. Det var för öfrigt icke endast allmogen, som ställde sig rebellsam mot den nya öfverheten, äfven med prästerna var det i detta afseende som det kunde. En utaf desse — om från någon af öarna eller från fastlandet namnes ej — hade därföre inbragts till Bohus slott, ehuru han af Per Brahe sedermera mot borgen dimitterades hem igen. Detvore dock ej mer än billigt, förklarade riksdrotsen, att det mot dem, som beträddes med uppenbar otrohet, så ifrades och procederades, att det kunde lända andra till exempel och vamagel.

Till någon egentlig sammanstötning tycks det dock ej under vintern i denna trakt hafva kommit. Med bestämdhet låter sig detta ej fastställa, alldenstund de fåtaliga braheska brefkoncepten fördela sig på vissa genom långa mellanrum åtskilda tidpunkter. En dylik tidpunkt är december månad 1658, den nästa infaller i april påföljande år.

Då hade verkligen en strid i trakten förekommit. Detta framgår af ett från Per Brahe till ryttmästaren Helge Andersson från Göteborg den 19 april 1659 afsändt bref, som börjar på följande sätt:

»Vi kunne eder, manhaftig hr ryttmästare, ej förhålla oss hafva bekommit eder skrifvelse, daterad Bro den 16 aprilis, hvaraf vi fast gärna förnimma eder jämte kapiten von der Noth hafva varit i aktion med fienden och honom från Oroust förjagat, det oss tyckes mycket väl vara och bägges eder tapperhet på behörigt ställe att berömma.»

Att fienden dock ej blifvit fullständigt förjagad, eller att han i alla händelser väntades återkomma, framgår af en samma dag, den 19 april 1659, utfärdad instruktion för öfverstelöjtnanten Erik Slätte, som med bergs-lagsregementet ankommit till Göteborg. Denne skulle — för att blott anföra det ön Oroust vidkommande — på fem skärbåtar inskeppa sig med manskap, tillbehör och proviant och öfver Marstrand begifva sig till Svansund, där taga befäl öfver såväl ryttmästaren Helge Anderssons ryttare som kaptenen von der Noths fotfolk samt på platsen eller i närheten däraf låta uppföra en liten skans för att försvara färjan mellan Oroust och Inland.Därjämte ägde han att granneligen förfara, hvar fiendens skärbåtar voro, om de utlupit eller ej, huru stor deras besättning och bestyckning vore, äfvensom om ka-paren ännu låge kvar vid Gullholmen. Var detta fallet, skulle Slätte i förening med Helge och Nothen göra sitt bästa för att bemäktiga sig kaparen, dock under alla omständigheter kvarlämnande en del af folket till skansens och färjans försvar.

Om utgången af detta företag hafva vi ingen som helst underrättelse. Blott så mycket förstå vi — af Anders Larssons berättelse — som att fienden ett halft år därefter till lands framryckt i norra Bohuslän och åter sjöledes påhälsat Oroust (såvida han ej på denna sistnämnda ort hållit sig hela tiden). Den 29 oktober 1659 skrifver nämligen fogden till sin då hos kungen på Kroneborg varande husbonde och berättar, att fiendens af 7,000 man bestående armé vore i Uddevalla, och att hans örlogsfartyg — efter hvad det sades aderton skärbåtar och några skepp — begynt landsätta folk vid Gullholmen. Herr Harald Stake sades hafva retirerat till Vänersborg, dit äfven kronans vid Gullholmen liggande folk troddes hafva dragit sig. På Oroust be-gynte bönderna blifva så obstinata, att Anders Larsson ej nu djärfdes tillhålla dem någonting.

Den 26 december samma år berättar samme man, att de fientliga skärbåtarna nu, Gud ske lof, gått ifrån Oroust, och att fienden alldeles förstört de skansar, han vid Gullholmen uppbyggt. En af länsmännen på ön, Jakob Berthelsson, hade låtit bruka sig att hålla allmogen fienden till lydighet, men denne hade nu blifvit förd till Bohus.

* *

*Som man ser voro förhållandena i Bohuslän och sär-skildt i fru Margaretas närhet den första tiden efter er-öfringen allt annat än trygga och ordnade, och man frågar sig, hur hon själf härvid kan hafva ställt sig. Har hon lutat till det nya regementet månne eller knutit sina förhoppningar till det gamla?

Återigen måste svaret blifva, att man om hennes hjärtas tankar och önskningar ej kan döma. Man kan blott påpeka, att hennes namn i sammanhang med hela denna oro aldrig nämnes, och att hon ej själf i något af sina bref talar ett enda ord om krig och politik. Oss vill det därför synas, som om hon helt och hållet saknat politisk lifaktighet. Och detta kan ej heller väcka allt för stor förvåning, ty den öfvertygelse,

»att folk och land med Guds hjälp styras oss förutan»

har säkert förefunnits hos nordens kvinnor långt före fru Lenngrens tid.

Vi kunna därför återgå till hennes enskilda och husliga förhållanden.

Af ett redan anfördt bref till Per Brahe hafva vi sett, hur hon låtit hämta hem sin son, och af ett annat till samme

man, hur hon bedt om lindring i sina bönders pålagor. Omkring dessa båda poler, sonen och ekonomien, hvälfva sig tillsvidare alla hennes tankar.

I bref till riksdrotsen af den 14 juni 1659 förordar hon länsmannen på Tjörn, Hans Rasmusson, till den efter Jakob Nörings död lediga fogdebeställningen. Hon skulle härtill hafva föreslagit Ivar Dyres preceptor, om ej detta varit till förfång för sonens uppfostran. Det därpå följande bref vet — af den 4 febr. 1660 — är ett rent artighetsbevis. Fru Margareta hade nämligen förnummit, att grefven återkommit till Göteborg (till riksdagen) och sänder honom därför fyra tunnor friska ostron till hans kök med den flitiga begäran, att han ej ville försmå denna gåfva. Och skulle den gode herrens resa falla någonstädes åt hennes sida, bad hon ödmjukligen och fliteligen, att han ej ville försmå hennes ringa hus utan taga ett nattläger till godo.

Nio dagar efter detta brefs afsändande afgick i Göteborg konung Karl X Gustaf med döden, hvarigenom ett väl behöfligt längre fredslugn skulle komma landet till godo.

Fram på hösten samma år föranlåter den moderliga omsorgen fru Margareta att åter besöka gref Per med en ringa skrifvelse. Detta dock blott för att förbereda sin förnäme vän och gynnare på sin plan att sända sonen utomlands för dennes studiers skull. Samtidigt meddelar hon den för grefven utan tvifvel angenäma notisen, att hon, nu då ostronen började blifva bättre, skulle göra sin flit för att skaffa sex eller sju tunnor, som Anders Larsson för hans nådes räkning kunde få anamma.

Först i medlet af december ber hon riksdrotsen ödmjukligen, att han af sitt medfödda goda gemyt, hvilket han henne på många sätt bevisat, ville hos kungl. maj:t utverka ett respass för sonen, då hon nu fullkomligt resolverat sig att med Guds bistånd sända denne utomlands.

Den en gång började förbindelsen med den främste af riksförmyndarne, som väl torde kunna betraktas som Sveriges mäktigaste man, släpper fru Margareta ej så lätt. Den 4 april 1661 ber hon sålunda grefve Per understödja hennes supplik om frälsefrihets erhållande för elfva skattegårdar, dem hon 1657 inköpt, hvilken frihet adeln alltid af Danmarks framfarne konungar åtnjutit. Denna tjänst skulle hon efter sin ringa förmåga förskylla och med allra forderligaste till hans grefl. nådes full-105

mäktig, Anders Larsson, för hans herres räkning leverera något tacksamhetsbevis.

Nu tillstundade emellertid sonens af resa, sedan denne, som man får antaga, blifvit med ett kungligt respass vederbörligfen försedd. En ej mindre viktig omsorg hade varit den, att skaffa den unge herren en lämplig hofmästare och handledare på resan. Härtill hade fru Margareta utsett den höglärde medicine doktorn Hans Blichfeld, hvars egenskap af läkare väl särskildt talat till hans fördel.

Resan från hemmet, hvarvid fru Margareta medföljde ett stycke på vägen, gick ej till det närbelägna Göteborg utan i det gamla spåret till Kristiania, där Ivar Dyre med följeslagare (hofmästare och tjänare) den 5 maj 1661 inskeppade sig på ett till Nederländerna afgående fartyg. Dit öfverkommen besökte den unge ädlingen såväl Amsterdam och Leyden som många andra märkliga orter i landet Fram på sommaren bar det af till England, där han kvarstannade tre månader, hvarefter han i oktober for öfver kanalen till Frankrike.

Efter ett kort besök i Paris begaf sig Dyre till Caen i Normandie, där han under femton månader dref sina egentliga studier. Han vinnläde sig sålunda om alla ade* liga och till hans stånd hörande exercitier, såsom ridning, hvarför han af naturen hade stor lust och fallenhet, voltigering, fäktning och annat, som han med stort pris och beröm utförde. På samma gång studerade han med stor lust historia och politik men enkannerligen matematik och flera andra däruti ingående eller därmed förvanta vetenskaper, såsom geometri (landtmäteri), geografi och »spherique». Efter denna sin studietid återvände han i Januari 1663 till Paris, hufvudsakligen för att se det kungliga hofvet samt andra furstliga hus äfvensom för att dagligen med all flit uppvakta hans kungl. höghet afDanmark (sedermera Kristian V). På detta sätt erhöll han tillfälle att vara i nämnde höge herres följe, när något synnerligt, såsom baler, visiter eller annat dylikt tilldrog sig, liksom att bese de förnämsta kungliga och furstliga slott omkring Paris, allt i förening med äran att lära känna och varda känd af åtskilliga furstliga och höga personer. Och slutligen vederfors den unge Dyren den särdeles gunst och nåd att få vara hans kungl. höghet

följaktig under en del af högstdensammes resa till de förnämsta städer i Frankrike.

Vid detta (ur likpredikningen hämtade) omnämnande af Ivar Dyres uppvaktning hos sin forna öfverhet kan man ej undgå att något fästa sig. Det förefaller nämligen, som skulle den svenska undersåten i den danske kronprinsen sett vida mer än en främmande furste, och som modren, då hon lät berättelsen inflyta i likpredikningen, gillat denna uppfattning. Men härvid får man ej förbise, att ett sådant bevis af kunglig nåd var en stor ära, som omöjligen kunde ur personalierna uteslutas. För öfrigt var det nu fred mellan de båda nordiska makterna, och såsom någon förseelse kunde då ej en dylik uppvaktning anses.

* *

*

Under det att ynglingen vid sin mentors sida fortsätter sin resa i Frankrike, dragande allt mer och mer mot söder, beseende många af de förnämsta städerna och görande anteckningar om dessas belägenhet, styrka och resurser, skola vi se, hvad den ensamma modern på Sundsby tager sig till.

Vår hufvudkälla är nu som förut hennes bref till Per Brahe.Den 7 augusti, eller tre månader efter sonens afresa, frågar fru Margareta, om det ej följt någon resolution på suppliken om frälsefrihet för hennes inköpta skattegårdar, och huru denna i så fall blifvit affattad. Hon hade fullkomligt bestämt sig att tillsammans med fru Porte Bielke — som också med en dylik supplik inkommit — resa upp till Stockholm för att få den äran själf tala med riksdrotsen, men fru Dorte måste af viktiga orsaker bege sig till Kristiania, och Gud skulle veta, att det vore dem mycket besvärligt att resa den långa vägen. Att utgöra de många pålagorna vore emellertid mycket svårt för hennes bönder. Dessa skulle varda utarmade, gå från sina gårdar, och hon kunde på detta sätt ej själf lämna sin skyldiga skatt till kungl. maj:t och kronan. Året därpå upprepar hon sin anhållan om en god kunglig resolution och klagar som förut öfver tunga utskylder, därvid talande såväl för den fattiga adeln i Bohuslän som för sig själf ”fattiga” änka och sitt faderlösa barn.

Sommaren 1663 begär hon för en inköpt bondgård samma frihet, som hon haft under danska tiden, klagar för egen del öfver en sjättepartsreduktion, hon fått vidkännas i afseende på hennes nyligen af öfverste Ferix inköpta sätesgård Åby, samt öfver hennes bönders svårighet att komma ut med skatterna. Såsom en fattig, ensam och bedagad änka, hvars endaste son var i främmande land, kunde hon ej, som hon velat, företaga en så lång resa som till Stockholm, men hon äffärdar sin tjänare dit i stället, hoppandes grefve Per ville lämna henne ett nådigt svar. Med de andra herrarne var hon, Gud nåde henne, inte bekant.

Gick kungl. maj:t genom sina skatter och pålagor på jorden illa åt de fattiga bohuslänningarne, kunde dock dessa från hafvet få någon lisa. Ty inte allenast fisk, hummer och ostron hämtade de härifrån upp utan stundom detsom var äiidå dyrbarare, nämligen vrak och spillror. Och att äfven fru Margareta dragit fördel af detta sistnämnda fiske, finner man af ett i april 1662 skrifvet bref från Anders Larsson till riksdrotsen. ”Fru Margareta på Tjörn”, berättar han, ”hade en strandbyggare, som bor på hennes skattegrund; han fann ock 2 oxehufvuden franskt vin och 2 oxehufvuden brännvin, men frun ville det sig själf tillhålla, men jag vet ej, om hon kan det nå (har rättighet därtill) på skattegrund, och det jag sättér i eders grefliga excellens’ behag.”

Inom parentes kan nämnas, att Anders Larsson var för sin herres räkning själf vida driftigare i detta afseende. Detta finner man af hans berättelse, hur han en gång i Marstrand tagit något vin, som kommit drifvandes emot fiskare ute på hafvet, af hvilket vin en stor del såsom blan-dadt med saltvatten vore odugligt. Men 6 oxhufvuden af det bästa vinet och 21/a oxhufvuden franskt brännvin hade han sändt till Göteborg för grefvens räkning, och — här kommer en rätt naiv bekännelse — lika mycket af det ”värsta” vinet hade han gifvit fiskarena, efter som dem tillkommit halfparten af det gods de bärgat ute på hafvet

* *

*

Vi återtaga nu skildringen af sonens resa, för hvilken målet snart skulle varda satt. Vid midsommartiden 1663

ankom herr Ivar Dyre med sina följeslagare till Mont-pellier, där han bestämde sig kvarstanna, till dess att den hetaste delen af sommaren vore öfver.

En månad därefter eller den 25 juli insjuknade han i feber och måste intaga sängen. Hans hofmästare och på samma gång läkare föreskref någon medicin, och då han ej därutaf vardt bättre, rådfrågades de berömdaste läkarepå platsen, hvilka å sin sida gjorde sitt bästa till sjukdomens häfvande. Men detta ville ej lyckas, tillståndet förvärrades allt mer och mer.

Att till alla delar följa den i likpredikningen på tjugu-sex sidor framställda berättelsen om sjukdomen samt om patientens ord och sinnestillstånd härunder, skulle blifva för långt. Må det vara nog sagdt, att han visade sig som en from och uppriktig kristen, att han af en kalvinistisk präst tog den heliga nattvarden, och att han, så länge tillståndet medgaf, lät sig uppbygga af Guds ord och löften. Endast vid följande del af berättelsen skola vi vara något utförligare.

Natten till den n augusti, då han kände sig orolig och ej kunde sofva, kallade den sjuke sin natt och dag närvarande hofmästare och bad denne lägga sig bredvid honom på sängen. Sedan hofmästaren efterkommit denna begäran, begynte Ivar Dyre tala rätt mycket om sin, som han trodde, förestående bortgång. Först bad han doktorn framföra en kärlig och tacksam hälsning till modren med bön om tillgift, ifall han af ungdomsfel och missförstånd någon gång kunde hafva förtörnat henne, ty med vett och vilja trodde han sig ej hafva gjort detta. På samma sätt bad han sin hofmästare om tillgift, hvartill dock denne förklarade honom ej hafva någon orsak. Tvärtom, var det någon, som brustit i sitt förhållande mot den andre, så vore det läraren och inte pupillen. Vidare uttalade den sjuke, för det fall, att Herren nu ville hädankalla honom, den önskan, att hans lik om möjligt måtte föras hem och läggas i hans faders graf, samt att hans sockenpräst måtte predika öfver honom.

Efter dessa yttranden bad han hofmästaren göra ett utkast till ett bref, som han ville.skrifva till sin kära moder om följande, det han af henne ville begära, nämligen:

1 :o) Att hon ville ”stifta” en del af sitt gods eller, ensumma penningar (så mycket henne själf bäst syntes), hvaraf räntan kunde efter hennes död årligen gifvas till några fattiga skolbarn och studerande ungdom i Bohuslän, henne och honom till en evig ihågkommelse.

2 :o) Så ock att hon ville gifva till fattiga och husarma trehundra riksdaler, sålunda uppfyllande ett löfte, som han i sjönöd gjort till Gud.

3:0) Därnäst, att hans kära moder ville gifva och betala hans hofmästare, hederlige och höglärde doktor Blichfeld, tvåtusen riksdaler, som han ville gifva och förära honom för den stora omak, flit och trohet, som denne städse bevisat honom den tid de varit tillsammans.

4:0) Ändtligen, att hon ville tänka på sockenprästen, hederlige och vällärde herr Anders Hartvigssen, hans förre preceptor, hederlige och vällärde Kristen Erikssen Bruhn, äfven Terkil Kristenssen och andra, som kunde hafva förtjänt något godt af honom, och detta efter hennes eget godtfinnande.

Natten därpå talade han åter med den på samma sätt tillkallade hofmästaren, därvid uttryckande många vackra och gudeliga tankar.

Ännu hade läkame dock ej uppgifvit hoppet om den sjukes vederfående. Visserligen var det en hetsig feber han hade, men kunde han blott sträfva öfver den tjugoförsta dagen, skulle han nog snart återkomma till sin förra styrka och hälsa, menade de.

Men den tjuguförsta dagen kunde han ej uppnå, ty redan på den nittonde var lifskraften tömd. Unge herr Ivar Dyre till Sundsby och Åby gårdar afsomnade alltså i Her-ranom den 14 augusti klockan tio om aftonen.

Denna berättelse om den unge mannens sjukdom, som upptager hälften af de vidlyftiga personaliema, är väl skrifven, och man skulle läsa den med verklig rörelse,om blott en liten del däraf varit borta, nämligen tredje punkten af sonens gifvetvis obevittnade och fullkomligt obestyrkta yttersta vilja eller den, som afsåg den högst betydliga penninggåfvan till doktor Blichfeld. Ty svårt är att utan all misstanke betrakta denna den gode doktorns

indirekta påminnelse om sin egen belöning.

Och hyser man någon misstanke i denna punkt, så minskas äfven i viss mån förtroendet till de öfrigas äkthet. Ty klart är, att om denna sonens önskan endast varit ett påfund, så kunna, till sanningsskenets ökande, ett antal liknande önskningar och särskildt sådana i välgörenhets-syfte äfven hafva uppfunnits, h var jämte hela framställningen om den sjukes sista stunder gifvetvis gjorts så gripande som möjligt.

Men detta är naturligtvis endast misstankar, som kunna vara fullkomligt grundlösa. Allt Hänger härvid på doktorns personlighet, som ej varder oss mera bekant därför att han, såsom man antager, blifvit provincial-medikus i Viborg och där dött 1684. Men med kännedom om fru Margaretas stora klokhet i skötandet af sina affärer äf-vensom om hennes omsorg för sin ende son får man väl antaga, att hon i valet af person sett sig noga före. Af doktorns fortsatta tjänst- och vänskapsförhållande till fru Margareta finner man emellertid intet spår.

Hvad beträffar sjukdomsberättelsens författare i andra hand, sockenprästen Anders Hartvigssen, betecknar Skar-stedt i Göteborgs stifts herdaminne denne som intrigant utan att för detta omdöme anföra skäl. Ett annat ur samma källa hämtadt påstående, att mannen varit naturlig son till Hartvig Huitfeldt, fru Margaretas far, torde i alla händelser hafva skäl för sig.

*

*

*Om fru Margaretas sorg vid underrättelsen om hennes ende sons och sista barns död har intet försports, men man kan tänka sig, att slaget hårdt träffat. Och säkert har hon djupt gripits af berättelsen om den älskade sonens sjukläger, om hans fromma tankar och sista önskningar samt för sin del om dessa senares äkthet ej dragit ringaste tvifvel. Åtminstone har hon bestämdt uppfattat stiftelsen till förmån för skolbarn och studerande ungdom i Bohuslän såsom sonens egen tanke. Och denna tanke måste genast ha slagit rot i hennes hjärta, ty redan nio dagar efter sonens begrafning i Valla kyrka eller den 22 januari 1664 var hon färdig med den akt, som skulle för evärdliga tider hugfästa hennes namn.

Om självfva betydelsen af Margareta Huitfeldts all-bekanta testamente till den vid hans kungl. majestäts akademi eller gymnasium i Göteborg studerande ungdomens från Bohuslän kristliga information uti bokliga konster så ock till den samma ungdoms underhåll och befordran må här endast några ord nämnas.

Gåfvan bestod i säterierna Sundsby och Åby med tillhörande afvelsgårdar, gods och egendomar, åker och äng, skog och mark, fiskvatten och betesmarker, vått och torrt, tegar och lundar, öar, holmar och strandsittare, hvil-ket allt för närvarande utgör 140 2/3 förmedlade hemman förutom åtskilliga fisklägen. Detta allt i närvarande tid taxeradt till 2,874,000 kronor, å hvilket kapital dock den behållna inkomsten är mycket klen (år 1889 endast 45,347 kr. 69 öre). Med denna ansenliga gåfva, en af de största som i vårt land för uppfostringsändamål gifvits, åsyftade testatrix först och främst Guds namns ära, Hans kyrkas uppbyggelse samt fäderneslandets ornament eller prydnad. Och till främjande af detta syfte föreskref hon sär-skildt inrättandet af ett libera mensa eller fritt kosthåll för trettio obemedlade och kvalificerade studerande personerfrån Bohuslän under hela deras studietid vid nämnda läroanstalt.

I inledningen till testamentet förklaras det upprättadt, sedan Gud genom en mycket salig skilsmässa från denna eländiga värld och jämmerdal behagat hädankalla stiftarin-nans ende son och lifsarfvinge och efter dennes på hans yttersta uttalade önskan.

Utom dessa hufvudsakliga bestämmelser innehåller det vidlyftiga testamentet flera föreskrifter och villkor, såsom om understöd åt trotjänare och fattiga, underhåll af Dyreska grafkoret i Valla kyrka, de fattiga böndernas förskoning från såväl hårda tributer till godsens blifvande förvaltare som osedvanliga pålagor till kronan, skogarnas behöriga skydd och vård, utdelning hvarje jul vid Sundsby och Åby af trettio riksdaler till de fattiga på sätt, som förvaltaren skulle inför Gud på den yttersta dagen kunna försvara, samt slutligen strängaste kraf på testamentets ovillkorliga utförande uti alla dess delar. Ja, i detta af seende sparade fru Margareta ej på hotelser! Därest någon efter hennes död, släkting, arfving eller hvem det vara månde, skulle söka att detta hennes

utfärdade gåfvobref eller någon af dess innehållande punkter förkränka och tillintetgöra, honom skulle Gud här timligen röra med sin vredes hand, och sedan skulle han hafva sin förtjänta lön efter Guds rättfärdiga vredes dom evinnerligen att vänta.

Nekas kan ej, att ju inte Margareta Huitfeldts personlighet, icke allenast genom gåfvans storlek utan äfven genom därvid fästa villkor och bestämmelser, imponerande framträder. Och få torde väl med A. E. Holmberg vilja förringa hennes förtjänst i detta af seende. Mången hyser den åsikt, förklarar denne, att fru Margareta Huitfeldt genom denna sin till släktens förfång gjorda donation blif-vit det märkvärdigaste fruntimmer, som någonsin lefvat i

Fr o din g,Biografiska studier-, -8Bohuslän. Samma väg till odödlighet kunde hvilken rik och barnlös person som helst vandra, tillägger han såsom en sorts bevisning!

Särskildt beaktansvärdt är, hur hon vid testamentets upprättande utvidgade och förstorade sonens tanke, hur hon sålunda, där han bedt om någon del af hennes gods, skänkte allt> hur hon vidare, där han talat om fattiga skolbarn eller studerande i Bohuslän, i testamentet satte orden: i Göteborg från Bohuslän.

Den som uppmärksamt genomläser aktstycket kan heller ej undgå att häri finna ömhet mot tjänare och bönder, mildhet mot de fattiga och omsorg om gårdarnas förnuftiga skötsel, allt egenskaper som säkerligen äfven i lifstiden utmärkt frun på Sundsby.

Gärna skulle man vilja tillägga henne den i svenska ögon stora förtjänsten att hafva genom sitt testamente velat främja Bohusläns snara och fasta anslutning till Sverige. Gifvet är, att denna anslutning påskyndats genom den bohuslänska ungdomens lockande till det svenska lärosätet, och att detta i ännu högre grad blifvit fallet, om testamentsstifterskan tidigare aflidit Men huruvida detta låg i fru Margaretas afsikt, vågar jag ej afgöra. Man kan visserligen tycka, att, då hon ställde sin stora gåfva under svenska regeringens kontroll och förvaltning, hon äfven varit det svenska regementet tillgifven, men man får å andra sidan ej glömma, att i denna åtgärd låg det enda praktiska medlet till testamentets utförande. För hennes svenska sinne talar visserligen också uttrycket fäderneslandets ornament och prydnad, men detta uttryck torde snarare varit den pennförande lagkarlens än den beslutande gif-varinnans.

Af särskildt intresse varder nu fru Margaretas den 8 påföljande juni till riksdrotsen skrifna bref — det hvaruti hon anhåller om kungl. majrts nådiga konfirmation å hen-1*5

nes gjorda testamente — ty häruti meddelar hon under hand åtskilliga närmare upplysningar om bevekelsegrunder, villkor för själfva testamentets utförande m. m.

Såsom bevekelsegrunder anger hon utom de i testamentet uppgifna följande omständigheter. Hon hade hvar-ken nära anhöriga eller goda vänner, af hvilka hon kunde vänta hjälp eller tröst, vore ensam och öfvergifven på allt sätt, hvarför hon förmodade att hennes lifstid ej skulle varda lång.

»Dy effter som Jeg ingen veed aff mine», förklarar hon, »som Jeg effter min Död kunde formode mig enten aere eller Tack aff for hvis Gud Naadeligen mig forundt haffuer och Jeg dennem kunde effterlade: Da haffuer Jeg aff Guds Naadige Indskydelse hoss mig selff sluttedt (Saa och effter min S. Sons begiaering i sitt yderste) att Ordinere hvorledis med mitt Godtz effter min död skulle forholdis, att dett kunde komme Gud Allermectigste fornemmeligen till Loff och aere, Mig och min SI. Sön till itt sevigt Naffn oc Ihukommelse, I den sted dett ellers kunde tillfalde Dennem, som hvercken Gud eller Jeg sampt min S. Mand och Sön och voris Forfaeder ingen eller Ringe Tack kunde Meritere aff.»

Såsom föremål för hennes välgörenhet nämner hon i detta bref besynnerligt nog den studerande ungdomen af såväl den svenska som bohusiska nationen, hvilket ju ingalunda öfverensstämmer med själfva testamentets föreskrifter.

Därpå kommer hon till den särskilda kondition, hvar-under hon upprättat detta sitt testamente, nämligen erhållandet af någon särskild frihet på sitt gods framför den öfriga adeln i Bohuslän — detta så mycket hellre

som hon vore den enda adliga änka i Bohuslän, högt bedröfvad och öfvergifven på allt sätt. Hon begär sålunda, att hennes gods måtte förskonas från extra kon-tributioner och därigenom bättre vidmakthållas, äfvensom att bönderna efter hennes död kunde förblifva vid samma frihet. Skulle den öfriga adeln i provinsen misstycka detta, kunde den göra som hon (ett liknande testamente). Samtidigt ber hon dock riksdrotsen, att han ville om möjligt hålla hennes förordnande hemligt intill hennes dödliga afgång, på det att arfvingame ej skulle göra henne någon skada eller förtret.

Slutligen, och som vi sett ej för första gången, ber hon hans grefl. excellens hålla till godo med ett »Takk-nemligheds Tegn», en liten föräring, utan att dock i bref-vet uppgifva, hvari denna består. Såväl föräring, testamente och bref som några ytterligare suppliker sänder hon med sin befallningsman, sannolikt sonens bepröfvade forne lärare, Kristen Erikssen Bruhn.

Den egentliga bevekelsegrunden till testamentets upprättande förmodar författaren till Nogle Bidrag til Baahusleens Historie vara påtryckning från svensk sida. Sedan han påvisat det kärliga förhållande, som alltid rådt mellan fru Margareta och hennes kusin Tönne Huitfeldt, Haldens (Fredrikshalls) tappre försvarare mot svenskarne åren 1658—1660, förklarar han nämligen : »De svensker, som kunde have Indflydelse paa En-ken, have vistnok saa meget ivrigere arbeidet paa at faa hele Godset i Baahusleen anvendt til Bedste for en svensk Skole, fordi ellers Tönne Huitfeldt eller hans ALt skulde vaere bleven Arvingen. Thi var det i og for sig aergerligt, om Godseme skulde tilfalde en norsk Adelsmand, blef det jo dobbelt, naar denne Adelsmand var Haldens tapre For-svarer i sidste Krig! Det ligger saaledes overordentlig naer at antage, att Fru Margrete har vaeret Gjenstand for en staerk Pression, og dette bestyrkes, naar man laeser, at en af de to svenske Maend, der til Vitterlighed under-111

tegnede hendes Testamente, var den bekjendte General Rutger v. Ascheberg.»

Af de anförda uttrycken i brefvet till Per Brahe tycks det dock, som om känslorna för släkten ej varit synnerligen varma, och som om fru Margareta verkligen handlat på eget initiativ. Skulle hon i detta ämne rådgjort, hade det nog snarare varit med den mäktige riksdrotsen än med den under denna tid mindre betydande Rutger von Ascheberg.

Fru Margaretas uppgift i brefvet, att hon var den enda änka af adel i Bohuslän förklaras genom fru Dorte Bielkes nu ingångna äktenskap med en svensk dragonkapten, Gabriel Rosensköld. Redan till den i oktober 1662, berättar Anders Larsson, hade fru Dorte utsatt sitt bröllop med denne, och några dagar förut sändt bjud-ningsbrefven allestädes omkring, men då gick det inte bättre, än att, när gästerna infunnit sig på Morlanda, befanns sonen, herr Knut Bildt, hafva förbjudit prästen att förrätta vigseln, hvarför alla gästerna måste resa hem, hvar och en sin väg. Men, som man lätt kan tänka sig, gaf frun ej tappt utan dref sin vilja igenom.

Den 20 augusti 1664 meddelade förmyndareregeringen konfirmation af testamentet, hvar jämte kungl. maj :t på samma gång hembar fru Margareta sin nådiga tacksägelse såväl för den underdåniga devotion och det förtro* ende, hon till kungl. maj:t dragit, som för det kristliga uppsåt samt välbetänkta sinne och hjärtelag, hon genom sitt förordnande visat.

Strax därefter ingaf fru Margareta en underdånig ansökan i tretton punkter, de flesta beträffande friheter och immuniteter för hennes testamenterade gårdar, hvilka såväl för henne själf i lifstiden som för bönderna efter hennes död skulle vara väl behöfliga. Vidare anhåller hon om befrielse för hennes farbrors barn att till kronanerlägga sjättedelen af de lösören dessa komme att ärfva efter henne, och slutligen framställer hon en alldeles utanför de praktiska omsorgerna liggande önskan. Den nämligen, att en »korpsalm» efter hennes död årligen måtte till hennes minne sjungas af skolbarn och betjänte i svenska kyrkan i Göteborg.

Dessa petita beviljades också helt eller i det närmaste tycks det, med undantag för korpsalmen, i af-seende på hvilken kungl. maj:t förklarade sig vilja nådigst med superintendenten i orten öfverlägga om hvad som kunde i enlighet med fäderneslandets bruk och kyrkoordning tillåtas. (Sannolikt har denna åstundan förefallit prästerskapet öfverspänd och lutande åt katolicismen, hvarför korpsalmen förvandlats till den på skolsalen hvarje

år af en stipendiat hållna latinska orationen.) » *

*

Efter denna fru Margaretas stora och högtidliga gärning är det ej mycket att förtälja om hennes återstående lefnad, ehuru denna ännu ett par årtionden skulle uttänjas.

Så länge den gamle riksdrotsen ännu kan vara henne till någon hjälp, besöker hon honom allt emellanåt med sina skrifvelser — hufvudsakligen om hennes bönders befrielse från än den ena, än den andra utlagan, hvilken befrielse hon i allmänhet också tycks erhålla. Ty kungl. maj:t har svårt att neka en person, som visat så mycken devotion som hon, och grefve Per själf är henne synnerligen väl bevågen. Detta finner man af hennes den 18 april 1669 aflåtna bref, hvari hon tackar för ett riksråds-protokoll, innehållande befrielse för hennes bönder att såväl detta år som sedan under hennes lifstid erlägga man-talspenningar. Denna nådiga resolution skulle hon dock efter hans excellens' begäran hålla hemlig, på det att icke någon annan skulle taga sig exempel häraf.Är 1670 ber hon riksdrotsen, att en fattig adelsman på Tjörn, Peder Krabbe, som blifvit dömd till stora böter för skogshuggning på en liten gård under hans sätesgård, måtte härifrån förskonas, då skadan ej varit stor och huggningen snarare ländt skogen till bästa. Skulle dessa böter uttagas, blefve mannen alldeles ruinerad.

Hennes sista bref till riksdrotsen är af den 27 november 1676, hvaruti hon efter tacksägelse för bevisad gunst ber att få sända grefven »4 Tynder freske Ostlinger (ostron) oc nogen Hommer».

Mot sina närmaste släktingar tycks hon i det hela vänligt stämd och visar äfven detta i gärning. Ar 1667 skänker hon således Tönne Huitfeldt sin fordran för det till danska kronan försålda Skjelbred, hvilken fordran honom dock aldrig godtgöres. Och efter dennes död tar hon hans lilla, efter henne uppkallade dotter till sig på Sundsby och förmäler denna — vid 12 års ålder såsom det uppgifves — med en tysk officer, sedermera general von Tritzschler! Till denna samma testamenterade hon också sitt lösöre, hvaraf dock den lilla frun — af döden bortryckt två år därefter — aldrig kom i åtnjutande.

Att fru Margareta alltjämt legat i åtskilliga affärer, utlånat penningar mot pant af gods, synes såväl af hennes i bouppteckningen gjorda anteckningar som af hennes i riksarkivets biográfica förvarade bref. Och att hennes rörliga kapital, som vid mannens död .var högst betydligt, ytterligare vuxit, kan man taga for afgjordt.

Sitt hufvudtillhåll synes hon hafva haft på sitt vackra Sundsby och endast undantagsvis hafva besökt Åby. Sista lefnadsåret har hon dock varit här en längre tid, eller ock ett par gånger under detta år besökt stället, ty härifrån har hon skrifvit såväl den 20 mars som den 7 juli, båda gångerna till landshöfdingen med tillkännagifvande, atthon förmedlat några af sina gårdar från helt till halft hemman, att hon med andra ord efterskänkt hälften af henne tillkommande rättigheter, i den underdåniga förmodan, att kungl. maj:t också eftergåfve hälften af den gårdarna åliggande skatten.

På Sundsby den 16 november 1683 i sitt sjuttiosjätte åldersår afgick den ensamma och i lifvet hemsökta kvinnan med döden. Hvilken dag hon begrafdes, därom sväfvar man i okunnighet, men att akten försiggått i Valla kyrka, kan man taga för afgjordt. Här i denna kyrkas grafkor förvaras i alla händelser hennes stoft tillsammans med makes och barns. Att ingen af hennes släkt bekostade tryckningen af en likpredikan, ifall en sådan alls hållits, är tämligen förklarligt. Genom något konterfej har hon ej heller förevigats, och den enda uppgift om hennes yttre torde vara Holmbergs utsaga på grund af det väl bibehållna liket, att hon varit liten till växten, haft ett bredt, fetlagt och intryckt ansikte, liten mun, trubbig näsa och rödaktigt hår.

Hvad hennes karaktär beträffar bör hon bedömas inte allenast efter hvad hon gjort utan äfven, såsom redan anmärkts efter hvad hon underlåtit.

Man finner från denna senare synpunkt betraktadt, att hon i trots af sitt verksamma lynne och sin aldrig slappande omvårdnad om sitt gods varit en af de stilla i landet. Att hon ej alls befattade sig med politiken hafva vi sett, och om man genomögnar de i Göta hof-rätts arkiv förvarade Orousts och Tjörns domböcker, finner man, så har en af hofrättens ledamöter meddelat mig, högst obetydligt antecknadt om henne, under det att familjerna Bildt, Krabbe, Månesköld äfvensom prästerna oupphörligt i dessa domböcker förekomma. (De enda anteckningar, min

sagesman häri om fru Margareta funnit, voro en af hennes fogde hos en bonde ut-sökt »landskyld» samt lagfarten å ett af henne utfärdadt salubref.)

Ett asketiskt och glädjelöst lif torde hon, åtminstone på äldre dagar, hafva fört, ett lif, hvars enda förströelse bestått i den husliga ekonomien och skötandet af sina gårdar. Att hon äfven hyst stor omsorg för sina underhafvandes bästa, hafva vi sett, om ock denna omsorg möjligen haft hennes egen indirekta fördel till hufvudsaklig grund.

Att hennes stora verk, hennes stiftelse ej vardt på långt när så välsignelsebringande som hon hoppats, är beklagligen alltför sant. Hon begick det felet att binda framtiden vid i hennes tid rådande former och föreställningar, ett fel som slutligen — i dessa sista dagar — trots hennes hotelser om eviga straff ledt till testamentets grundliga förändring. Men detta förringar ej storheten af hennes tanke.

Berättelsen om stiftelsens förvaltning och verksamhet hör emellertid ej hit. Här gäller det endast personen, karaktärsbilden.

I full belysning har, som man finner, denna bild ej här kunnat ställas. Ty därtill äro onekligen ännu bidragen till hennes lefnadshistoria allt för knappa. Men, att konungen af Sverige i Margareta Huitfeldt vann en storsinnad och trogen undersåte, så mycket torde i alla händelser hafva visats.NIKLAS SAHLGRENNiklas Sahlgren.

Från donatrisen Margareta Huitfeldt är öfvergången lämplig till donatorn Niklas Sahlgren.

Vill man se en bild af , skall man

betrakta dennes af .Gillberg i koppar stuckna porträtt. En hög, jämn panna, allvarliga ögon, respektabel näsa, välformad mun, ståtlig peruk, fint bröstkrås och framför allt det breda vasabandet öfver axeln — allt detta inger vördnad och tillit. Och ser man efter i någon af våra uppslagsböcker, finner man honom också ganska riktigt sammansatt af idel dygder och förtjänster.

Hans lefnads, ur nämnda uppslagsböcker hämtade, hufvuddrag äro följande:

Född i Göteborg den 18 mars 1701 förlorade han i späd ålder sin far, rådmannen och handlanden i nämnda stad Nils Persson Sahlgren,hvarefter han af sin mor,

Sara Herwegh, erhöll en vårdad uppfostran. Vid sexton

års ålder begaf han sig utomlands i och för sin utbildning till köpman, stannade först sex år på ett handelskontor i Amsterdam och tillbragte sedan ytterligare sex år på resor dels i England, Frankrike, Tyskland dels i hemlandet, öfverallt studerande handelsförhållanden, näringar och naturliga hjälpkällor. Redan i Amsterdam sammanträffade han med den något äldre Jonas Alström (sedermera Alströmer), med hvilken han knöt ett nära vänskapsband, och i hvars sällskap han längre fram besökte de flesta grufvor och järnverk i Sverige. Slutligenkallades han genom moderns död år 1729 tillbaka till Göteborg, där han samma år började sin verksamhet som köpman.

Hans första företag, inrättandet af ett västindiskt handelskompani efter en af Alström uppgjord plan, mötte hinder, men med det andra eller det år 1733 bildade Ostindiska kompaniet, hvaruti Sahlgren som bolagsman inträdde, gick det så mycket bättre. Uti detta mäktiga och under mer än ett halft århundrade så lyckosamma bolag verkade han som direktör ända till 1768, hvar jämte han för egen del dref en betydande handelsrörelse. På detta sätt vann han stora rikedomar, som han delvis placerade i jordegendomar, däribland flera säterier, till hvilkas förvärfvande han erhöll k. m:ts tillstånd. Då vasaorden vid Gustaf III :s kröning instiftades, utnämndes Sahlgren till kommendör af denna orden, hvarvid han antog valspråket »Idogt och ». Efter att ha med gåfvor gynnat en och annan institution, däribland särskildt Patriotiska sällskapet, gjorde han under sina sista lefnadsår följande stora donationer:

till k. Vetenskapsakademientill bildande af premier åt dem, som gåfve de bästa svar på frågor rörande jordbruk och

landthushållning .... 50,000 dal. smt.

till inrättande af ett barnhus å det för 100,000 dal. smt. och 100 dukater inköpta säteriet östad för att ur nöden rädda, uppehålla och till dugliga arbetare vid jordbruket dana största möjliga antal värnlösa barn från hvad ställe och af hvilken samhällsställning som helst.................................. 100,000 dal. smt.

Transport 150,000 dal. smt.Transport 150,000 dal. smt.

till samma inrättning kontant .... 50,000 dal. smt.

till någon nyttig inrättning i Göteborg ett antal ströhemman i Halland eller deras penningvärde beräknadt till...... 150,000 dal. smt.

Summa 350,000 dal. smt.

Utom dessa af Sahlgren dels med varm hand skänkta dels omedelbart efter hans död utfallande medel böra äf-r ven visa andra villkorliga gåfvor omnämnas. Sådana äro de af honom stiftade fideikommissen Gåsevadholm, Dal, Koberg och Stora Alfhem, om hvilka han förordnat, att de i händelse af hans bröstarfvingars utdöende böra af konungen på lifstid tilldelas:

Gåsevadholm och Dal en kommendör af vasaorden, Koberg en riddare af samma orden,

Stora Alfhem en för flit och kunskaper i landthushåll-ningen förtjänt man,

allt med af drag af tiondedelen utaf de årliga inkomsterna, hvilken del bör gå till merbemälda ordens kassor.

Sahlgren dog den 10 mars 1 776.Han var tvenne gånger gift — båda gångerna från Stockholm — 1 :o 1745 med Anna Margareta Witimack, som året därpå dog i barnsäng, och 2:0 1747 med Katarina Kristina Grubby ett fruntimmer af det »ädlaste sinnelag och de valdaste egenskaper». I detta sista äktenskap hade försynen sammanfogat de dygdigaste hjärtan, som någonsin gjort ett hjo-nelag sällt på jorden, påstår hans biograf Några manliga arfvingar erhöll han ej, endast tvenne döttrar, den ena i första, den andra i andra giftet, som båda äktade hvar sin son till Jonas Alströmer. Dessa båda mågar, den ene efter den andre, intog Sahlgren i sin firma.

Hufvudurkunden till denna kännedom af mannen är ett öfver honom hållet åminnelsetal i Vetenskapsakade-mien, som efter den erhållna donationen kallat honom till ledamot. Detta åminnelsetal författades af justitiekans-lern J. W. Lilliestråle, en redbar och sanningsälskande man, som personligen känt den hädangångne, och hvars omdömen böra vara grundade i trots af deras äreminnes- ^ natur. Endast på ett enda ställe i detta tal har man svårt att skänka vitsordet sitt erkännande. Det ar då Lilliestråle, genomträngd af tidens ekonomiska idéer, efter omnämnande, att Sahlgren genom »försiktig» handel vunnit det mesta af sina rikedomar på , förklarar, det

hans rörelse inom landet egentligen ej varit ställd på vinning.

På detta minnestal hafva sedan alla andra biografier öfver Sahlgren, alltså den franske abbén Duval-Pyraus, Biografiskt lexikons, Fryxells, Nordisk Familjeboks m. fl. blifvit afstuckna, hvarför man kan säga, att någon annan skildring af hans lif och karaktär än denna Lilliestråles ej existerar.

Den franske abbén, som antagligen på grund af sina »eloger» vunnit inträde i Svenska vetenskapsakademien, går längst uti den panegyriska tonarten. Han låter ett svenskt, Ostindiska kompaniet tillhörigt skepp till fjärran östern föra budskapet, att en Sahlgren icke mera var till. Sorgen hade då så intagit sjöfolkets hjärtan, att, när man ropade land, väckte detta icke någon angenäm rörelse hos dem, ehuru alla blifvit uttröttade genom en lång resas besvärligheter. Mist och mörker tycktes hafva liksom förbe-redt de på den främmande kusten varande svenskar att få höra från fäderneslandet något ganska bedröfligt etc. etc.

Att i en massa grafskrifter den aflidnes dygder su-perlativt beskrefvos faller af sig själf. En af dessa är så till vida af intresse, som den närmare ingår på hans129

personliga egenskaper. Sahlgren skildras uti denna grift-runa såsom

välskapad utan högmod, gudfruktig utan skenhelighet, allvarsam utan tvärhet, vänlig utan falskhet, omtänksam utan hkenhet, idog utan fjäs, måttlig utan karghet, hedersam utan slösaktighet, rik utan öfvermod, välgörande

utan skryt, älskad af sin öfverhet, hedrad i landet, högaktad utomlands,

värdig sin lycka, den han handterade varsamt.

* *

*

Vi skola nu tillse, hvad vid dessa skildringar möjligen kan tilläggas eller rättas. Efter allt det lof, hvarmed sal. direktören omspunnits, erkänna vi oss äfven skam till sägandes en smula frestade att uppleta något litet fel, någon mänsklig svaghet hos mannen.

Vi börja således med släkten och dess villkor, öf-vergå därpå till affärsmannen, samhällsmedlemmen, donatorn för att slutligen söka få tag uti själfva personen och lynnet.

Från hvem fadern, Nils Persson Sahlgren, härstammat känner man ej; moderns, Sara Herweghs, släkt — inkommen från England, öfver Hamburg troligen — kan man däremot följa tillbaka i tiden ända till Göteborgs grundläggning. Hvad makarnes villkor beträffar, kan man

Frö din g, Biografiska studier. 9säga, att dessa, särskildt i betraktande af den svåra tiden, voro synnerligen goda. Änkans förmögenhet uppskattades sålunda tolf år efter mannens död till 40,000 daler smt.

Huru många barn rådmannen och hans hustru hade, kan ej med bestämdhet uppgifvas. Den äldste sonen var sannolikt T etter, som år 1721 var rättegångsbiträde åt sin bror handelsmannen Jakob och som förmodligen dog kort därefter. Nämnde Jakob, år 1720 riksdagsman för Göteborgs stad, åtta år därefter dess handels- och politiborgmästare samt ytterligare åtta år senare på egen begäran afskedad från borgmästarebefattningen och därvid benådad med kommerseråds karaktär, var redan 1718 en af stadens få förmögna män och vardt under den därpå följande fredsperioden snart en af dess rikaste År 1731 anlade han stadens första sockerbruk (i Gamlestaden) och var vid Ostindiska kompaniets bildande en af dem, som däruti insatte sina pengar. Han dog omkring 1738 och öfverlefdes länge af sin änka, fru Brita. En rådman Sahlgrens dotter var gift med handelsmannen Jöns Holst, bror till borgmästaren Aron Holst, en annan, Anna Elisabeth, med den betydande handelsmannen och brukspatronen Hans Olofsson Ström.

Af allt detta framgår, att Nils Persson Sahlgrens yngste son Niklas ingalunda kan betraktas som någon selfmade man, som med två tomma händer kämpat sig fram, utan att han från början haft god ekonomisk grund att bygga på och därtill i sina närmaste ett förträffligt stöd.

Hans första företag, efter det redan nämnda Västindiska handelskompaniet, tycks hafva varit deltagandet i broderns sockerbruk. Men länge dröjde det ej, innan Niklas Sahlgren kom in uti sin hufvudaffär, Ostindiska kompaniet, af hvars direktion han sedan såsom nämndt flera årtionden var medlem.HL

Detta företags grundläggare var han emellertid ej, liksom han väl ej heller någonsin vardt dess egentlige ledare. Studerar man kompaniets historia, skall man däri knappast finna Sahlgrens namn, och genomgår man den i riksarkivet befintliga samlingen af direktörernas skrif-velser till k. m:t, finner man honom endast hafva undertecknat ett par obetydliga inlagor. Såsom själfva upp-hofvet har vanligen ansetts stockholmaren, kommissarien Henrik König, men förtjänsten häraf liksom hedern af ledningen tillkommer egentligen, såsom C. G. Malmström påvisat, den i Göteborg bosatte skotten, kommerserådet Colin Campbell. Sahlgrens betydelse inom styrelsen behöfver därför ej underskattas, ty troligtvis har större delen af arbetsbördan fallit på hans lott. Det' är sannolikt han, som ombesörjt fartygens utrustning, utskeppningarna, de hemförda varornas mottagande, magasinering och försäljning, de rena kontorsgöromålen med andra ord, hvaremot de särskilda expeditionernas mål och syften samt de stora affärerna möjligen bestämts af andra.

Han torde sålunda snarare böra betraktas som driftig affärsman än som stor finansman i vår tids mening. Om hans skicklighet i förstnämnda afseende vittnar emellertid alltid den efterlämnade förmögenheten, som sjukhusfonden inberäknad enligt bouppteckningen uppgick till 4,200,000 daler smt.

Af den i loftalen framhållna förtroliga vänskapen med Jonas Alströmer finner man i skriftliga aktstycken intet spår. Och egendomligt nog deltog hvarken Alströmer i Ostindiska kompaniet dier Sahlgren i Alingsås* manufakturverk.

De yngre Alströmrames giftermål med Sahlgrens döttrar, som man skulle kunna anse såsom bevis för dennavänskap, ingingos först flera år efter den äldre Alströ-mers död.

Om Sahlgrens verksamhet som jordbrukare har jag ej nit några särskilda upplysningar. Vissa hans åsikter inom detta ämne framgå dock i det bref, han i sammanhang med sin donation till Vetenskapsakademien till denna myndighet aflät, och skola längre fram med några ord vidröras. Antagligen har såväl behofvet af god kapitalplacering som verkligt intresse för jordbruket drifvit honom till de så betydande jordinköpen.

*

ft

*

Det mest påfallande draget hos Sahlgren såsom medborgare är hans tillbakadragenhet. Riksdagsman vardt han sålunda aldrig, och för politisk verksamhet var han fullständigt främmande. Men då frihetstidens politiska lifaktighet allt för ofta sammanföll med egennytta, måste denna afhållsamhet långt ifrån att klandras räknas honom till verklig heder. Och framhållas bör, att han härigenom skarpt afstack mot nästan alla andra sin samtids stora affärsmän, Alströmer ej alldeles undantagen.

Att han ej var någon kommunalman i vår tids mening är visserligen mindre berömvärdt; dock

»bör han ursäktas däruti, ty spelet var ej inventeradt»

skulle man med Kellgren kunna invända. Blott en kortare tid tillhörde han således borgerskapets äldste, och den enda del han tagit i stadens allmänna angelägenheter syns hafva inskränkt sig till borgmästarevalen, på hvilka han genom sin sammanskottsmedlen (kommunalskatten) motsvarande, alltså tungt vägande,röst, utöfvade ett väsentligt inflytande. Uti alla de stormiga »allmänna rådstugorna» eller borgerskapets gemensamma rådplägande och beslutande sammankomster under sjuttonhundratalets midt, där de af Sigfrid Wiesel-gren så intressant skildrade striderna mellan Göteborgs styrande och styrda utkämpades, har Sahlgren varit antingen frånvarande eller också förnämt stum. Endast vid en enda sådan rådstuga — den 18 mars 1746 — finner man honom deltagande i diskussionen.

En tvist om valsättet hade vid detta tillfälle uppstått, hvarunder »drakianerna» (den obstinate trähandlaren Anders Drakes anhängare) af magistraten begärde en resolution, hvarpå denna förklarade sig ej kunna annorlunda resolvera än förordningen innehöll. Då denna tvist alltjämt fortsattes, föreställde herr direktören Sahlgren borgaren Drake, hurusom han alltid åstadkom hinder och inkast icke besinnandes, att han, som ännu stod sub reatu (under rannsakning), borde vid borgerskapets sammankomst visa sig uti sådant något sparsammare, ett yttrande, som Drake för sin del begärde måtte tagas till protokollet. Då detta protokoll en vecka därefter skulle justeras, anförde »holtzhandlaren» Drake, att han vid Sahlgrens yttrande, det han stode sub reatuy frågat, om herr direktören menat, att han (Drake) ej borde hafva votum, hvarpå bemälte herr direktör vid samma tillfälle skulle svarat: »Hvad jag har sagt, det har jag sagt»,

hvilket svar Drake nu begärde måtte i protokollet intagas. Dessa sistnämnda af Drake anförda ord förklarade emellertid herr direktören Sahlgren sig ej hafva fällt, utan hade han i stället yttrat, att magistraten finge säga, om Drake hade votum eller ej. Mer än denna lilla episod från den tidens forum gothoburgicum behöfver ej anföras för att sätta såväl den värdige patriciem som den obän-dige folktribunen i en klar dag.På äldre dagar synes Sahlgren hafva blifvit ännu mindre kommunalt lifaktig, ty vid borgmästarevalet 1764 finner man honom ej ens hafva afgifvit sin röst — hvilket dock möjligen genom någon bortresa kan förklaras.

Ej heller på det kyrkliga området upptäcker man något spår af Sahlgrens verksamhet. Ja, man skulle rent-af kunna tro honom hafva varit likgiltig för församlingens angelägenheter, då man finner, att han ej deltagit i

domprostvalet år 1769 — så vida inte han äfven nu kan hafva varit bortrest. Att tillägga honom Sweden-borgs religiösa åsikter, därför att han stod i vänskapligt förhållande till siaren, och emedan en af dennes ryktbaraste syner — den pågående eldsvådan i Stockholm — ägt rum under ett besök hos Sahlgren, därtill torde man väl ej vara berättigad. Hans gästfrihet denna gång mot Swe-denborg, liksom den, han år 1746 visade Linné, kom sig förmodligen endast af hans ställning såsom stadens rikaste och mest ansedde borgare, som »kung i staden» med andra ord.

Men om Sahlgren skydde allt framträdande i det offentliga, drog han sig därför ej undan, då det gällde att offra något för det allmänna. Ett bevis härpå finner man uti en skrifvelse till k. m:t från landshöfdingen, generalmajoren von Kaulbars, hvari denne berättar, huru han på grund af nådigaste bref och befallning af den 24 oktober 1749 inför sig uppkallat hofmarskalken grefve Axel Sparre (Jakob Sahlgrens måg och en af direktörerna i Ostindiska kompaniet) samt direktören Niklas .Sahlgren och för desse framställt frågan om Trollhätte kanals ombyggnad och sättet att förskaffa därtill erforderliga medel. De båda herrame hade då betygat sin pliktskyldighet att något »erkläckligen» bidraga till befordran af Trollhätte slussbyggnad och sin innerliga glädje att i så »besynnerlig» åtanka hafva kommit, hvar-jämte de offrerade sig att efter yttersta förmåga bidraga till allt, som kunde lända det allmänna bästa till för-kofring.

* *

¥

Donationerna belupo sig, såsom vi hafva sett, till 12 proc. af den bouppttecknade förmögenheten, däruti dock sjukhusfonden inberäknad.

Den till Vetenskapsakademienlämnade gåfva, som

hufvudsakligen afsåg befrämjandet af jordbruk och landt-hushållning, vittnar om Sahlgrens stora intresse för dessa näringar såväl som om hans uppfattning, att häruti låg förnämsta villkoret för hela landets förkofran. Och i afseende på sättet att främja dessa samma näringar ger han själf många antydningar, hvaraf vissa möjligen ännu i dag skulle kunna med fördel behj ärtas, under det att andra äro af mera tvifvelaktigt värde. Till senare kategorien torde man kunna räkna förslaget att »uppföda, tämja och försälja älgar, tjänliga till dragare», en sak för öfrigt, som nog ej så lätt låter realisera sig.

Hvad östads barnhus beträffar, tycks denna anstalt

— den första af detta slag ej allenast i Sverige utan äfven i Europa, uppges det — vara väl planlagd och såsom af sedd för slöjder och jordbruk särskildt beak-tansvärd.

Om anslaget till nen nyttig inrättning» i Göteborg

— det sedermera på grund af arfvingames beslut åväga-bragta Sahlgrenska sjukhuset — är naturligtvis ej annat än godt att säga. Och såsom ett allmänt omdöme om dessa donationer gäller, att de vittna om gifvarens både hjärta och klokhet, hvarvid den viktiga omständigheten ej heller bör förbises, att Sahlgren öppnade raden af Göteborgs samhälles egentliga donatorer, och att hans föredöme i detta fall säkerligen varit af stor betydelse.Mindre tilltalande är däremot förordnandet rörande fideikommissen i händelse af hans afkommas utdöende, och man kan tänka sig, att k. m:t skall komma i val och kval, när det gäller att med hvar sin af de båda största egendomarna på lifstid lyckliggöra en kommendör och en riddare af vasaorden. När Sahlgren gjorde detta förordnande, låg möjligheten till dess snara verkställighet nära till hands, ty han hade då inga andra bröstarfvin-gar än en gift men ofruktsam dotter och en åttaårig dotterdotter. Men som det nu är synas vasadignitärema ännu länge komma att få vänta, härför borga åtskilliga i vägen stående Silfverschiöldar, De la Gardier, Dardlar, Klingsporrar, Thamar, Alströmrar m. fl.

*

*

*

Vi komma nu till människan och skola till en början se, hvad han som brefskrifvare kan hafva att säga oss. Ledsamt nog finnas dock mig veterligen ej andra af honom aflåtna bref i behåll än sjutton i riksarkivet befintliga, till riksrådet grefve C. G. Tessin åren 1750— 1763 skrifna, och i dessa kan man knappt vänta, att Sahlgren skall otvunget framträda. Men, om man också ej kan öfverraska herr direktören i skjortärmarna, en sak som säkert under hvilka omständigheter som helst varit svår nog, bör man i alla fall af dessa epistlar kunna något sluta till tankegång och vanor. Att utförligt redogöra för dessa skulle emellertid vara både för långt och för enformigt, hvarför jag inskränker mig till att helt summariskt angifva deras innehåll.

Vi inhämta alltså till en början, att Sahlgren i Stockholm uppvaktat Tessin och då erhållit befallning att sända hans excellens några kinesiska rariteter, men att sådanamed sist hemkomna skepp tyvärr ej införts. Tvenne emaljerade krukor med lock, som direktören haft stående från förra åren, skulle dock sändas. Längre fram gäller det ett parti kinesiskt måladt papper (tapeter) med bredare eller smalare bårder eller ock breda taflor, om hvil-kas anskaffande Sahlgren skulle ge superkargörerna befallning. Samma saker expedieras äfven efter någon tid till det på Leckö sig uppehållande riksrådet tillika med några engelska stolar och vissa af herr Lamberg levererade specerier. Vidare af sänder Sahlgren vin, som han för excellensens räkning köpt och inlagt i sin källare och som han hoppas ej därigenom måtte ha försämrats, äfvensom engelska böcker, inköpta på auktion efter den aflidne meddirektören, kommerserådet Campbell, hvartill kommer för fru grefvinnans räkning anskaffadt pyrmont-vatten. Allt detta expedieras på billigaste sätt, antingen sjövägen till Stockholm eller till Léckö med återvändande forbönder. Då en byggmästare på detta sistnämda ställe behöfs, vet Sahlgren råd härför, och slutligen underlåter han ej att så vidt möjligt är söka bereda plats på kompaniets skepp åt än det ena än det andra af riksrådet förordade subjektet. För egen räkning riktar direktören ingen annan anhållan till riksrådet än att få en kopia af grundritningen till Åkerö slott, enar den förre ämnade på Koberg bygga ett litet stenhus och därvid tänkt att i någon mån taga det tessinska herresätet till förebild, en plan, som dock, så vidt jag vet, ej kommit till utförande.

Af alla dessa bref visar sig Sahlgren som en synnerligt tjänstvillig kommissionär utan att för öfrigt uttrycka några åsikter alls hvarken i politik, handel eller finanser. Af hans enskilda förhållanden får man utom den nämnda byggnadsplanen ej veta mer, än att han vid ett par tillfällen för sin sysslas skull ej kunde begagnasig af riksrådets inbjudning till Leckö. Sista gången besvarar han denna inbjudan på följande sätt:

»Till Eders Excellens har jag den nåden att hembära ödmjuk tacksägelse för den nådiga invitation att komma med min familj till Leckö och där tillbringa några dagar. För en besynnerlig förmån skulle jag räkna att däraf kunna profitera, hvarför det oroar mig så mycket mer, att jag föga förhoppning därtill har, i anseende därtill, att hela denna vecka har gått bort med besök af främmande från andra orter, och man har hopp att dagligen få hem kompaniets skepp Rikets .”

Tråkiga, mycket tråkiga äro visserligen dessa bref, undertecknade som de äro med det stela Nicol. Sahlgren, men nekas kan svårligen, att ju inte en grand seigneur häruti talar till en annan. Hvad särskildt beträffar afbö-jandet af den smickrande inbjudningen till rikets mest glänsande storman, låg väl den egentliga anledningen därtill uti Sahlgrens stora tillbakadragenhet.

Såsom ett ytterligare bevis på denna hos en rik borgare måhända mindre vanliga egenskap kan anföras, att då Gustaf III med en synnerligt talrik hofpersonal år 1772 vistades i Göteborg, bodde kungen jämte tre herrar, en kammarpage och åtta lifdrabanter i Sahlgrens hus men upptogs i tidningen Hvad nytt såsom boende hos mågen Klas Alströmer. Hertigen af Östergötland bodde hos Sahlgrens brorsdotters son, grefve Sparre, hvaremot direktörens eget namn ej alls förekommer på inkvarterings-listan. Vid samma tillfälle var det, som kungen efter lektor Gothenius’ bref till Gjörwell (anfördt af Wilh. Berg i Göteborgs äldre teatrar) förebrådde sin bror och sitt följe deras höga spel. »Ni spelen, gode herrar», sade han, »som haden I Sahlgrens pengar! . .. Du spelar ock, bror (Fredrik), såsom du hade Sahlgrens pengar!» Gothenius tillägger, att då den tillstädes varande Sahl-gren hörde kungen tala på detta sätt, skall han strax på godt maner hafva afträdt, eftersom han ej ville höra sina pengar nämnas.

Att Sahlgren ej i likhet med flera andra direktörer i Ostindiska kompaniet vardt kommerseråd kan säkert endast hänföras till hans egen önskan att ej erhålla annan titel än den mot hans syssla svarande. Och sannolikt hade han likt många andra rika köpmän kunnat vinna adelskap, om han velat. För honom, som ej hade några manliga afkomlingar, tycks den af konungen honom år 1750 medgifna rättigheten att besitta säterier hafva varit alldeles tillfyllestgörande.

Nyckeln till Sahlgrens väsen torde Lilliestråle hafva angifvit, då han säger: »Sällskap och umgänge flydde

han icke, ehuru han ej lät däraf den tid borttagas, som hans angelägna omsorger fordrade, hvilka efter holländska viset måste gå före allt . . . han var höflig och angenäm, stundom skämtsam . . . alltid vid ett jämt och lika lynne, talte litet men med förstånd».

Detta vill, läst mellan raderna, säga: en högst allvarlig, genomrespektabel man, som helt och hållet gick upp i sitt arbete.

* *

*

I så godt som alla göteborgsbeskrifningar uppgifves huset nr 14 Norra Hamngatan (nu firman Johansson & Carlanders) såsom af Niklas Sahlgren ägdt och bebodt, och det påstås till och med i något verk, att han skulle uppfört detsamma. Detta hus tillhörde emellertid ej honom utan först brodern Jakob och sedan dennes änka. I 1766 års sammanskotts- och taxeringslängd finner man däremot direktören Niklas Sahlgren upptagen såsom ägande och jämte sin måg August Alströmer boende uti huset nr54 af femte roten (nu Rhösska, nr 6 Norra Hamngatan). Till detta senare hus måste man således förlägga såväl Niklas Sahlgrens hemlif som Emanuel Swedenborgs bekanta andesyn.

Utom detta sistnämnda hus och en nära därintill belägen obebyggd tomt ägde Sahlgren äfven en gård invid sockerbruket i Gamlestaden, hvilken gård han sannolikt begagnat som sommarnöje.

Hvar den vördnadsvärde mannen fått sin sista hvilostad, låter sig nu ej med full säkerhet bestämma. Att han begrofs i domkyrkan, därom upplysas vi af samtliga grafskrifterna, men ej om hans ben gömdes i själfva kyrkan eller, som troligare är, uti den omgifvande kyrkogården (nu Domkyrkoplatsen). Efter 1802 års brand refs kyrkan, platsen däromkring jämnades, och de dödas vårdar sopades bort ifrån den vigda och af ålder helgade marken; däraf ovissheten.

För biografen är han visserligen med alla sina fullkomligheter, sin affärsmässighet och sitt stadiga framskridande på lyckans och hederns bana mindre intressant, och jag har därför ock såsom redan antydt känt mig frestad att sätta mig upp mot den allmänna kolossala respekten för hans minne. Men från detta tilltag har jag måst afstå och finner mig efter tagen kännedom om mannen föranlåten att instämma i lofsångerna. Ty, äfven om Niklas Sahlgren hvarken var någon stor eller genialisk man, äfven om man ej skulle vilja på någon af Göteborgs offentliga platser uppresa hans staty, präglades dock hela hans personlighet af en sällsynt ädelhet.FÄNGEN PÅ KÖNIGSTEINFången på Königstein.

Johan Simming, adlad Simmingsköld och efter adel-skapets förlust kallad Markusson, var för att begagna ett mildt uttryck en högst bedröflig passagerare. Någon bekantskap att göra är han följaktligen ej, och större delen af hans lif är för öfrigt genom gustavianska tidens memoarverk till sina hufvuddrag kändt. Endast den mångåriga, för svenska ögon mera undanskymda fångenskapen i utlandet, hvarom jag genom direktörens för

kungl. sachsiska statsarkivet välvilja erhållit något närmare kännedom, torde möjligen göra mannen förtjänt att i sin helhet belysas. Ty detta hans sista öde utgör — till all lycka kan man säga — en inom svenska rättshistorien alldeles enastående tilldragelse.

Johan Simming föddes år 1748, efter all sannolikhet i Göteborg, där fadern, Markus Simming, var litterat rådman. Dennes hustru, Johans mor, Magdalena Elisabeth Holst, var dotter till borgmästaren i nämnda stad Aron Holst och Maria von Seth (riksrådet grefve von Seths syster). Rådmannens far Johan Simming, också rådman i

Göteborg, var son till en präst i Simtuna, Markus Simming, och halfbror till assessor Erik Simming, som under Karl XI :s tid adlades med namnet Simmingsköld.

Förmodligen har den unge Johan, med hvilken vi här sysselsätta oss, genomgått födelsestadens skola och gymnasium, såvida han ej åtnjutit enskild undervisningi hemmet. Säkert är i alla händelser, att han tidigt lärde sig skrifva vers, ty redan den 25 april 1765 finna vi honom som författare till en i Salvii Lärda Tidningar intagen namnsdagshyllning till prinsessan Sofia Albertina, hvari den sjuttonårige poeten visar sig som en ganska ferm versifikatör. Ja, man kan säga, att han under hela sin efterföljande litterära bana knappt åstadkommit något bättre än dessa rader, där han skildrar en prinsessa,

»som af dygd och skönhet blänker, som är utaf mildhet stor, som vårt rikes väl bereder och är könets glans och heder näst sin makalösa mor».

Och inte allenast till denna utan äfven till konungens, drottningens och kronprinsens namnsdagar detta samma år författar den lofvande ynglingen vers, som i nämnda-tidskrift intagas, liksom han också i början af påföljande år på samma sätt uppvaktar konungen och kronprinsen. Först vid denna senare tidpunkt eller närmare angifvet den 18 mars 1766 förekommer han (i en anteckning om inbetald biblioteksafgift) tillika med den tre år yngre brodern Aron som student i Uppsala under ledning af Nils Hvalström. I sammanhang härmed kan nämnas, att dessa båda söner voro rådmannens enda barn, och att hustrun redan i deras späda ålder afiidit.

Nämnde Hvalström, bröderna Simmings mentor (död som kyrkoherde i Hool), var enligt stiftets herdaminne en lärd och snillrik man, som särskildt med ifver omfattat naturvetenskaperna och år 1760 sändts omkring i landet för att för drottningen och grefve Tessin insamla mineralier. Säkerligen har han lyckats ingifva den äldre af sina lärjungar smak om inte för naturvetenskaper så åtminstone för vissa naturalier såsom stenar, snäckor, fjärilar m. m., ty sådana samlade denne sistnämnde hela sittlif igenom. Detta dock hufvudsakligen som förströelse. Mera på allvar slog han sig, som vi snart skola finna, på studiet af historiska aktstycken, kuriösa handlingar och medaljer. Minst af allt samlade han kunskaper, ty hvarken under studenttiden 1765—68 eller senare tycks han härpå gifvit det ringaste prof.

Vi skola nu se, huru han efter sin tidiga debut som kunglig namnsdagsfirare planlade sin lycka.

Till en början må nämnas, att fadern några år före sönernas inträde vid akademien genom arf efter sin svåger, apotekaren Luth i Göteborg, blifvit en rätt förmögen man och ägare till säteriet Kolbäck en mil från Alingsås, samt att han efter begärdt afsked från rådmansbefatt-ningen hit afflyttat och nu förde en landtjunkares behagliga lif under umgänge med ortens förnämsta personer.

Till dessa hörde i första rummet de rika, älskvärda och patriotiska Alströmame, med hvilka rådmannen för öfrigt genom hustruns fäderne kunde på mycket långt häll räkna släkt. Och sannolikt har äldste sonen tidigt lyckats ställa sig in hos dessa samt härigenom vunnit tillträde till vissa deras vänner såsom riksrådet grefve K. F. Scheffer — kronans ombud uti Ostindiska kompaniet — och den visserligen långt ifrån mäktige men dock alltid tjänstaktige och nyttige litteraturvännen Gjörwell. Grenom denne sistnämndes bemedling förmodligen var det, som hans underdåniga namnsdagsvers intagits i Lärda Tidningar; och med den gode bibliotekarien själf finna vi honom redan som nyvorden uppsalastudent i bref-växling, förklarande, huru denne hans gynnare gifvit honom första hågen till häfdateckning. »Jag låter alla redan till-laga en väldig hop rena pappersband», berättar han, »uti hvilka i vissa kolumner allt hvad märkvärdigt finnes skall antecknas.» I följande bref meddelar han »lärda» nyheter från akademien och framkommer med förslag till ett histo-

Fröding, Biografiska studier. IOriskt samlingsverk, som skulle heta Svenska Handlingar.

Gjörwell å sin sida, som snart vardt den unge studentens »allra käraste herr farbror», svarar med hjärtlig välvilja och söker af den frivillige och intresserade korrespondenten draga den nytta han kan. Om denna också till en början ej kunde vara synnerligen stor, har dock den hederlige Gjörwell de bästa förhoppningar för framtiden, och då Simming år 1768 af flyttar till hufvudsta-den, inträder en liflig personlig förbindelse dem emellan, hvarunder den äldre vännen gör den yngre till sitt litterära biträde.

Någon statstjänst sökte ej Simmiig efter sina af-slutade akademiska studier. Med något underhåll af fadren och godt tillfälle till skuldsättning ansåg han sig förmodligen hafva nog af den litterära verksamheten och tjänstgöringen i de patriotiska vittra och hemliga sällskap, sådana som Svenska Botte, Pro , Utile , Göteborgs vetenskaps- och v, frimurare-ordeny hvari han efter hand intogs. Först och sist hoppades han dock på hofgunsten.

Han började således under Gjörwells auspicier först med en riksdagskrönika under 1769—70 års riksdag och deltog därefter i utgifvandet af Allmänna Tidningar, mer och mer läggande sina konungska tänkesätt i dagen.

Efter Gustaf III :s tronbestigning utgaf han år 1771, under titeln Samling af Vitterhetsarbeten, några af andra författade kväden och prosaiska stycken, de senare mest öfversättningar, ett verk som på grund af den häri öppet uttalade afsikten, att hufvudsakligen införa stycken, »som tolkade nationens erkänsla för den mest upplyste och mildaste konung», ofta anförts såsomett non plus ultra af underdånigt kryperi. Härvid torde dock ett par anmärkningar kunna göras. Till en början, att nämnda afsikt endast uttalas i en not till första bidraget, under det att hela verket tillägnas, ej kungen, utan »hofkanslerinnan », friherrinnan Elsa Bunge. Vidare finner man i hela samlingen, frånsedt en recension af brefväxlingen mellan en ung prins och dennes guvernör, ej mer än tvenne hyllningar till kungen, den ena af en prästman, den andra af en onämnd, under det att Al-strömerska familjen firas med fyra lofkväden. Af allt detta framgår, att löftet om hufvudsakligen till konungens ära ländande stycken tämligen knapphändigt infrias, äfvensom att utgifvarens egen sångmö ej tar någon öppen del uti denna hyllning.

Hofgunst tror han sig ock på annat sätt kunna vinna, och sannolikt har riksrådet K.F.Scheffer redan gjort konungen uppmärksam på den unge vitterlekaren. På grund häraf förmodligen är det som han nu söker befattning som amanuens i kungens enskilda bibliotek. Enligt hvad han i bref till Joh. Bjömstjema berättar, hade han härom inlämnat en underdånig supplik, hvarpå hans majestät — i ganska nådiga termer för öfrigt — behagat svara, det högstdensamme visserligen hade en bibliotekarie på stat — ofvannämnde Björnstjema — men vore sin egen amanuens. Denna förklaring hade Simming tagit för afslag, men dagen därpå hade excellensen Scheffer, som gått till kungen för att få ett bestämdt svar, fått höra, det hans majestät verkligen samtyckt till saken.

Det nämndes, att Simming biträdde Gjörwell vid ut-gifvandet af Allmänna Tidningar, och erkännas bör, att han härvidlag både som högtidspoet och publicist utvecklade större nit och verksamhet, än han någonsin hvarken förr eller senare gjort. Måhända hade den arbetsamme Gjörwell ännu ett visst välde öfver honom ochdref på honom. Mesta arbetet denna första tfd hade han med att inför Svea hofrätt försvara sig för ett åtal han ådragit sig genom några i tidningen till Gustaf III :s pris af honom författade eller införda uppsatser, i hvilka man ville spåra ett förklenande af det dåvarande regeringssättet. (Detta försvar, som går igenom inte mindre än elfva nummer af tidningen, verkar i sin tröttande enformighet på en nutidsläsare som ett obstruktionstal rent-af.) Af hela åtalet var dt emellertid ingenting, vare sig, att uppsatserna ansågos oskyldiga, eller att revolutionen kom emellan. Och inte nog med denna verksamhet i Gjörwells Tidningar, äfven ett eget organ, en satirisk tidskrift vid namn Karbasen satte Simming samtidigt upp, hvaruti han lofvade införa alla torg- och grändnyheter, som kunde mest intressera allmänheten. Detta löfte hölls dock klent nog, enär tidskriften, som endast upp-lefde fem nummer, föga annat innehöll än allmänna och tråkiga berättelser.

Efter den lyckligt genomförda revolutionen kunde den rojalistiske lofsångaren och tidningskämpen göra anspråk på belöning. Han satte också nu sin gynnare Scheffer i rörelse och lyckades genom denne att få fadern, som dessförinnan erhållit assessors karaktär, introducerad på riddarhuset under Simmingsköldska ättens — såsom redan nämdt assessorns faders halfbroders adliga grens — namn och nummer. Detta på grund af konungens egen ehuru af rådet afstyrkta resolution.

Den tjugufemårige amanuensen och skribenten är således nu välborne herr Simmingsköld, som solar sig i den kungliga nådens sken och knappt längre anser det egentliga tidningsarbetet med sin värdighet förenligt. Visserligen lämnar han ännu under 1773 några få bidrag på vers och prosa till Gjörwells Nya Allmän na T i d-ningar, men medarbetarskapet häruti tycks han dockej hafva åtagit sig. Förhållandet till den äldre vännen blir också mer och mer kyligt. Till nytt språkrör väljer han snart göteborgstidningen Hvad Nytt, som häraf rätt

smickrad ej försummar att alltemellanåt för sina läsare anmäla den vittre landsmannen till det bästa. Förutom en och annan liten versbit meddelas sålunda i detta blad — visserligen anonymt, men man kan knappt misstaga sig på ursprunget — en del korta notiser från hofvet och ämbetsvärlden, alla undertecknade med skiftande namn sådana som Neophilus, , Ny gir ig, Nyrik, N ov ellat or, Resfärdig, Ny stockholmaret Kort och riktig, Dygdens älskare och , Nu ock aldrig

mera m. fl.

Själf far poeten och brefskrifvaren emellanåt ned till Kolbäck, då han naturligtvis äfven besöker sin födelsestad. Men borta eller hemma, frånvarande eller närvarande underlåter aldrig denne vittre författare att uppmuntra sina medborgare till trohet och erkänsla mot det dyra konungahuset, försäkrar det nämnda göteborgs-bladet.

I juli månad 1774 håller han ett tal i sällskapet Pro Patria i Stockholm med anledning af hertigens af Södermanland nyss förut firade förmälning, hvilket tal samtidigt till trycket befordras. Kort därefter, på årsdagen af revolutionen, inlämnar han en underdånig ansökan på vers om konungens nåd. (»Johan Simmingsköld om konungens nåd» är den med aderton öre silfvermynts karta belagda ansökningen påtecknad.)

»Jag vet själf ej något råd, om förtjänst jag ej kan nämna, men jag djärfs mig öfverlämna helt och hållet åt din nåd»,

förklarar poeten.

Och svaret vardt en samma dag utfärdad kunglig£5o

bibliotekariefullmakt, om hvilket nådevedermäle signaturen Novellator — han själf med andra ord — skrifver till Hvad Nytt: »Man ser, hur den sanna vitterheten och de äkta förtjänster alltid njuta belöning, då en Augustus förer spiran, och tyckes herr kunglig bibliotekarien Sim-mingsköld i allt tämligen vilja följa herr hofkanslern von Dalins fotspår.» Denne förstnämnde, berättade Novellator, skulle äfven af konungen hafva fått en stor pension.

Nekas kan ej, att han ju redan vid tjugusex års ålder i afseende på hofgunst kommit rätt långt. Bästa beviset härpå är, att han i sin ordning själf smickras och berömmes af yngre och mera okända uppåtsträfvande skriftställare, sådana som en ung östgöte till exempel vid namn Leopoldt, som vid denna tid i Hvad Nytt ägnar honom ett par rätt vackra strofer, hvaraf den första lyder som följer:

»Du, som väl mot alla tänker, du, som gör din nästa godt, du, som af förtjänster blänker, du, som bästa snillet fått, skall en ovan skald sig våga att för dig med vers gå fram?

Jo! Att följa hjärtats låga kan ej blifva hjärtats skam.»

Sannolikt är detta ode en af den sedan så ryktbare Leopolds allra äldsta sånger.

Alldeles ostördt fick den kunglige bibliotekarien dock ej njuta af sina framgångar. Några droppar malört skulle gjutas i glädjebägaren, och detta från ett sannolikt rätt oväntadt håll. Men saken var den, att hans gamle gynnare Gjörwell, hvars vänskap på sista tiden såsom redan nämnts betydligt kallnat, ej ansåg sig böra låta den andres nu på egen hand utgifna vittra alster undslippa all kritik, naturligt nog för öfrigt, då Gjörwell ännu var den litte-ili

rära granskningens främste målsman i riket. Men mera anmärkningsvärdt är det behändiga och skarpt gisslande sätt, hvarpå den eljes så beskedlige skriftställaren härvid gick till väga.

Till en början låter han i sina Nya Lärda Tidningar nr 38 en satirisk granskning af Simmingskölds nyss nämnda förmälningstal inflyta. I denna granskning, undertecknad C. G. Smickerfeldt, heter det bland annat:

»Ett oförlikneligt sammanhang af tankar återfinnes i den på följande sid. employerade tiraden: 'Birger Jarl, mån om allt det, som kunde bidraga till svenska folkets heder utom rikets gränser och välståndet inom desamma, hade år 1254 mist sin gemål, prinsessan Ingeborg'. Ett fullkomligt Guds fred yxeskaft! Vidare: T någre år föllo Birgers tankar på flera den tidens prinsessor, tills han äntel. 1260 gifte sig med änkedrottningen af Danmark och hertig Adolfs af Holstein dotter, Hedvig.' Här har correctoren begått 3 allt för otäcka tryckfel, ty det bör heta: tills han äntel. 1261 gifte sig med grefve Adolf IV:s dotter Mechthild. Och sluteligen: 'Birger ville ej tillstädja

henne att taga del i regeringsvärfven. Hon var dristig och slug, sparade ej något medel för att vinna sina afsikter och intog genom sitt milda väsende allas sinne.' Det är ett porträtt af en komplett intrigante och figurerar här rätt artigt ... I porträttet af drottning Hedvig Eleonora finnas för den skull flera mästardrag. 'Hennes kön', heter det, 'röjdes ej af dess själs verkningar, men väl af dess kropps', hvarom herr S., som är en så ypperlig konnässör af hofanekdoter, ofelbart måste äga de tillförlitligaste rapporter . . . Äfven måste utur den floskulösa epilogen till prof af herr S:s originale kostym anföras de admirabla fraserna, som finnas sid. 21 och 22: 'Upprorets sammangaddade flock 1743 stötte bilan i hjärtat af rikskroppen', och att svenska tronenhärvid gungade. Men jag känner på mig själf, att lä-sarne af M. H:s Tidningar be mig hålla upp och försäkra sig nu vara för denna gången öfverflödigt undfägnade af herr Simmingsköld.»

Denna granskning — afbruten genom en not af ut-gifvaren, hvari denne förklarar sig för vissa orsaker ej kunna införa slutet — sänder Gjörwell Simmingsköld i ett bref af den 15 september 1774, hvaruti han gratulerar till den erhållna bibliotekariefullmakten. »Men sannerligen gör det mig ondt», tillägger han, »att jag nödgas bilägga denna min gratulation med följande appendix i Lärda T i d n. nr 38. Jag försäkrar dig, att jag öfverstrukit mycket, som den illistige panegyricus avancerat onödigtvis, och uteslutit hela conclusionen, som var fast odrägelig . . . Men kommer han fram i trycket med den skandalösa anekdoten, hvarmed han likaledes hotar, ifall du borstar dig i Allehanda eller Hvad Nytt öfver denna hans första och som han kallar det milda kritik, att uppgifva mig och Bergklint som correctorer af dina vitterhetsarbeten ... så sannerligen hugger jag icke denna munskräfla på pälsen. Jag tycker, att ditt här omtvistade tal, som är ganska elegant, och som visserligen undergått ingens granskning, fullkomligen bevisar din egen styrka, och att du kan lyfta dig med egna vingar.»

Att Gjörwells verkliga mening här varit att persifflera, framgår af följande, i hans privatarkiv förekommande, af honom själf gjorda anteckning rörande Simmingskölds utnämning till kunglig bibliotekarie: »Befordran skedde genom riksrådet gr. Scheffers rekommendation; den väckte allmän uppmärksamhet, helst herr S. i verket ej är annat än student, och hvad hans litterära merit angår, så finnes denna med exaktaste sanning beskrifven iNyaLärdaT idningarn:r38.» Den häcklade tala-ren, som i bref till C. F. Gyllenborg förklarade Smickerfeldt vara identisk med Gjörwell, försvarade sig i den sistnämndes tidning så godt han kunde i afseende på de historiska bockarna. »Hvad de öfriga anmärkningarna vidkommer», förklarade han, »så vederlägga de sig själfva, då de läsas. De äro äfven under min värdighet att besvara.»

Under de därpå följande tio åren tycks Simming-sköld lägga sig allt mer på latsidan. Hans enda från denna tid härrörande tryckalster äro några till kungliga eller högtstående enskilda personer ägnade vers, ett tal i Pro Patria och ett i Göteborgs vetenskaps- och vitter-

hetssamhälle, båda på kungliga bemärkelsedagar, hvartill slutligen kommer ett såsom häfte utgifvet bref till en af konungens följeslagare på färden till Italien, Kofstall-mästaren baron von Essen. Uti detta af El. Martin med ett kopparstick illustrerade häfte målas författarens undersåtliga känslor med starka ehuru visserligen ej fullt naturliga färger. »Det intryck, som hans kungl. maj:ts bortresa gjorde på alla sinnen, kan jag icke beskrifva», förklarar han. »Om morgonen efteråt rådde en tysthet på Drottningholm, som utmärkte den bittraste saknad och sorg. Nedslagne och bestörte voro vi rädde att tala till hvarann, ty ingen kunde gifva den andre någon tröst. Ledsen vid detta ställe, efter hvilket jag förut så uppriktigt längtat, hastade jag mig från Drottningholm; men jag fruktade tillika att få se Stockholm. De ängsliga frågorna, är kungen borta, när reste han, söndersleto hjärtat värre, än om det blifvit genomristadt af de hvassaste knifvar» . . .

Efter år 1783 förekommer, så vidt jag vet, intet spår af litterär verksamhet från mannens sida.

Men befordringarna gå i alla fall sin gilla gång. Sålunda utnämnes han — kanske därför, att flera af hansförfäder varit jurister — till titulär lagman (sic) och samma år till ordenshistoriograf.Att uppbära den äre-

vördiga domartiteln var nog ej så lätt, men äfven ordens-historiografbefattningen hade sina svårigheter, helst sedan konungen i sin för denne ämbetsman den 26 november 1781 utfärdade instruktion föreskrifvit, att han skulle undfly sådan skrifart, som kunde få minsta anseende af smicker. På detta område kom den nye dignitären heller aldrig att visa annat prof på sin förmåga än utgifvandet af några utaf herrar serafimerriddare i

ordenskapitlet hållna tal, till hvilken samling han själf skref ett kort företal. Nämnas kan vidare, att han på ett närgränsande område — medaljinskriptionens — äfven gjorde ett litet försök, ehuru här råkande synnerligen illa ut.

Det gällde författandet af inskriften å en minnespenning, slagen af frimurame till ära för prinsessan Sofia Albertina, som, då frimurarbarnhuset den 24 december 1783 genom eldsvåda skadats, låtit inrymma de husvilla barnen i sitt samma år vid Gustaf Adolfs torg inköpta palats. Om på uppdrag eller själfmant må lämnas därhän; alltnog Simmingsköld föreslog de sedermera verkligen å medaljen anbragta orden, VASORUM SORORI, hvarigenom hedersbevisningen ägnades i stället för Va-sames (Vasaeorum) syster — krukornas! Enligt B. E. Hildebrand har denna inskrift utan tvifvel varit en bidragande orsak till stadgandet i k. förordningen af den 20 mars 1786, att ingen medalj skulle på kungl. myntet få präglas utan Vitterhets-, H- och Antikvitetsaka-

demiens granskning och gillande.

I sammanhang härmed kan nämnas, att Simmingsköld äfven sörjt för sitt eget förevigande — genom ingen ringare än Sergel, som år 1784 mejslade hans bild. (En-likt doktor Göthes monografi är den i gips utförda porträttmedaljongen — en skänk af den afbildade förmod-ligen — till finnandes i Vetenskapsakademiens bibliotek, där jag dock förgäfves efterfrågat densamma.) Efter denna afbildning stacks sedermera, naturligtvis äfven genom Simmingskölds försorg, af J. F. Martin ett porträtt, som i anordningen starkt påminner om G. M. Armfelts.

Ett annat, mindre smickrande porträtt från denna tid, ett beskrifvande, lämnas af Lars von Engeström i dennes Minnen och anteckningar:

»Lagman Johan Simming, adlad Simmingsköld», berättar han, »var en af de groteskaste figurer jag sett: stor och lång, ej senfull utan fet, hade ett osmakligt, otänkande ansikte, en stor mage och en kroppsställning, den Mareks von Wiirtemberg liknade vid ett S. Hans oskicklighet var blifven, såsom gamla ordspråket lyder, en visa öfver hela staden, och i synnerhet omtalades under namn af Simmingskölds fem olyckor ett besök han gjort, i hvil-ket han inom få minuter hade trampat ett fyra års barn på foten, så att det jämmerligen skrek, vält öfverända en papegoja med dess bur och ett bord fullt med kaffekoppar. Flat öfver hvad som händt ville han skynda bort men fastnade med värjan emellan dörrens gångjärn, och, när han ändtligen kom lös, lopp han så obetänksamt sina färde, att han ej blef varse kammarjungfrun, som kom med kaffekannan, utan sprang henne öfverända. Det tillädes, att hon fått missfall, men ingen misstänkte Simming att hafva varit första orsaken till hennes olycka. Hans smak var känd: il aimait les revers des medailles. Han bar vanligen en stor muff och gömde däruti de dåliga verser, med hvilk^ han uppvaktade alla dem, af hvilka han trodde sig kunna vinna beskydd och rekommendation» . . .

»Han var beständigt i riksrådets (Scheffers) förmak, och, när han fick företräde, kom han fram med vers och förslag, som syntes patriotiska. Ingen har med mera nitälskat sitt fädernesland än grefve Scheffer. Simming-skölds goda vilja intog alldeles h. exc. och öfverskylde hans annars stora dålighet» . . .

»Han betalte konungens löpare hederligt, för det han skulle komma på de ställen, där han åt middag eller var på besök, och begära att få tala med honom. Simming-sköld bad sällskapet om förlåtelse, att han lämnade det, men det vore en befallning från konungen — och folket trodde. Jag bör ock bekänna, att det såg troligt ut . . . (Han) hade lupit i kring öfver allt i Stockholm, visste allt skvaller, kände alla människor och kunde ljuga. Han var således en farlig anekdotskrifvare.»

* *

*

Man kan förstå, att en person, som på detta sätt lef-ver med i världen men saknar tjänst och inbringande verksamhet, bör ha en betydlig enskild förmögenhet för att hålla sig uppe. Detta var emellertid ej fallet med Simmingsköld, ty vid faderns död 1779 fanns endast 17,000 rdr till delning mellan de båda sönerna Johan och Aron — den senare nu svagsint. Och antagligen har den äldres lott genast åtgått till betalning af skulder. Ånyo

eller fortfarande måste denne således taga gynnares och vänners, såsom Scheffers, Patrik Alströmers, lagman Adelskölds, hjälpsamhet i anspråk och i sammanhang härmed naturligtvis äfven anlita penningverk och procentare. Lån, omsättningar och pantsättningar följde sålunda raskt på hvarandra, trångmålet vardt allt värre och värre, till dess att slutligen det vanskliga affärsma-skineriet stod stilla.

Inför den hotande ruinen och omöjligheten af att fortsätta sitt hittills förda lefnadssätt slog Simmingsköld in på brottets bana.Han förfalskade vissa sina förut anlitade hjälpares namn och förskaffade sig härpå diskontlån. En eller annan af dessa personer — särskildt Scheffer — lär ha inlöst den falska förbindelsen, men andra protesterade, och då upptäckt och häktning förestodo, tog brottslingen den 19 september 1784 till flykten — eller hjälptes på flykten, rättare sagdt.

Fordringsägame voro trettiotre till antalet, hvaraf Patrik Alströmer tycks varit den störste. Bland andra märktes äfven Schröderheim, som bevakade en fordran på 1,000 rdr sp. enligt revers till sedelhafvaren af den 6 juli 1784. Att den alltid själf af björnar ansatte höge ämbetsmannen kunnat försträcka den ytterst osäkre f. d. vitterhetsidkaren är otänkbart, hvarför man får antaga, att han varit ombud för någon annan — sannolikt konungen.

De bedragna fordringsägame kommo nu själfva eller genom ombud tillsammans, läto försätta den afvikne gäl-denären i konkurs och begärde på samma gång laglig undersökning angående hans bedrägliga förhållande. På grund häraf uppdrog Svea hofrätt, efter att hafva utsatt inställelsedagen i konkursmålet till den 2 juni 1785, åt Stockholms norra förstads kämnärsrätt att i brottmålet rannsaka. Den enda åtgärd, som omedelbart mot Sim-mingsköld företogs, var hans utstrykande som ordens-historiograf ur hofkalendem.

Om några honom själf beträffande händelser före och efter flykten samt om hans närmaste planer innehålla ett par hans bref, båda daterade Wittenberg den 20 mars 1785 åtskilliga upplysningar. Det ena af dessa bref är skrifvet till »min nådigaste baron» (antagligen konungens gunstling Evert Taube), det andra till Schröderheim.

I det förstnämnda omnämner Simmingsköld bland annat, att »bror» Ugglas haft den tendressen efterspanaoch noga förvara hans pretiosa samt att »bror» Schröder-heim varit synnerligen tjänstfärdig vid hans affärd, i synnerhet att få hans kors (som ordenstjänsteman). Han hade öfver Göteborg begifvit sig till Tyskland, först till Mecklenburg, där han af hertigen, hofvet och hela landet öfverhopats med oändlig godhet, hvarefter han i Pots-dam njutit af oväntade distinktioner. »Hvar jag passerar», försäkrar han, »hafva de lärde gifvit mig sina arbeten och regenterna presenter, till och med den store Fredrik.»

Frånsedt de otroliga uppgifterna om mottagandet på utländsk botten är detta bref oförargligt nog. Värre är det med den till Schröderheim afsända episteln, som enligt Gjörwells afskrift har följande lydelse:

»Min nådigaste herre!

Detta bref skrifver jag från en ort (Wittenberg), där herr statssekreterarens minne med tiden blifver i en särdeles högaktning, som en den ifrigaste försvarare af den lära, som härifrån leder sitt ursprung. Det sista cirkuläret till konsistorierna om noga urval med ämnen till nya präster vittnar bäst om den statssekreteraren egna urskillning, som förser de mesta församlingar i Sverige med deras herdar. För detta och mera skall icke allenast teologiska fakulteten härstädes utan ock på andra ställen inkomma med sina tacksägelser.»

»Jag märker nu, fast nog sent, att de personer, på hvilkas vänskap jag förtröstat, snarare sökt fälla mig än i nöden hjälpa; och som jag icke vidare får smickra mig af någon åtanka, beder jag att detta må anses som ett afskedsbref. Jag har icke någon grace i Sverige att vänta. Sedan jag ur hofkalendern blifvit utstruken, ser jag, att den briljerar med de nya ordenskapellanema, som i utländska ögon gör en besynnerlig effekt. Somjag icke mera har med herrar serafimerriddares lefverne att göra, vill jag dock nyttja de anekdoter, jag om dem samlat, och ärnar i en ny månadsskrift dem utgifva. Prospectus härom skall med det första utkomma. Jag har associerat mig med en ung tysk lärd af mycket snille, som skall ikläda mina torra historiska sanningar en behaglig och löjelig dräkt.»

»Mitt vistande är ovisst, öfver påsken blifver jag hos fursten af Dessau, som är en allmänt adorerad furste.»

»Bed baron Armfelt icke illa upptaga, att jag nyttjar åtskilligt af hans resejournal, som jag annoterai mig till minnes, i synnerhet om drottningen af Neapel, hennes syster i Parma och andra dylika saker, som skaffa en sådan skrift débit! Den blir utan tryckningsort. Sådant är mitt parti. Min skrift blir historisk, blott byggd på fakta, och jag således däri olik major Lund. Den tryckes på tyska och fransyska och kanske på svenska, om möjeligt är i det landet att lurendreja.»

»Min nåd. herre ser nu min föresats; sen man på det sätt som jag blifvit bemött, är det icke underligt. Som jag till instundande Leipzigermässan utgifver prospectus härtill genom en min därstädes varande vän, beder jag få veta, om jag alldeles ingen godhet mera har att vänta från mina gamla vänner. Hade jag om året 200 louis d'or, kunde jag göra Sverige, dess konung och mina vänner tjänster och nöje, i världen utbreda dess beröm och följa min böjelse. Lät genom Söderqvist, sin kammartjänare, veta, om jag nu är alldeles förkastad ! Utanskriften till mig kan läggas under couvert till herr Christian Dabelow en Leipzig. För allt i världen skrif det inom en månad, ty annars börjar min skrift om 6 veckor ! Jag kanske i tiden ångrar det som allt annat, men det är då för sent. Många exponeras; men jag är själf förut exponerad. Jag får flera medhjälpare.»»Sen jag sist uppvaktade, har jag gjort bekantskap med personer af hög rang, af olika tänkesätt, men de meste rätt bevågne emot mig.»

»Till hennes nåde beder jag om min respekt. I morgon blifver det ett år sedan, då vi voro hos mamsell Arf-vidsson. Hon spådde mig samtal med höga herrar, presenter af höga personer, mot- och medgång: allt har inträffat.»

»Jag framhärdar etc.»

En skandalkrönika om svenska hofvet hade man således att vänta från den förrymde historiografen — därest man ej betalade honom bra. Det var inte allenast Schröderheim utan äfven andra personer han härom underrättat.

Detta nidingsdåd, denna krönika, såväl som penningutpressningen, gällde det för vederbörande att söka förekomma.

Det sätt, hvarpå man härvid gick till väga, framgår af en skrifvelse af den 13 april 1785 från dåvarande saxiska sändebudet i Stockholm, grefve von Bose, till kurfursten, hans herre.

Aftonen förut, berättar Bose, hade han blifvit kallad till ett hemligt samtal med konungen uti högstdensammes våning på Norrmalm (förmodligen i operahuset), hvaruti han underrättades, det Simmingsköld — för hvars brott och af vikande Bose redan förut i en depesch redogjort — nu befunne sig på kursaxiskt område. Vidare hade konungen förtrott honom, huruledes denne eländige från Leipzig skrifvit till grefve Karl Scheffer och af kungen begärt en pension af 400 louis — i annat fall skulle han i förening med en tysk författare, känd för sitt bitande framställningssätt, utge en samling anekdoter från Sverige, därvid ej skonande hvarken de högsta ämbetsmännen eller ens medlemmarne af det kungliga huset. Han vän-tade blott under en i Leipzig uppgifven adress på ett nekande svar för att sätta saken i verket. Med anledning af denna hotelse, som försatte kungen i det största bryderi, såge sig hans majestät nödsakad att be kurfursten om enväntjänst, den nämligen att låta så hemligt som möjligt, till och med utan svenske ministerns i Dresden vetskap, uppspåra och häkta Simmingsköld samt sätta honom på fästningen Königstein efter att hafva lagt beslag på hans papper, hvilka borde till konungen öfversändas.

Denna bön hade konungen anmodat Bose att jämte hans majestäts egenhändiga bref i ämnet direkt till kurfursten med en kurir framföra. Och för sin del ansåg Bose, att Simmingskölds lömska illvilja, ifall den fick fritt lopp, skulle kunna störta hela riket i den grymmaste oro, hvarför han äfven, ehuru ej utan alla betänkligheter, åtagit sig uppdraget.

I kungens bref till kurfursten ber den förstnämnde sin »kusin» endast om en viktig tjänst, som den djupaste hemlighet borde omge, och hvars natur grefve von Bose åtagit sig att närmare angifva.

Efter att hafva mottagit de båda brefven öfverläm-nade kurfursten dessa till sin kabinettsminister von Stut-terheim under förklaring, att han för sin del gärna ville göra konungen af Sverige till viljes, för så vidt som detta öfverensstämde med rättvisan.

Ministern å sin sida tillstyrkte sin herre att villfara de uttrycka önskningarna. Simmingsköld, hvars i Sverige begångna brott och afvikande Bose redan i en depesch omnämnt, innan sändebudet kunnat förutse kungens nu framställda begäran, hade genom sitt hot och sitt försök till penningutpressning begått en »atrocité», som öfverallt där sådant inträffat skulle uppväckt en rättmätig harm. Det vore därföre helt naturligt, att kungen be-

Fröding, Biografiska studier. IIgärt åtgärden i fråga, och särskildt erkännansvärdt, att hans majestät bedt uti de vänskapsfullaste ordalag, där han möjligen kunnat fordra. »Det förefaller mig således», sammanfattade sig Stutterheim, »som skulle E. Kur-furstl. Höghet så mycket hellre böra bevilja konungen denna begäran, som sådana tjänster vänskapliga makter emellan knappt nekas, ja, det synes mig, som om denna tjänstaktighet ej skulle kunna medföra någon olägenhet, då mannen, som är utan betydenhet, kan betraktas som bak-dantare, förfalskare och såsom stående i begrepp att begå majestätsbrott!»

På grund af denna tillstyrkan gaf kurfursten också nödiga befallningar till generallöjtnanten, grefve von Vitzthum, guvernör i Leipzig, på hvilken ort den om-skrifne svensken förmodades uppehålla sig.

Grefve von Vitzthum lät genast efterspana mannen och fastställde, att han den 13 eller 14 april ankommit till staden men därifrån åter den 27 på morgonen eller tjugufyra timmar före arresteringsordems inträffande i en med fyra hästar bespänd postvagn af rest till Frankfurt am Main. Under sin vistelse i Leipzig hade han visserligen antagit namnet Behlingshausen, men juden Aaron Isaac från Stockholm, som för tillfället uppehöll sig i staden och på grund af en sin fordran hos magistraten begärt kvarstad för hans saker, hade uppgifvit sin gäldenärs rätta namn, för hvilket denne ej heller nekat.

Denna gång hade han således undsluppit, men Vitzthum lofvade att gripa honom, så snart han återkomme till Leipzig.

Nu besvarade kurfursten konungens bref, förklarande sig med nöje vilja tillmötesgå de däri framställda önskningar, redogörande för hvad i saken blifvit åtgjordt och lofvande att så fort sig göra läte gripa den nu undsluppne. Samma meddelande gjorde Stutterheim Bose, dock med163

några tillägg, hvaribland en anmärkning mot titeln , som kungen gifvit kurfursten, då, enligt det bland krönta hufvuden vedertagna bruket epitetet broder bort användas. Till och med det i af seende på etiketten så ömtåliga franska hofvet hade ej nekat kurfursten denna hedersbetygelse, hvarför Bose borde, där tillfälle erbjöds, laga så, att denna brefstil äfven från svensk sida antoges.

Till svar å detta kabinettsministems bref meddelar Bose den 24 maj, att hans svenska majestät, synnerligen tacksam för all kurfurstens och dess ministers beredvillighet, fortfarande ifrigt och enträget bad om Simmingskölds gripande. Af de bref, som denne brottsling med en ytterlig oförsynthet alltjämt sände, hade konungen sett, det han nu uppehöll sig i Jena och därifrån ämnade sig till Leipzig och Dessau. För att inge honom säkerhet hade konungen sändt honom något penningar, för hvilka han tackat med en begäran om mer. Och nu hade h. m:t, för att underlätta kurfurstens vänskapliga bemödanden, uppgjort en plan, den nämligen att af Bose begära uppgift på någon leipzigköpman och därefter med nästa post ge Sim-mingsköld en betydlig penninganvisning på denne, då mannen otvifvelaktigt skulle begifva sig till den

nämnda personen och af de på förhand underrättade saxiska myndigheterna lätt kunde gripas. En snara med andra ord, som för att så mycket säkrare kunna åtdragas förenades med föreskriften för de uppgifna köpmännen att ej till någon annan än Simming-sköld själf utlämna penningarna. Bose hade härvid till en början råkat i någon förlägenhet, då han ej kunde med säkerhet erinra sig någon i Leipzig boende köpmans namn och fruktade att i ett så viktigt fall begå ett misstag. Slutligen hade han dock uppgifvit en herr Du Vig-neau i Auerbachshof i Leipzig. I afseende på den ytterst ömtåliga frågan om titulaturen smickrade sig ministern164

att hafva vunnit ett godt resultat, alldenstund konungen på ett behagligt sätt sagt sig, såväl på grund af dess känslor för kurfursten som troende sig kunna skaffa Bose en merit i hans herres ögon, utan tvekan och utan att ens rådfråga sitt kansli hafva uti ett närslutet bref gifvit denne för sina dygder utmärkte furste den önskade titeln.

Hvad konungens nämnda närslutna bref till kurfursten beträffar, erbjuder detta intet af intresse.

Af den fortsatta brefväxlingen mellan Bose och Stut-terheim framgår, att den senare ogillade sändebudets åtgörande i afseende på den utlagda snaran. »Ni känner säkert själf,» skrifver han, »att det ligger något irreguliärt uti det sätt, som konungen valt för att locka mannen i fällan, och jag skulle därför önskat, att ni underlåtit nämna någon köpman i Leipzig.» Vidare förklarade sig ministern ej nöjd med den nu iakttagna titelns betraktande som favör, då denna borde anses som en enkel konvenanssak. Och Bose måste naturligtvis hålla till godo med dessa sin förmans anmärkningar men framhöll likväl till sitt försvar hvad snaran beträffade konungens enträgenhet och i afseende på titulaturen svårigheten att komma till rätta med en i detta fall så kinkig monark som Gustaf III.

Simmingsköld var dock ej så lätt att fånga. Han lät nämligen ej på lång tid afhöra sig i Leipzig, under det att han i Stockholm däremot visste göra sig påmind genom bref, hvilkas oförskämdhet gick öfver alla gränser, berättar Bose den 12 juli.

En vacker dag skulle han dock bli fast.

I Leipzig fann man nämligen i förteckningen på de genom stadens portar under den 20 september inpasserade personer namnet »Secretär v. Semerschett in schwedischen Diensten» och förstod då hvem detta var. Den 22 på aftonen arresterades följaktligen på magistratens befallning den länge afvaktade och sitt rätta namn ej nu heller för-£65

nekande svensken. Samma dag på förmiddagen hade han varit hos bankiren Frege och å en växel på grefve Karl Scheffer i Stockholm uppburit 290 thaler, hvaraf han vid arresteringen ägde 250 i behåll, en summa som Frege då återfick. Detta allt anmälde genast såväl magistraten som guvernören i Leipzig till ministern von Stutterheim.

Sitt häktande hade Simmingsköld tagit lugnt, berättade Vitzthum. Han hade blott begärt att få skrifva till svenska gesanten i Dresden, hvilket dock förvägrats honom. På grund af detta meddelande lät kurfursten utfärda befallning såväl till grefve v. Vitzthum om den häktades afförande till Königstein som till kommendanten i nämnda fästning, generalen grefve Solms, om hans mottagande och behandling. Hvad behandlingen beträffar, skulle all möjlighet till flykt betagas fången, han skulle ej underkastas några frågor, ej få tala med någon eller skrifva till hvem det vara månde, ej heller mottaga bref, men för öfrigt behandlas »honnêtement» samt till och med tillåtas att med sin väktare hämta frisk luft. Till hans underhåll anvisade honom kurfursten en thaler om dagen.

Sedan sakerna fråntagits fången liksom äfven nycklarna till hans lådor och byrå i Jena, skedde affärden i postvagn under eskort af en löjtnant, en underofficer och tvenne beväpnade soldater, och den 29 sept. 1785 klockan 9 på morgonen slötos fästningen Königsteins portar om flyktige svensken — för alltid.

Ryktet om den med så ovanlig hemlighetsfullhet om-gifna häktningen spred sig hastigt i Dresden och retade på det högsta allmänna nyfikenheten. Rörande den fång-nes förbrytelse gjordes alla möjliga gissningar, hvaraf den mest gängse torde varit den, att han skulle sökt värfva omyndiga personer för att föra dessa ur riket.

Bland de mest undrande och spörjande var svenske chargé d'affaires baron Oxenstierna, som efter hvad redannämnts hållits i fullständig okunnighet om saken. Först omtalar han i en depesch häktningen såsom vederfaren en utlänning men i en apostill till samma depesch meddelar han, att det gällde en svensk, som hette Simmingsköld. Och denne skulle enligt ryktet blifvit arresterad på konungens af Sverige begäran, ett rykte som Oxenstierna dock genast vederlagt, då ingen sådan begäran genom beskickningen framställts. I sin ovisshets nöd hade han för att upptäcka sammanhanget till och med besökt kabinettsministerns kvasigemål, »modern till herr von Stutterheims son», hvil-ken dam dock ej visste någonting och för öfrigt var lika nyfiken som baronen själf. En »långväga» misstanke hade han om något borttubbande af landets folk. I och för närmare efterforskningar afreste den mystifierade diplomaten till Leipzig, där han slutligen erhöll något ljus i saken. Han fick nämligen af en därvarande högre ämbetsman höra, det häktningen verkligen härledt sig från svenska regeringen — hvarigenom allt hvad han kunde till denna anmäla, äfven vardt, såsom han ganska riktigt anmärkte, öfverflödigt.

Om fångsten skref nu såväl kurfursten till Gustaf III som Stutterheim till den sig på permission i hemlandet

uppehållande Bose. Att det dröjt så länge, innan Simmingsköld kommit till Leipzig — där han för öfrigt som man ser ej gått i den utlagda fällan —, förklarades därmed, att han länge legat sjuk i Jena. Hans på denna sistnämnda ort kvarlämnade effekter och papper hade kurfursten låtit reklamera af den hertigliga regeringen i Weimar, och så fort dessa kommit, skulle papperen sändas till konungen af Sverige, såsom denne begärt.

Sitt bref till Bose slutar Stutterheim med den uppmaningen att på lämpligt sätt slå fram för hans svenska majestät, hurusom man vid kursaxiska hofvet förväntade, det åtgärder snart vidtoges för fångens afhamtning tillSverige. Efter detta började långa förhandlingar mellan ministrame Stutterheim i Dresden och Fritsch i Weimar rörande fångens saker, som den hertigliga regeringen ej ansåg sig kunna utlämna, innan fordringsägarne i Jena blifvit förnöjda. Till dessa underhandlingars resultat skola vi längre fram återkomma.

* *

*

Efter erhållen underrättelse om Simmingskölds gripande skref Gustaf III den 28 oktober till den ännu i Tyskland kvardröjande grefve Bose, att han (kungen) med nästa post skulle till kurfursten själf framföra sin tacksamhet. Och under uttryckande af det hopp, att man ville behålla »fågeln», intill dess att de svenska juristerna blifvit rådfrågade, gaf kungen därjämte vid handen, att hans beskickning i Dresden ännu vore och lämpligen borde förblifva i okunnighet om saken.

Det utlofvade direkta tacksamhetsbrefvet till kurfursten dröjde emellertid och sändes först den 4 februari 1786 med den nye chargé d'affaires, herr von Ehrenheim, hvar-vid såsom ursäkt för dröjsmålet anfördes, att kungen dessförinnan ej kunnat få något säkert bud.

Utom några uttryck af tacksamhet och tillgifvenhet uttalar Gustaf III i detta bref den förhoppning, att kurfursten ville hafva godheten ännu någon tid i sitt förvar behålla den ovärdige svenske undersåten och till honom (konungen) öfversända alla dennes papper. Det vore först efter granskningen af dessa, som man kunde få full visshet, om Simmingsköld vore förvunnen till majestätsbrott, hvar-för han på goda skäl misstänktes. En ledsam omständighet vore dock den, att de svenska lagarna utsträckte sitt skydd mot despotismen ända till öfverseende med brott, som »gömde sig i skuggan af en hemlighet, den ejformaliteterna kunde bryta». Och då denne brottslings djärfhet antagligen skulle gå så långt, att han för att rädda sig eller vinna tid kunde indraga de vördnadsvärdaste personer i sin process, trodde konungen det vara försiktigast att synas okunnig om häktningen, ända till dess att han kunde öfverlämna fången till lagarnas hela stränghet.

På detta bref svarar kurfursten med löfte att sända papperen, så fort dessa och de öfriga sakerna af weimar-ska regeringen utlämnats, hvarefter han i afseende på fångens kvarhållande låter följande artiga vink undfalla sig: »När Ers Majestäts mått och steg äro tagna för den brottsliges afförande till Dess stater, skall jag gifva order om hans öfverlämnande utan minsta uppskof till den, som får sig denna kommission uppdragen.»

Med de Simmingsköldska papperens afsändande gick det emellertid ej så fort, hufvudsakligen af det skäl, att fordringsägarne i Jena ej före erhållen godtgörelse ville lämna säkerheten ifrån sig. Men slutligen, fram i juni 1786, expedierades det oaktadt sakerna från nämnda ort till Dresden och papperen därifrån till Gustaf III. Stut-terheim uttryckte därvid genom Bose det hopp, att konungen skulle befria saxiska regeringen från skyldigheten att hålla merbemälta fordringsägare skadeslösa, en uppmaning den man från svensk sida ej skyndade sig att efterkomma.

Ännu mindre brådskade Gustaf III med fångens öf-verförande till svenskt område, en fråga, som enligt hvad redan omnämnts, skulle bero på de svenska juristernas mening, på undersökningen af de beslagtagna papperen, på mannens brottslighet med ett ord.

Emellertid hade ryktet om Simmingskölds häktning spridt sig till hemlandet och flera af kreditorema, däribland P. Alströmer, yrkade på fångens hemsändande. Först framställde dessa hos Svea hofrätt en begäran härom men169

fmgo det besked, att hofrätten ej kunde med ärendet sig befatta. De ingingo då med en ansökan i samma syfte till kungl. maj:t, därvid såsom bevekelsegrunder anförande dels önskvärdheten af förhör för möjliga medbrottslingars upptäckande, dels nationens ömtålighet i mål af denna art, hvarom utlänningarne ej borde komma i någon tvekan.

Kungl. maj:s hela åtgärd med anledning af denna ansökan inskränkte sig enligt en därå gjord anteckning till ett »uppkallande» af kreditorerna och deras förstän-digande om kungl. maj :ts beslut. Hvari detta beslut bestod finns ej antecknadt.

Men om regeringen ej fann sig befogad till reklamation och hemförande, blefvo de redan vid behöriga domstolar upptagna målen i alla fall afdömda.

Svea hofrätt hade såsom vi redan sett åt Stockholms norra förstads kämnärsrätt uppdragit att rannsaka i brottmålet. På grund af denna rannsakning äfvensom af hof-rättens egen pröfning i såväl nämnda mål som konkursmålet föll den 17 april 1786 den sistnämnda rättens utslag, hvars slutmening var af följande lydelse:

»Sist och alldenstund af i detta konkursmål förekomna handlingar och däribland lagman Simmingskölds egna handskrifter och bref, så väl som den efter kungl. hofrättens föranstaltande utaf Stockholms norra förstads kämnärsrätt hållna undersökning och de därvid dels på ed dels eljes till erforderlig upplysning hörde personers vittnesmål och berättelser uppdagadt och bevist är, att lagman Simmingsköld . . . företagit sig och idkeligen öfvat det bofstycke, att han dels själf utprånglat dels genom flere listigt förledde personer låtit utgifva de utur hans händer komne åtskillige förskrifningar, invisningar, kautioner och accepter, författade i andres namn med efterapande af deras stil och falskeligen eftergjorde si-gillers undersättande, därå han dels utur allmänna för penningrörelsens befordran inrättade kassor dels utaf enskilde personer lika svikliga försträckningar åt sig bedragit, hvilka så beskaffade försträckningar, invisningar, kautioner och accepter, utom dem han igenlöst, varit utelöpande till en summa af 35,000 rdr . . . anser kungl. hof-rätten, det herr lagmannen och historiographus Johan Simmingsköld i och med sina grofva brott förverkat både adelskapet och ämbetsmannavärdigheten samt pröfvar i förmågo 8 kap. 3 § missgämingsbalken, att han, Johan Markusson, gjort sig skyldig att för omförmälta synnerligen svåra fals och bedrägerier mista äran, ställas för en påle att skämmas och sedan såsom en för samhället högst skadelig lem hållas i all sin lifstid till arbete å någon fästning» (äfvensom slutligen att hans namn Johan Markusson skulle i Stockholm på det brukliga stället uppslås).

För de i Sverige begångna brotten var han således dömd. Återstod förbrytelserna i Tyskland, hvarom sär-skildt hans hemsända papper skulle bära vittne.

Att bland dessa papper funnits åtskilligt komprometterande för såväl Simmingsköld som andra är ej omöjligt. Men af den i saxiska statsarkivet föreliggande förteckningen kan man i detta afseende ingenting sluta. På denna förteckning upptagas nämligen endast summariska titlar, och af brefven meddelas intet annat än ort, datum och brefskrifvarens namn. Hvilka hans korrespondenter varit, ser man emellertid, ehuru ej alltid med full tydlighet, enär stundom endast förnamnet utsatts. Här figurera sålunda släktingar, vänner och gynnare, såsom Karl Scheffer och Patrik Alströmer, vidare litteratörer (Thomas Thorén i Lund 1780 bland andra) och slutligen en eller annan hofman, sådan som A. F. Munck (med fyra bref). Intet af kungen undertecknadt aktstycke förekommer, men möjligt är, att något sådant varit med blandde bref, hvilka Simmingsköld säger sig hafva fråntagits vid arresteringen i Leipzig. Från hertigen af Södermanland kan däremot möjligen en skrifvelse undertecknad »Karl» härröra. Till innehållet är som sagdt omöjligt att af denna förteckning sluta. Får man tro hvad Gjör-well hört berättas, skulle i dessa papper ej förefunnits något af ringaste vikt.

Huruvida Gustaf III verkligen rådgjort sig med sina jurister om anställande af åtal för majestätsbrott, vet man ej. Säkert är endast, att kungen i alla händelser högst ogärna ville låta f. d. historiografen åter beträda svensk mark. Ett skäl härtill framskymtar i det anförda brefvet till kurfursten, där det heter, att mannen skulle kunna indraga de respektablaste personer i sin process. Men det var nog inte endast som , Simmingsköld befa-

rades kunna kasta skugga på en och annan »respektabel person», äfven som fånge skulle han i hemlandet genom

ingifvande af någon ansökan eller personligt meddelande till bevakningspersonalen äga denna samma möjlighet. Alltså bäst och säkrast har det förmodligen synts Gustaf III att låta honom stanna där han var. Åtminstone tills vidare.

Kungen ber följaktligen kurfursten i ett nytt bref af den 6 augusti 1786 att förvara fången, till dess att han (kungen) genom sin president i wismarska tribunalet baron Klinkowström skulle anhålla att återfå densamme.

På denna begäran gick kurfursten — som det tycks stillatigande — in, såg tiden an och väntade på baron Klinkowströms anmälan.

Den andra mellan de båda hofven sväfvande frågan — den om betalningen af fordringsägarne i Jena — löstes emellertid så småningom enligt saxiska hofvets, såsom erkännas bör, högst billiga fordran. Kungen betalade nämligen i september 1787, det vill säga ett och ett fjärde-dels år efter de simmingsköldska sakernas utlämnande, den härför äskade lösesumman.

Om förflyttningen förspörjes under de närmast följande åren ingenting. Först i ett bref till Gustaf III från grefve von Bose — år 1785 återkallad från Stockholm och därefter hofmarskalk vid det kurfurstliga hofvet — kommer den ledsamma saken åter på tal.

Efter att hafva erkänt ingången af de (naturligtvis från kungens handkassa) ingångna underhållsmedel för fången på Königstein, berättar grefven, det baron Klin-kowström alls ej låtit något förnimma, ehuru denne redan i juni 1787 förklarat sig försedd med hans majestäts order att vidtaga de lämpligaste mått och steg för fångens transporterande till Sverige. På denna grund framför Bose nu åter kurfurstens flera gånger förut uttryckta önskan att varda fången kvitt, en sak som dessutom för flera å fästningen förestående byggnadsarbetens skull vore ändå mera af behofvet påkallad. »Jag tror mig icke bättre kunna förena mina vördnadsfulla förbindelser till Eder, Sire, för all nåd och godhet med min plikt emot kurfursten, min herre», fortsätter Bose, »än att för Ers Majestät förnya försäkran om den verkliga lättnad och det kännbara nöje denne furste skulle erfara genom en snar uppfyllelse af dess önskningar.»

Något svar på detta i början af januari 1789 skrifna bref tycks aldrig hafva ingått, och Simmingsköld fick fortfarande sitta, där han satt.

Ett par år senare, då svenske statssekreteraren von Asp passerade genom Dresden, passade man här på att låta denne förstå kurfurstens önskningar i meranämnda afseende. Detta föranledde en skrifvelse i ämnet af den 13 augusti 1791 från kansliet i Stockholm till svenske chargé d'affaires i Dresden, herr von Heland, hvari kungl. maj:t förklarades hafva långt förut velat foga anstalt förSimmingskölds förflyttning, därest ej denna möjligen kunde befrämja hans rymning. Om bästa och säkraste sättet för åtgärdens verkställande borde emellertid Heland öfverlägga med hofmarskalken grefve von Bose.

Ärendet vardt sålunda nu ändtligen föremål för mi-nisteriell behandling.

* *

*

Nu är att tillse i hvilken mån Gustaf III :s död inverkade på fångens öde, och härvid hafva vi den officiella brefväxlingen mellan kansliet i Stockholm och beskickningen i Dresden att tillgå, hvilken brefväxling som nyss nämnts kort förut tagit sin början.

I den första af Helands skrifvelser beträffande Sim-mingsköld, den af den 1 juni 1792, återfinna vi kurfurstens gamla önskan att varda den svenske fången kvitt, dock med det nya tillägg, att det mycket skulle smärta hans kurfurstliga höghet, om mannen efter återkomsten till Sverige straffades till lifvet.

Häri — i nödvändigheten att efter fångens hemkomst låta utföra en förestående eller redan fälld dödsdom — trodde sig sålunda kurfursten finna grunden till svenska hofvets obenägenhet för förflyttningen.

Af Helands nämnda skrifvelse finner man dessutom, att fången under alla dessa fästningsår uppfört sig väl samt

särskildt vunnit kommendantens, grefve Solms’, och dennes frus bevågenhet. Såväl den ene som den andra hade dagligen, lifvade af ädelmod och medlidande, genom otaliga omsorger och godhetsbevis lindrat den olyckliges öde. Men kommendanten, så välvillig han än var, tycks dock aldrig hafva medgifvit fången att skriftligen meddela sig med den yttre världen. Först efter Solms’ frånfälle i maj 1792, genom efterträdarens, generallöjtnantvon Boblicks medgörlighet, eller möjligen på grund af Gustafs död tyckas föreskrifterna för fångens behandling i detta afseende blifvit mindre stränga, ty från och med denna tid förekommer en och annan böneskrift från Sim-mingsköld till den saxiska öfverheten.

I den första af dessa, öfversänd till den nye kabi-nettsministem grefve Loss vom Loss den 6 juni 1792, heter det efter några för ministern smickrande inledningsord (i öfversättning från tyskan) som följer:

»Få kunna förlora så mycket, som jag förlorat. Under de sju år, jag rättnu tillbragt här, har mitt eländiga lif varit en beständig sjukdom. Jag har burit allt med tålamod och kysst den osynliga hand, som pålagt mig mina bojor. Det sista slaget, den bedröfliga underrättelsen från Sverige, har fullständigt nedbrutit mig.»

»Förlåt, nådigaste herre, mina tårar! Jag sörjer en människovän, som under dessa sju år behandlade mig såsom konung, men som en längre tid förut hedrade mig med sitt förtroende, hvarvid jag lärde känna ett hjärta, som var en prydnad för mänskligheten.»

»För mina ungdomliga fel har jag tillräckligt pliktat. Måtte nåden, som förhöjer de stora egenskaper, som smycka den milde kurfursten, genom Ers Excellences nå-digsta protektion låta mig vänta någon lindring i mitt grymma öde!»

Verkan af denna ansökan tycks hafva varit till en viss grad gynnsam. Inte nog med att grefve Loss, såsom vi sett af Helands skrifvelse, påyrkade fångens hemförande under villkor af hans försköning till lifvet Det framgår äfven af en i saxiska arkivet förvarad Ouver-ture faite å M. deHeland, att Loss särskildt vädjat till konungens af Sverige mildhet, därvid framhållande, huru en genomgången lång fångenskap vanligen ansågs såsom grund till en bestraffnings lindring.Och nu skulle man väl förmodat, att hertigen-regen-ten, som i så många afseenden inslog på en annan väg än hans kunglige broder, äfven härutinnan handlat på annat sätt.

Men uti denna förmodan misstar man sig. Hertigen-regenten inte allenast godkände sin företrädares handlingssätt utan gick ändå längre. Under det att Gustaf III i denna sak börjat med uppriktighet och öf-vergått till undanflykter, synas såväl hertigen som hans rådgifvare, rikskanslern grefve Sparre, hafva tagit sin tillflykt till uppenbar osanning.

Det var kurfurstens farhågor för mannens eventuella bestraffning till lifvet, som härtill frestade. På denna farhåga tog man från svenskt håll fasta.

»Hvad denne statsminister (Loss) sagt eder», skref rikskanslern till Heland den 29 juni 1792, »om kurfurstens uttryckta önskan, att fången måtte föras ut ur H.K(urfurstl.) H:s stater, har redan i sinom tid blifvit högstsalige konungen meddeladt, som själf bestämt sig för mannens förflyttning till Pommern. Det enda, som härvidlag återhöll konungen var högstdensammes mildhet, för hvilken det bar emot att smärta den olyckliges släktingar genom det straff, som väntade Simmingsköld, då han, återkommen till detta land, ej längre kunde undgå lagens svärd. Utan att vilja genom ett ytterligare uppskof gifva skal till något missnöje hos en furste, med hvilken Kungl. Maj :t på det lifligaste önskar underhålla det goda förstånd och den vänskap, som konungen, dess aflidne herir fader, alltid hyste för högstdensamme, skulle jag dock vilja, att dessa omständigheter komme till kurfurstens kännedom, innan man här vidare fullföljer de mått och steg, som redan äro tagna för att transportera Simmingsköld från Königstein. H. K(urfurstl.) H. skall härigenom inse, att om man ända hittills uppskjutit utförandet af ett arrangement, rörandehvilket högstdensamme flera gånger insisterat, har orsaken härtill endast varit att söka i den samma mänsklighets-känsla, som kommit H. K(urfurstl) H. att önska sakens slut genom frigifvandet af detta olyckliga offer för sin egen brottslighet, som satt honom i den sorgliga belägenhet, att endast i fängelset finna en fristad emot lagens hämd.»

»Sedan ni ordagrant meddelat kurfurstens minister detta svar», tillägger rikskanslern, »skall ni låta mig veta,

hvad resultatet häraf varder och därefter afvakta mina ytterligare order till er i detta ämne.»

Med anledning af denna skrifvelse inrapporterar Heland — en äldre man, som snart utan vidare befordran tog afsked med pension — den 23 juli, att han efterkommit k. m:ts nådiga befallningar och enligt föreskrift talt med grefve Loss om saken. Utan att kunna för k. m:ts fötter nedlägga en bestämd visshet om kurfurstens med-gifvande till fångens kvarstannande trodde sig likväl Heland på goda grunder härutinnan kunna hoppas det bästa, i synnerhet om k. m:ts konsiderationer understöddes af insinuationer i samma syfte, insinuationer, dem Heland äfven af nit och undersåtlig plikt i måhända högre grad redan tillåtit sig, än hans instruktioner föreskrefvo. Utan att motsäga dessa insinuationer hade också grefve Loss tyckts inse deras berättigande och slutligen lofvat tala med kurfursten samt oförtöfvadt meddela dennes svar.

Då emellertid detta svar dröjde, fann sig Heland befogad att på en middagsbjudning stöta på Loss om saken. Denne förklarade sig då ingenting härom hafva hört af kurfursten och följaktligen ej heller kunna ge någon försäkring om fångens kvarhållande — detta så mycket mindre, som det ju kunde hända, att svenska regeringen läte afhämta honom och föra honom till Pommern. På eget bevåg ville grefven dock göra Heland uppmärksam på nödvändigheten af att erlägga de för fångens un-derhåll erforderliga penningmedlen — af hvilket yttrande man förstår, att de vanliga försändelserna efter Gustaf III :s död uteblifvit.

Efter detta ansåg ej Heland lämpligt att åter upptaga samtalet med Loss, innan han därtill erhållit kungl. maj:ts uttryckliga befallning. Med kännedom om kurfurstens benägenhet för mildhet hoppades han dock alltjämt på denne höge herres samtycke.

Nu träder emellertid hertigen-regenten själf inom skranket med följande i chiffer till herr von Heland expedierade och gentemot kurfursten i rätt snäf ton hållna skrifvelse — här i koncept återgifven:

»Af N. N:s senaste underdåniga af den 1 oktober berättelse till K. M:t ser jag, att kurfursten af Sachsen ännu ytterligare yrkat på den i Königstein inneslutne fånges transporterande till någon svensk ort. Det är icke K. M:ts tanke, att denne fånge skall vara H. Kurfursti. Durchl. till någon tunga, tvärtom konungen har anbefallt mig att af N. N. begära underrättelse, huru ifrån början med fångens underhåll tillgått, på hvad sätt penningar till honom remitterade blifvit, när en sådan remiss upphört, och hur stor summa kurfursten för hans skull har måst förskjuta, hvilken senare K. M:t ej lärer underlåta att högbemälte herre godtgöra.»

»Konungen skulle väl vara hugad att befria kurfursten ifrån denna person. Men då han är uti sitt fädernesland anklagad för brott, som icke utan med dödsstraff kunna försonas, så lärer han, därest han skulle flyttas ifrån Königstein till Sverige icke kunna undgå lagens stränghet. Om sådant skulle instämma med kurfurstens kända ädelmod, lämnar jag N. N. att döma. K. M :ts rättighet är väl ostridig att göra nåd, men många orsaker, hvilka vidlyftigheten förbjuda mig att anföra, åstadkomma vid närvarande tillfälle hinder i utöfningen af

denna rättighet, utan, därest han skulle öfverföras till Sverige, ser sig K. M:t föranlåten att icke emot honom rådfråga sin mildhet utan blott sin rättvisa. Men, som konungen i anseende till många betänkligheter icke önskar att blifva satt i en för dess böjelse så obehaglig belägenhet, såge K. M :t helst, att denna olyckliga människa kunde åtminstone tills vidare på Königstein kvarhållas; och drager K. M:t till N. N. det nådiga förtroende, att han ej lärer underlåta att så begå, det om denne fånges transporterande icke så snart blifver någon fråga.»

»Härom torde ock N. N. på tjänligt sätt kunna underrätta de personer, hvilka enligt N. N:s bref härom äga någon kunskap.»

Efter detta förekommer ej vidare i den ministeriella brefväxlingen frågan om fångens hemförande. Penningarna sändes som förut, och allt har förmodligen gått i de gamla hjulspåren. I april 1793 erhåller likväl Heland befallning att närvara vid undersökning af den fång-nes effekter, hvarvid hans papper skulle sekvestreras och med någon säker lägenhet öfversändas till hertigen-regen-ten. Härpå svarar Heland med insändandet af ett inventarium på Simmingskölds tillhörigheter och den upplysningen, att hans innehafvande papper redan före insättningen på fästningen blifvit till högstsalig konungen öfversända.

På sommaren detta samma år 1793 föreligga ett par ansökningar från Simmingsköld till Loss äfvensom en skrifvelse från general von Boblick, hvaraf man får några detaljer rörande fångens lif och tillstånd. Den nye kommendanten berättar, att alla förnödenheter måste för fångens räkning inköpas, att han gör skulder hos det lägsta folket, som därför äfven varnats att låna honom. Eljes får han för sitt förhållande ett godt vitsord. »Denne mans belägenhet», skrifver generalen, »är bedröflig, hanshälsa är fullkomligt derangerad, och det ständiga bruket af medikamenter kostar mycket, för öfrigt är han så godt som utblottad på linne och kläder . . . och då han varit van att lefva i öfverflöd, så har han under de åtta år han suttit häktad ännu ej kunnat vänja sig att hushålla. Ers Exc. skulle därför göra ett barmhärtighetsverk genom att för honom utverka ett litet understöd af kurfursten, då jag skulle söka förbättra hans villkor och lyfta skuldbördan från honom. För öfrigt kan Ers Exc. vara förvissad, att han är en välsinnad man, som uppför sig särdeles väl och trankilt.»

Själf ber Simmingsköld uti sin första af dessa ansökningar om hjälp att betala sina skulder och frågar, om det tillätes honom att till kurfursten öfversända en dyrbarhet, en ring med Gustaf III:s i sten graverade porträtt, ett mästerverk af den berömde saxiske, i Rom bo-. satte gravören Pichler. Denna ring Kade han fått af salig kungen i augusti 1784 vid hans majestäts återkomst från Italien. Endast trenne dylika ringar funnes; en förvarades i konungens stenkabinett på Drottningholm, en annan hade drottning Marie Antoinette erhållit, och den tredje var den nu omskrifna. Med denna ansökning följer äfven en kurfusten ägnad fransk vers.

I sin nästa böneskrift klagar han öfver ådragna skulder, bristen på kläder, kölden om vintern och den långa sjukligheten, som hindrade honom att gå ut, hvarför han, den olyckligaste person i kurfurstens välsignade land, bönfaller om hans höghets allemådigaste understöd.

I ingendera af dessa båda skrifvelser ber han om kurfurstens bemedling till utverkande af friheten. Måhända har han, sjuk och eländig, föredragit att stanna med ett något så när tillräckligt underhåll såsom stats-fånge på Königstein framför att såsom lösgifven medellös brottsling återkomma till Sverige.Den sista af dessa skrifvelser inlämnades till sax-iske kabinettsministern den 13 augusti 1793. Nästa gång hans namn förekommer i handlingarna är det i samband med hans den 3 mars 1796 timade död.

Nu var man såväl på ena som andra hållet ändtligen af med honom.

I det uppgjorda inventariet öfver hans tillhörigheter finner man den omtalade ringen med i agat graveradt porträtt af konung Gustaf III, åtskilliga böcker och kopparstick, en skadad byst i gips (möjligen hans egen ståtliga porträttmedaljong) samt tjuguåtta nummer kläder, däribland ej mindre än fem »schwedische National-Trachte» (gustavianska således) med sex skärp i olika färger. Hans »möbler» utgjordes af:

1 Grossvaterstuhl,

1 Lehnstuhl, i Commodité,

1 grosse Coffre mit Seehund beschlagen,

1 d:o d:o mit Schweinshaut beschlagen,

1 kleinere d:o mit Seehund beschlagen,

I Kleiderbürsten.

Såsom vidare bohag finnas antecknade några vin- och Ölglas, en vatten- och en ölkanna, fyra vinbuteljer samt under rubriken diverse fem petschaft (ett af sten, fyra af stål), en på hvitt atlas tryckt stamtafla, fem frimurarordens-tecken med olika band, ett kort hvitt sidenförkläde tillhörande frimurarorden, två lackerade snusdosor, en grön-målad låda utan lock till fjärilsamling, fem askar med fjärilar.

I Simmingskölds bedröfliga lefnadssaga finns åtskilligt, som ej lätteligen låter förklara sig.Till en början den gunst, hvarmed han af Gustaf III omfattades, och hvarpå hans adelskap såväl som hans efter hand erhållna befordringar utgöra påtagliga bevis. Det uppges visserligen, att han för allt detta skulle haft riksrådet K. F. Scheffer att tacka, men gifvetvis har kungen ej endast på andras förord gång på gång gynnat en obskyr smickrare

— till och med som sådan lat och oduglig —, hvars utseende och sätt att skicka sig voro allt utom vinnande.

Ännu mera svårfattlig är den slutliga behandling han rönte såväl af Gustaf III som af hertigen-regenten. Att dessa sökte hindra en ärelös person att af slö ja och i falsk dager framställa deras privatlif, kan man fatta. Men, hvarför nämnda höga herrar utan hänsyn till medlen så afgjordt motsatte sig det ådömda lifstidsstraffets undergående i hemlandet, kvarstår alltid som en gåta.

MONSIEUR FOURNIERMonsieur Fournier,

Ingenting kan vara underbarare än marskalk Bernadottes utkörande till svensk tronföljare. Och det underbaraste härvid är, att de som närmast åvägabragte saken voro underordnade, obetydliga personer, som tillfälligtvis och opåkalladt ingrepo i nationens för tillfället viktigaste angelägenhet. Bland dessa personer var som bekant äfven en fransk köpman vid namn Fournier.

Alldeles obehörigt torde det ej vara att så .godt sig göra låter söka skildra denne i ett historiskt ögonblick framträdande mans öden och egenskaper.

Jean Antoine Fournier, född enligt egen uppgift i Grenoble i Frankrike år 1761, var likaledes efter egen utsago son till en kunglig fransk skogs- eller jägeritjänsteman. Hvad han under yngre dagar i sitt hemland eller annorstädes förehaft, därom sväfva vi i den fullaste ovisshet; i vår synkrets framträder han först i slutet af 1787 såsom bosatt i Göteborg, där han drifver köpmansaffärer och tillika är anställd som fransk vice konsul. Hit hade han enligt egen utsago lockats af de privilegier, som vid S:t Barthelemys öfvergång till svenska kronan utlofvats åt i landet sig nedsättande fransmän, privilegier som dock aldrig kommit honom till godo. Och inte nog, att man förhållit honom rättigheter, som syntes honom obestridliga, man hade äfven pålagt honom en taxering, som i början måttlig längre framblifvit alltmer kännbar och obillig. Så klagar han i ett bref af den 27 september 1789 till riksrådet friherre Ruuth.

Han är, som man ser, inte fullt nöjd med förhållandena på platsen och tycks för öfrigt såsom fransman, som medlem af en stor nation känna sin öfverlägsenhet öfver alla i den nordiska afkroken boende infödingar och vederlikar.

Hit hade han följts af sin bror och bolagsman Casi-mir Fourniery som äfven till affärernas bättre bedrifyande blifvit svensk medborgare, under det att vicekonsuln bibehållit sin franska hemortsrätt. Casimir är således den egentligen synlige köpmannen, som enligt tolagsräkningen importerar hvetemjöl, vin, krak- och bittermandel m. m. och som, då affären mer och mer utvecklar sig, år 1791 på sommaren annonserar om försäljning af flera sorter finaste kaffe, domingo, indigo, fenkol, god champagne samt rödvin på fastager och »långkorksbuteljer». Antagligen har Jean Antoine varit i rätt goda omtständigheter, ty han hyr från och med 1790 en våning i domprosthuset, som under denna tid innehades af biskop Vingård.

Synnerligen bemärkta i staden måtte emellertid ingen af bröderna Foumier under denna första tid varit. Men med franska revolutionens utbrott och det republikanska statsskickets införande i deras hemland kom Jean Antoine såsom fransk vicekonsul i en bemärktare — och gifvetvis svårare ställning. Och ingalunda lättare vardt denna genom det förhållande, hvaruti han stod till sin förman på platsen, konsul Delisle.

Om denne sistnämnde berättade landshöfdingen baron Beckfriis i ett bref af den 16 mars 1793, att, ehuru konsuln ej kunde tala illa om dem han tjänade, han dock aldrig skulle förgå sig emot de skyldigheter, Honom ålåge såsom varande under svensk protektion. Nu hade han haft den försiktigheten att ej efter befallning uppsätta franska vapnet (den frygiska mössan förmodligen), hvilkenunderlåtenhet landshöfdingen gillade, och hvarför han äf-ven gjort honom en komplimang. Men herr Fournier, som länge önskat den gamle Deslisles aflägsnande, hade på en bjudning hos direktören (sedermera kommerserådet) Arfvidsson behagat göra sin äldre kollega förebråelser för just denna nämnda underlåtenhet och härigenom sökt reta denne. Hvad dem emellan passerat på gatan, kunde man ej veta, men sant var, att Foumier haft märke af ett slag öfver pannan, ett förhållande som höfdingen, unnande Foumier allt hvad han fått, ej låtsade känna till. Ty denne senare kände lika väl som hans landsman, att vapnets uppsättande skulle reta folket, och, om Delisle var fransos, så var Foumier lika säkert jakobin.

De båda bröderna började emellertid drifva affärer i större skala och särskildt lägga sig på export. Att de härunder, såsom okunniga eller illasinnade personer ut-spridt, upphandlade åtskilliga landtmannavaror, i synnerhet oxar, smör och torr fisk för utskeppning till Frankrike och dymedelst stegrade prisen på dessa varor, bestredo de genom annons i stadens dagblad.

Hur det i självfva verket förhöll sig med de foumier-ska utskeppningarna är svårt att säga. Endast en af dessa affärer kan man, tack vare Jean Antoines egna flera gånger återkommande ansökningar och fordringar från början till slut följa, nämligen befraktandet och afsändandet af skeppet Neptun den 14 mars 1794. Efter egen berättelse hade Fournier med svenska regeringen öfverenskommit om expedierandet från Göteborg till Frankrike af en krutlast, som för att ej uppbringas af brittiska kryssare skulle utgifvas såsom svenskt till S:t Barthélémy destineradt gods. Kaptenen hade i detta syfte försetts med behöriga papper och svenska regeringen förbundit sig att, för den händelse fartyget blefve uppbringadt, reklamera detta och lasten såsom svensk egendom. Nu bar det emellertid ej bättre till, än att fartyget,fördt af amiralitetslöjtnanten Adolf Schierman, i sjön anträffades af en brittisk örlogsslup och fördes såsom inne-hafvande kontraband till England. Papperen voro dock till den grad i ordning, att fartyget ej på rimliga grunder kunde dömas förbrutet, men i brist på verkliga skäl tog man sin tillflykt till föregifna. Såsom sådant tjänade ett påträffadt för kaptenen utfärdadt di-

plom, hvars alla tecken och bokstäfver engelsmännen funno eller låtsade sig Anna högst misstänkta. Kaptenen, bunden af sin heder som iColdingVy vägrade att lämna någon uttydning af dessa hemlighetsfulla tecken, och såväl fartyg som last dömdes därför som pris. Svenska regeringen klagade hos lorderna, processen drog ut flera år, men alla ansträngningar från svenskt håll att återfå last och fartyg voro förgäfves.

Hela denna händelse, som för öfrigt alls inte hörde till ovanligheten, skulle ej förtjäna nämnas, om den ej visade, att Fournier redan nu uppträdde som politisk underhandlare, och att han, när så behöfdes, ägde en lif-lig framställningskonst till sitt förfogande.

År 1795 försvinna båda bröderna Fournier från Göteborgs horisont, Jean Antoine för en tidrymd af fem år, Casimir för alltid. Handelshuset, förestådt som det tycks af en bokhållare Schierman, fortsatte dock alltjämt sin verksamhet.

Jean Antoines återkomst till staden Anna vi af en annons i stadens dagblad för den 30 januari 1800 af honom själf undertecknad och försedd med den stolta försäkringen: »Gifvet af franska handelskommissariatet i Göteborg den 8:de Pluviôse 8:de året af den Enda och Odelbara Franska Republiquen». Själf var han nu vice kommissarie för handelsärenden, ty, sedan Bonaparte, Sieyès och Roger-Ducos blifvit republikens regerande konsuler, Ango dess förut så benämda tjänstemän byta omtitel. Affärerna tyckas under hans frånvaro hafva gått bra och fortfarande någon kort tid florerat. Åtminstone påstår landshöfdingen Carpelan i början af 1803 till förklaring öfver Fourniers sedvanliga klagan öfver sin beskattning, att denne utan att vara verklig borgare i staden, likväl uti lugn njutit borgerliga friheter och rättigheter samt förmodligen därigenom här förvärfvat största delen af sin förmögenhet. I denna ingick, enligt Fourniers egen klagoskrift, ett hus vid Lilla Torget (på samma tomt som det nuvarande Wijkska), ett salteri med inventarier, sommarstället Gullringsbo vid sjön Aspen, tre skepp och parter i tre andra, allt detta uppgående till ett värde af öfver 42,000 riksdaler. För sin »handels-fond» eller sitt rörliga kapital redogjorde han ej vid detta tillfälle, då denna del af förmögenheten borde såsom fransk anses.

Sådan tycks Fourniers ekonomiska ställning omkring år 1801 hafva varit, men antagligen har den härefter rätt snart försämrats. År 1802 hade en viss herr de la Grange öfvertagit ledningen af kontoret, under det att Fournier själf var på resor. Att provisoriskt sköta vice handels-kommissariebefattningen hade för denna tid förordnats den gamle bokhållaren Schierman.

Från dessa resor återvände Fournier ej till Göteborg förrän 1804, då han ledsamt nog kommit på obestånd. Anledningarna härtill voro enligt hans egen uppgift dels ofantliga förluster, dels försnillningar af kontorsförestån-daren de la Grange, som under Fourniers frånvaro upp-gifvit hans stat. Den sistnämnde föreslog nu sina fordringsägare en uppgörelse, som antogs af sju åttondedelar utaf dem, men en enda, firman de la Grange & C:o i Hamburg, trodde sig finna ett annat och bättre medel att förmå honom till medgörlighet — i

tillämpningen nämligen af konkurslagens föreskrift, att gäldenären, så länge190

konkursen varade, ej fick gå ur sitt hem annat än till magistraten och i kyrkan. Yrkandet härpå kunde magistraten, huru gynnsamt den än var stämd mot Fournier, ej motsätta sig, hvarför denne nu befann sig arresterad på sina rum. Såsom fransk vice handelskommissarie hade han protesterat häremot, men tyvärr ej kunnat efter den ordinarie handelskommissariens afresa förete ett exekva-tur. Om alla dessa vedervärdigheter underrättar han i bref af den 23 juni 1804 franske chargé d'affaires i Stockholm Caillard, på samma gång anhållande att genom dennes hjälp återfå sitt exekvatur och sålunda befrias från ett obehag, så mycket kännbarare genom sättet, hvarpå det drabbat. Det hade nämligen ej varit annat än ett skälmstycke af en ovärdig, som missbrukat hans förtroende.

Caillard gjorde i saken hvad han kunde, och möjligt är, att Fournier genom honom återvunnit såväl exekvatur som frihet, ehuru härom intet finns i tillgängliga handlingar uppgifvet. Efter egen förklaring fick han emellertid snart därpå, vid den uppkomna brytningen mellan Sverige och Frankrike, kejsarens befallning att afresa — hvilket visserligen förutsätter hans då innehafvande konsulsbe-ställning. Men tänkbart är äfven, att hans utsago i detta afseende ej är fullt riktig, och att han utan högre befallning afrest från sina fordringsägare. Detta gjorde han i hvilket fall som helst den 18 november 1804.

Fyra dagar därefter uppbrann hans hus tillika med en stor del af staden, hvarigenom han förlorade en »mo-bilier immense» och en myckenhet varor — så mycket mera upprörande som huset, enligt hans eget påstående, i anseende till dess läge varit ganska lätt att rädda.

Under hans bortovaro gick konkursen sin gilla gång, och rådhusrättens dom i målet föll den 16 april 1806. Häruti ålades förre handlanden Jean Antoine Fournier pååtskilliga in- och utländska fordringsägares yrkande att hela sin lifstid med allt hvad han kunde ärfva eller för-värfva svara till full betalning af dessas fordringar, hvar-jämte Foumier på några borgenärers särskilda begäran borde sitta i häkte med åtnjutande af vanlig fångförtäring, såvida dessa borgenärer ej annorlunda läte sig åt-nöja.

Efter erhållen del af denna dom skickade Fournier till Göteborg en herr de la Grange — förmodligen den af honom förut använde och sedermera så skarpt klandrade förtroendemannen —, som underhandlade med ford-ringsägarne och på samma gång, dock utan framgång, processade om bättre rätt för sin egen fordrans godtgö-rande.

Dessa upplysningar om konkursen lämnades af lands-höfdingen grefve von Rosen till utrikesstatsministem von Engeström flera år därefter, och hette det då äfven, att Foumiers massa ännu i maj 1810 var under utredning och troddes komma att lämna omkring 10 procents utdelning. För Engeström förklarade Fournier själf ett år senare, att den af engelsmännen år 1794 tagna krutlasten i förening med eldsvådan 1804 varit de egentliga orsakerna till ruinen.

*

*

*

Sannolikt har Fournier efter konkursen och fredsbrottet bosatt sig i Paris och ej på flera år satt sin fot i Sverige.

Gifvetvis har den förre vice konsuln härunder underhållit förbindelsen med franska utrikesministeriet, som å sin sida dragit fördel af hans kännedom om svenska förhållanden. Detta kan man äfven däraf förstå, att192

nämnda myndighet efter fredens återställande 1810 begärde upplysningar om Foumiers enskilda och ännu ouppgjorda handelsaffärer i Göteborg, för att, om dessa sådant tilläte, ånyo förordna honom till vice konsul på platsen. Det var just med anledning häraf som Enge-ström i sin ordning skrifvit till Rosen och erhållit det redan anförda beskedet — tillika med den upplysningen, att mannen, ehuru ytterst häftig och pretentiös, hade ett odladt förstånd och bildade seder. Frågan om den förnyade anställningen som vice konsul vardt emellertid nu ej afgjord.

Att Fournier äfven satt sig i beröring med den efter freden återkomna svenska beskickningen i Paris, kan man

taga för afgjordt, så mycket mer som han i en af dess medlemmar, generalagenten för handelsärenden, göteborgaren Signeul, säkert hade en gammal bekant. Och troligen har han lika litet försummat något tillfälle till beröring med framstående svenskar, som kommo på besök till den franska hufvudstaden.

Under dessa förhållanden var det naturligt nog, att han snart erfor den i Paris uppgjorda planen att välja marskalk Bernadotte till svensk tronföljare, naturligt äfven, att han med stort intresse satte sig in i denna frågas alla olika faser.

Från intresse till medverkan är endast ett steg, och detta steg uttog Fournier — antagligen därtill närmast föranledd af Signeul — så godt som omedelbart.’ Detta finner man af följande sammanställning. Planens upphofsman, löjtnanten baron Mömer, ankommen till Paris den 20 juni 1810, meddelade sig med Signeul den 22, hade sitt första företräde hos prinsen af Ponte Corvo den 25 i samma månad, och redan dagen därpå skrifver Fournier till samme höge herre, anhållande att före sin afresa till Sverige blifva af denne mottagen. Han lämnar själfaf brefvet, säger sig skola komma tillbaka dagen därpå, och skulle han då ej kunna bli mottagen, hoppas han godhetsfullt blifva anvisad någon annan timma.

Men det var för Fournier ej nog att ställa sig till prinsens af Ponte Corvo förfogande. Den 7 juli skrifver han äfven till franske utrikesministern, hertigen af Ca-dore, och meddelar hvad han vet såväl om den nye tronföljarkandidatens utsikter som om svenska sändebudets förhållande till saken, visande sig både i ena som andra afseendet fullkomligt väl underrättad.

Till ingen af dessa herrar vände sig Fournier för-gäfves. Och mottagen af dem båda har han gifvetvis åtagit sig att resa till Sverige och verka för den franske tronfölj arkandidaten — respektive för Frankrikes bästa. Af prinsen erhöll han ingen fullmakt, endast såsom ett sorts tecken af förtroende dennes gemåls och unge sons å ett tandpetarfodral målade miniatyrporträtt. Af hertigen af Cadore bestods han däremot ett ordentligt respass, som denne inte allenast undertecknat utan äfven utfyllt.

Af Signeul fick han dessutom ett rekommendations-bref till Engeström, hvaruti han omnämnes såsom i egna angelägenheter afresande till Sverige, men på samma gång, efter hvad Signeul antog, betrodd med ett viktigt uppdrag. På grund af såväl sina instruktioner som sin hederliga karaktär, hette det vidare i detta bref, vore herr Fournier ur stånd till någon för hans majestät konungen misshaglig intrig, och säkert skulle han göra sig värdig excellensens förtroende.

På detta sätt dokumenterad och utan tvifvel försedd med god kassa afreste Fournier den 26 juli till Sverige, till Örebro, där ständerna sedan den 23 i samma månad voro församlade till utkörande af en tronföljare.

Anländ till Mosås gästgifvaregård den 10 augusti

Frö di Hg, Biografiska studier. j »på aftonen mottogs han dagen därefter i Örebro af Engeström, hvarvid han först med bref, pass och tand-petarfodral legitimerade sig så godt han kunde. Omedelbart därpå framförde han prinsens af Ponte Corvo förklaringar och försäkringar, för den händelse denne skulle hedras med nationens val. Den första af dessa försäkringar var, att prinsen på inga villkor mottoge valet, om ock enhälligt från ständernas sida, såvida ej detta öfverensstämde med konungens önskan. Vidare ställde prinsen vissa ekonomiska fördelar för landet i förbindelse med sitt utväljande, bland annat insättandet från hans sida i riksgäldskontoret af åtta millioner francs såsom lån mot fyra procents ränta.

På dessa framställningar svarade Engeström, att man redan gått så långt i frågan om prins Fredrik Kristians val, att detta svårligen kunde undanskjutas, men att han dock skulle göra konungen uppmärksam på det ankomna meddelandet. Detta gjorde han äfven genast uti en äm-betspromemoria, som kungl. maj:t i sin ordning öfverlämnade till sekreta utskottet.

Uti denna skrifvelse framhöll Engeström, att Fournier alls ej vore något befullmäktigadt ombud, men att vissa omständigheter dock otvifvelaktigt visade, det han handlade på prinsens uppdrag. Och hvad den viktiga frågan om kejsar Napoleons önskningar beträffade, kunde franske utrikesministerns egenhändiga pass anses härför utgöra ett tillräckligt bevis. (Sedan Engeström uppsatt sin promemoria, fick han dessutom, enligt hvad han i sina

M i n-n e n berättar, ett bref af Signeuls hand, men utan underskrift, hvaruti bland annat äfven kejsarens lifiiga benägenhet för marskalk Bernadottes val omnämnes.) Allt som allt ansåg Engeström, att valfrågan kommit i ett nytt skede, och att alla skäl nu talade för prinsens af Ponte Corvo utkörande.Den svenske utrikesministern vardt .således genast vunnen för saken.

Den gamle till sina sjalsförmögenheter starkt nedsatte konungen var obeslutsam och plågad af dessa olika förslag. Den nye tronkandidatens försäkran, att han ej mot konungens önskan ville mottaga något val, förfelade dock ej sin verkan. »Det måtte vara en hederlig karl», skulle kungen efter Engeströms utsago hafva sagt, då han fick höra detta.

Sekreta utskottet rådslog, och på få undantag när började alla dess ledamöter att luta till prinsens af Ponte Corvo förmån- Ingen yttrade något misstroende mot Fournier, inte ens hans i utskottet sittande gamle bekante från Göteborg, kommerserådet Arfvidsson, hos hvil-ken som vi erinra oss den dåvarande vice konsuln år 1793 råkat i delo med sin förman på platsen. Detta sistnämnda förhållande är rätt anmärkningsvärdt, ty, om Fournier gjort sig egentligen illa känd i nämnda stad, hade nog Arfvidsson vid tillfället i fråga uttalat någon skymt af klander mot hans person. Nu hade det i storpolitikens hvirfvel indragna kommerserådets yttrande i saken på några uteslutningar när följande lydelse:

»Det har ingalunda undgått min uppmärksamhet, att den af herr Fournier meddelade framställning saknar en så rigoreuse officialité, som kan fordras, om man uti andra än mål af denna beskaffenhet skulle därtill lämna attention. Men då politiska affärer och i synnerhet de, hvars ytterligare förtydligande skulle i högsta grad kompromettera ett kabinett, som minst af alla skulle vilja exponera sig därför, äro därifrån ett decideradt undantag . . . kan man ej vänta . . . kejsarens mening och önskan . . . mera påtaglig, och jag tror mig finna, vid sam-manförningen af de från olika sidor framkomna och liksom med hvarandra besläktade anledningar, fullt skältill min öfvertygelse, att herr Fourniers mission är af kejsar Napoleon både känd och tillåten, och att ingen intrig står därmed i minsta gemenskap.»

För Engeström förklarar Fournier vid sin första uppvaktning, att han fått befallning endast hålla sig till honom, lämna general Wrede fodralet med porträtten och sedan tala med ingen. »Men detta höll han alldeles inte», tillägger Engeström i sina Minnen, »ty redan på eftermiddagen samma dag talade han med en mängd människor, och framställningen af de förmåner, man kunde vänta sig af prinsens val, hvilket skulle vara en stor hemlighet, blef det så litet, att alltihop fanns några dagar därefter i Upsala Dagblad.»

Något missnöje med eller misstroende mot Fournier har Engeström för öfrigt aldrig uttalat, och äfven af tidens memoarförfattare har den förre blifvit välvilligt bedömd. Ett undantag härifrån gör dock hans landsman, Karl XIIIis generaladjutant de Suremain. I dennes för ej länge sedan utgifna Minnen låter det på följande sätt:

»Låtom oss göra rättvisa åt den fintlighet, hvarmed han (Fournier) visste draga fördel af så små legitima-tionsmedel (passet och tandpetarfodralet). Få politiska taskspelerier hafva blifvit så skickligt utförda.»

»Herr Fournier sade till ministern: Kejsaren vill inte ha prinsen af Augustenburg utan önskar prinsen af Ponte Corvo. Hans politik tillåter honom ej att förklara sig i vanlig form, men se på mitt pass, det är helt och hållet skrifvet af ministern! Om han gjort sig besvär härmed, så är det därför, att detta pass må tjäna mig till fullmakt. Man trodde herr Fournier i allting, och man fäste knappt någon uppmärksamhet vid kom-missionärens olämplighet.»

»Denne sade till bönderna: Bernadotte har skatter,som han skall föra hit. Han är en stor general, ingen fiende skall våga störa ert lugn, I skolen hädanefter lefva i fred och ymnighet. Och man trodde herr Fournier.»

»Han sade till borgarne: Insen I icke, hvilken fördel det är att välja en furste af er klass, en frihetens vän och handelns beskyddare! I skolen inte längre behöfva lida af adelns monopol på värdigheter och ordnar. Och man trodde herr Foumier.»

»Han sade till prästerna: Marskalk Bernadotte härstammar från protestantiska föräldrar, har ärft deras grundsatser och skall känna sig lycklig att öppet bekänna detta. I kunnen räkna på ett obegränsadt och upplyst beskydd från

hans sida. Och man trodde herr Fournier.»

»Han sade till adelsmännen: Prinsen af Ponte Corvo, ehuru ett revolutionens barn, känner nödvändigheten af olika högt stående samfundsklasser i en monarki. Han vet att uppskatta en hufvudsakligen militärisk adel, som har frambragt ett stort antal frejdade krigare; han skall med ränta återgälda denna allt det stöd han från detta håll har hedern att mottaga. Och de trodde herr Fournier.»

»Allt detta var en affär på två dar.»

Själf hade Suremain, såsom man af ofvanstående förstår, högst ringa sympatier för Bernadottes val. Hans vän Adlercreutz föreställde honom emellertid, hur den allmänna meningen tycktes afgjordt luta åt detta håll, så att det bästa kungen kunde göra vore att själf föreslå prinsen, ett steg, till hvilket Adlercreutz därför bad Suremain söka förmå hans majestät. Utan att vilja gå ända därhän lof-vade dock generaladjutanten att tala med sin herre och gjorde så äfven. Detta i de suremainska minnena åter-gifna samtal lyder i utdrag som följer:

»Konungen: Komma de inte nu med deras Bernadotte! De säga, att kejsaren vill det, men hans chargé d’affaires198

arbetar däremot. Lagerbjelke skrifver inte ett ord om saken från Paris. Det är så att man kan bli galen.---------

Vet ni af Fourniers ankomst?

Jag: Ja, Sire!

Konungen: Känner ni honom?

Jag: Nej, oaktadt jag bodde i hans hus 1795, men han var då borta.

Konungen: Det var en stor jakobin på den tiden. Det känns förödmjukande, att en man af hans sort skall ut-öfva något inflytande på Sveriges och mina öden.

Jag: Han har således bragt högst bestämda depescher.

Konungen: Ingenting... ett pass, ett porträtt. Och härmed har han förvridit hufvudet på dem. Engeström har kommit och pratat en hop saker, det ena löjligare än det andra. Pardieu, om kejsaren vill, att jag skall taga en fransk general, kunde han väl tydligt uttala detta hellre än att låta mig gissa det!»

Den vind, som blåste för den franske marskalken, var emellertid omöjlig att motstå. Fournier vardt själf snart så säker på sin sak, att han på några dagar kunde resa upp till Stockholm för att sätta den franske chargé d’affaires in i ställningen. Och tio dagar efter hans första ankomst till Örebro eller den 21 augusti 1810 valde på konungens förslag rikets ständer prinsen af Ponte Corvo till Sveriges tronföljare.

Det var enligt Suremains mening resultatet af den allra skickligaste och lyckligaste kupp, uppfunnen af Sig-neul och utförd af Foumier.

Hade nu den sistnämnde verkligen erhållit de ifrågavarande uppdragen?

Så fort svenske ministern i Paris, Lagerbjelke, genom bref från Örebro blifvit underrättad om Founders meddelande, skyndade han till prinsen af Ponte Corvo för atthöra, hur med den uppgifna saken förhöll sig. Prinsen förklarade då, att han ej gifvit Fournier något egentligt uppdrag utan endast bemyndigat honom meddela den åsikt, man i Paris hyste om hans (prinsens) person, och de dispositioner, han skulle vidtaga, för den händelse valet fölle på honom. Dessa dispositioner hade han emellertid ej velat hafva så framställda, som de af Fournier blifvit, därtill voro de för underordnade, för litet värda ständernas uppmärksamhet, men kunde det lända hans majestät och landet till någon nytta, ville han mycket gärna ratificera herr Foumiers löften. Någon desavouering innebär, som man finner, ej detta prinsens svar.

Från den kejserliga regeringens sida kan däremot ej gärna något annat uppdrag än kunskaparens hafva blifvit Fournier tilldeladt. Och gifvetvis har man på detta håll misstyckt hans verksamhet för Bernadottes val, framför allt hans användande af kejsarens namn såsom häfstång härtill. Att man fått fullständig visshet om detta

sistnämnda tilltag förefaller dock så mycket mindre troligt, som franske ministern i Stockholm, Desaugiers, ännu den 1 december i en depesch till sin egen utrikesminister förklarar sina farhågor, att Fournier komprometterat kejsarens namn, lugnade. Tilläggas kan dock, att Desaugiers för sina åtgöranden eller sin underlåtenhet föll i onåd, och att man enligt Suremains uppgift genast misstänkt Fournier att hafva intrigerat och i följd häraf vid hans återkomst till Frankrike varit nära att arrestera denne. Denna misstanke måtte han emellertid som vi strax skola se rätt snart vetat afvända.

* *

*

Det återstår oss nu att följa mannen efter valet.

Redan samma dag, som detta försiggått, skrifver hanett lyckönskningsbref till den nyvalde kronprinsen, berättande, att han blifvit rörd ända till tårar af den enhällighet och den entusiasm, hvarmed valet skett. »Alska dock dessa redliga svenskar en smula», utbrister han förtroligt. Men hans roll såsom förtroendeman är ej af-slutad. »Det är alldeles nödvändigt», förklarar han, »att jag får äran se Er, innan Ers Kungl. Höghet skrifver eller lämnar något svar.» I samma bref supplicerar han äfven, att kronprinsen ville vara så nådig öfversända ett inneslutet bref till hertigen af Cadore.

Omedelbart efter valet affärdade Engeström en kabi-nettskurir med underrättelse om dess utgång till svenske ministern i Paris, och ännu samma dag på aftonen sände konungen tvenne af sina herrar, en kabinettskammarherre och en adjutant, i samma ärende till den nye kronprinsen. Två timmar i förväg för sistnämnda herrar begaf sig äfven Foumier tillbaka till Paris.

Hur han af kronprinsen mottagits, vet man ej, men efter all sannolikhet har han blifvit frikostigt lönad för sitt besvär. Att han snart nog återvunnit sin egen regerings förtroende finner man däraf, att denna redan i december månad väcker frågan om hans förnyade anställning som konsul i Göteborg. Härom skrifver i sin ordning Engeström till landshöfdingen v. Rosen, som i sitt svar tillstyrker saken, såvida ej en annan i staden bosatt fransman vid namn Yvon kunde erhålla denna plats. Denne befunne sig i samma kasus som Foumier, hvad konkurs och affärer beträffade, men vore oändligen mera traitable, mera bornerad, med ett ord för Sverige mera passande än den andre. Men, skulle inte Yvon kunna tillsättas, vore dock Fournier bättre än en okänd.

Sin forna konsulsplats återfick han emellertid ej, och kanske har han härom ej varit särdeles angelägen. Men i Sverige hade han dock fortfarande åtskilligt att beställa,såsom att söka utkräfva ersättning för den år 1794 af engelsmännen uppbringade krutlasten, hvilken ersättning han anser svenska kronan vara honom skyldig. I detta ärende besöker han äfven hufvudstaden i februari 1811.

Aret därpå är han ännu kvar i landet. Men under det spända förhållande, som nu inträdt till Frankrike, ses han ej i Sverige med blida ögon. Ty här misstänkes nu med eller utan skäl herr Fournier för intriger och spioneri, och till och med kronprinsen tycks vara intagen af denna misstanke.

På grund häraf får också öfverståthållaren hög befallning att förmå honom till afresa, hvaröfver den forne förtroendemannen, som härom underrättas, känner sig högst nedslagen. Under loppet af två år hade icke en dag förflutit, utan att han sökt tjäna kronprinsen; hans förlängda vistelse i landet hade ej heller berott på honom själf, han hade nämligen under en vördnadsfull tillbakadragenhet väntat, att gynnsammare omständigheter skulle tillåtit hans kunglig höghet att uppfylla gifna försäkringar om en betryggad tillvaro för honom och hans talrika familj. Så beskrifver han i ett bref till kronprinsen sina känslor och sitt förhållande, öfverståthållaren ber han i alla fall att få stanna i Stockholm ännu ett par dagar, hvilket också medges. Men därpå ägde han att begifva sig till Göteborg, en ort den han, förmodligen på grund af sina ännu ouppgjorda affärer, uppgifvit sig behöfva besöka. På grund häraf försågs han äfven med ett rekom-mendationsbref från kronprinsens adjutant, general Camps, till landshöfdingen i nämnda stad, i hvilket bref ej de misstankar, man mot Fournier fattat, synas hafva omnämnts.

På grund häraf afreste Fournier i medlet af juni 1812 till platsen för sin forna verksamhet.

Men den som ej tyckte om besöket var landshöfdin-gen grefve von Rosen. »Jag har fått ner herr Fournier», skrifver han till Engeström den 25 juni. »Han måtte hafva några andra affärer än sin konkurs, hvilken han omöjligen kan rangera på det sätt han önskar, ty vill man blifva kvitt skuld, måste man börja med att betala och inte pretenderá, att det som är obetaldt är likvideradt.»

Tvenne dagar därefter förklarade Rosen konsul Schierman på grund af dennes lögner vara den äktaste fransos han kände, men han hade ej varit sju år förgäf-ves på Foumiers kontor, tilläde höfdingen.

Ännu i augusti är Fournier till Rosens stora förargelse kvar i staden. »Tillåt mig, Ers Excellens, att göra en förfrågan», skrifver han den 10 i denna månad. »Hvad har herr Fournier här att beställa? Månne han är spion åt Napoleon eller någon annan? I förra fallet bör han bortsändas, i senare bör han bära sig försiktigare åt, ty hade han ej varit mig rekommenderad af herr Camps med uttycket å H. K. ’ H. kronprinsens befallning etc., skulle han redan långt för detta fått en höflig vink att resa sin väg. Ej nog med att han klandrar vår politik . . . jag kan försäkra, att hans uppförande härstädes varit högst tvetydigt, men då han alltid sjunger prinsens lof ad superlativum och tillika postdagligen är i korrespondens med herr Camps, har jag måst svälja och tiga.»

Då inte Fournier därefter reser sin väg, såsom han förespeglat Rosen, är den señares tålamot slut. »Jag tror fullt och fast», skrifver han åter till Engeström, »att Fournier är spion åt Napoleon. Hvad f—n skall den kanal jen mera här att göra! Affärerna har han afslutat, och nu går han bara och gör ond blod samt pratar på klubben, hur ryssame och lord Wellington skola få stryk.»

Kort därpå måste han dock hafva återrest till Stockholm. Men äfven här var han besvärlig, och den 30 september antyddes han åter af öfverståthållaren att inomåtta dagar förfoga sig därifrån. Han skyndade då till kronprinsen att häröfver beklaga sig, men denne förklarade honom på ett vänligt sätt, att han måste resa, bland annat därför, att Fournier sade honom »så starka saker». Såsom till exempel, att han (kronprinsen) skulle kunnat spela en vacker roll, om han förblifvit kejsarens vän, att han i så fall nu skulle kunnat vara i Petersburg m. m. »Min vän, ni kan säga detta åt andra, då ni har mod att säga det till mig», hade prinsen slutligen yttrat, om man får tro ett af Fournier till franske utrikesministern inlämnadt memorial — intaget i Ahnfelts Utländska diplomaters minnen från svenska hofvet -— Några dagar efter den erhållna tillsägelsen lämnade han emellertid Stockholm och Sverige—som det tycks för alltid.

Af kronprinsen bekom han utom någon summa efter valet en årlig pension af 2,000 riksdaler, meddelar ut-gifvaren af Schinkels Minnen. Dessutom lär han enligt utgifvaren af Suremains Minnen af franska regeringen till sin död för goda och trogna tjänster hafva erhållit 5,000 francs årligen.

Illa hade han således ej spelat sina kort.

Att han hade en talrik familj uppgifver han som vi sett själf, men något närmare om denna kan ej här upplysas. Ej heller äro hans sista öden, uppehållsort och dödsår oss bekanta.

Då den utgång tronföljarvalet i Örebro tog med fullt fog kan anses såsom för Sverige lyckosam, vore det otacksamt att döma herr Fournier strängt för hans opåkallade ingrepp i svenska folkets angelägenheter, så mycket mer som hans lifliga framställningar om fördelarna af prinsens val skulle visa sig mindre öfverdrifna, än han förmodligen själf trodde. Och äfven med hans dubbelspel torde man väl till en viss grad kunna se genom fingrarna. Den händelserika tiden och de ständigt skif-tande politiska grupperingarna framlockade ju mellan* löpare och underhandlare af alla slag. Såsom sådan betraktad var Foumier emellertid ovanligt skicklig och till karaktären ingalunda af de sämre.

Till sist några ord om det historiska let och därå anbragta porträtt.

Enligt hvad Engeström i sina Minnen berättar mottog han detta fodral och visade detsamma för konungen, hvarpå han återlämnade det till Foumier, ehuru denne bad honom behålla det. Wetterstedt tog det sedan och visade det öfver allt, hvar jämte »den långe sekreteraren Lundbäck» ritade af porträtten, efter hvilka tvenne kopparstick stuckos (af C. G. Lundgren).

Å det ena af dessa kopparstick ser man prins Josef Frans Oskar i tidens gossdräkt — kort jacka eller väst med däröfver fälld bred skjortkrage, långbyxor samt barett med plym. I handen håller han sin fars sabel, som, stödd mot golfvet, räcker honom ända upp till hufvudet, och om lifvet, lindadt i flera hvarf, bär han som det tycks äfven sin fars skärp. Bakom prinsen synas en gunghäst, en fana och en trumma. Å det andra kopparsticket framställes modem såsom en ung dam likaledes i tidens dräkt med obetäckt hufvud, och under bilden läses Bernhardine Eugenie, kronprinsessa af Sverige, född den 8 november 1781.

Dessa porträtt finnas ännu till beskådande i kungliga biblioteket, men hvart självfva tandpetarfodralet tagit vägen vet man ej.WADMAN SOM TJÄNSTEMANWadman som tjänsteman

Händelsen gjorde, att jag bland den forna Allmänna Magasinsdirektionens allt annat än intressanta handlingar påträffade en af J. A. Wadman år 1816 ingifven ansökan att bli kronobagare i Göteborg, till hvilken ansökan han fogat en förteckning öfver sina tjänstemeriter. Detta fynd gaf mig lust att om samma ämne — skalden som tjänsteman — erfara mer. Häraf några arkivforskningar, hvil-kas resultat jag härmed tillåter mig framlägga.

Den viktigaste urkunden härvidlag är just nämnda meritförteckning, som därför ock här nedan skall i dess helhet meddelas — portionsvis likväl, på det att tillägg eller inpass kunna göras på behöriga ställen.

Må det från början vara sagdt, att jag anser dessa Wadmans självbiografiska uppgifter i hufvudsak riktiga. De förefalla möjligen här och hvar en smula skrytsamma, men man får ej glömma, att det gällde en eftersökt plats, hvarför listan naturligtvis fick uppställas så, att den så vidt som möjligt tog skruf. Från någon hög tanke om sig själf kan dess författare utan tvifvel helt och hållet fritagas. Så här börjar aktstycket:

”Meritförteckning.”

»Undertecknad blef student vid 15 års ålder år 1792. Bevistade akademien i Lund under 5 terminer, akademien i Abo i trenne år. Aren 1806 och 1807 till-bragtes på häradsskrifvarekontor och mellantiderna som informator i privata hus i Sverige och Finland.»I afseende på tiden i Lund får man en hittills obekant uppgift, den att Wadman här stannade fem terminer. Där-utöfver är, enligt hvad mig godhetsfullt från platsen meddelats, föga nytt att tillägga. Han inskrefs, tillika med sin yngre bror, Carl Jacob, i universitetets matrikel den 7 januari 1792 och i Blekinge nations den 14 oktober 1794, vid hvilka tillfällen båda erlade de respektive inskrifningsaf-gifterna, 1 rdr specie och 10 (daler), liksom de äfven till fattiga studerandes fond (fiscus pauperum studiosorum) betalade den fastställda gärden. Denna senare omständighet tyder på, att de båda prästsönerna självfva ej voro obemedlade. Hur det kommer sig, att de först nära tre år efter sin inskrifning som studenter antecknade sig som medlemmar af Blekinge nation, är svårt att veta. Sannolikt hafva de under mellantiden varit frånvarande, och böra väl i så fall den äldre broderns fem terminer räknas från den senare tidpunkten. Någon anteckning om vår man förekommer ej i det akademiska konsistoriets protokoll; detta till lugnande försäkran för dem, som frukta, att hans uppförande varit mindre stadgadt. Hvad studierna beträffar, förkofrade han sig ända därhän, att han en gång deltog i en disputation på latin om själens odödlighet.

Från denna tid förskrifver sig den förtroliga och för hela Wadmans lif så betydelsefulla vänskapen med Carl Fredrik Weltzin.

Flera år därefter eller, närmare angifvet, den 25 oktober 1800, finna vi den forne lundensaren — liksom äfven brodern — omplanterade på Abos klassiska mark. Anledningen till denna förflyttning kan möjligen ha varit den, att vännen Weltzin året förut begifvit sig dit, och att detta lockat till efterföljd. Weltzin arbetade med ifver på sin lä-karkurs, och nu hade förmodligen Wadman senior beslu-tit att på allvar taga itu med sina filosofiska studier, eller hvilka de kunna hafva varit. Hur det härmed gick, därombära det finska lärosätets annaler inga vittnesbörd af något slag. Uppförandet tycks emellertid hafva varit lika godt som i Lund, ty äfven här saknas alla anteckningar om honom i det akademiska konsistoriets så väl registratur som protokoll.

Tre år uppehöll han sig vid Auras strand, sedan bar det för öfverliggaren af till informators- och skrifvarplatser.

Den enda af dessa befattningar, hvaruti det lyckats mig påträffa honom, är den såsom informator hos hofjun-karen och riddaren J. H. af Geijerstam på Alkvetterns bruk i Karlskoga bergslag. Här upptages han vid man-

talsskrifningen höstarna 1808 och 09. Han kan således hafva vistats på stället från och med senhösten 1807 ända till höstens början 1810, ehuru tiden naturligtvis äfven kan hafva varit kortare.

Alldenstund den första af de beträffande mantals-längderna är försedd med åtskilliga anteckningar om be-skattadt öfverflöd, kan man, utom i afseende på omgifnin-gen, sluta till vissa andra af Wadmans dåvarande omständigheter.

Familjen består af herre cch fru samt åtta barn. Ett rum är försedt med sidenmöbler, hvilket nog ej varit synnerligen i informatorns smak. Så mycket mer öga däremot har han säkert haft för en kammarjungfru, sju pigor och fyra jakthundar, som äfven finnas på stället. En bokhållare spelar kort, har silfverur och »schaiskärra», men så väl informatorn som en skrifvare skyldra i mantalskolum-nen med hvar sin magra etta utan vidare anmärkning eller tillägg. Rubriken tobaksrökning är för Wadman blank.

*

*

*

Frö ding, Biografiska studier.

14»Ar 1811 blef jag antagen som sjukhusskrifvare vid det då organiserade Allmänna gamisonssjukhuset i Stockholm.»

»Som sjukhuskommissarie blef jag under rustnin-garne år 1812 anställd vid arméns generalkrigskom-missariat och förestod i denna egenskap det i Stockholm för den där sammandragna division af armén anlagda sjukhuset på Kungsholmen i det så kallade Mazerska huset.»

Nu har det, som man ser, blifvit något af honom.

På den gren af intendenturbanan, där han inslagit» eller rättare intagits, hade han den lyckan att »äga biskopen till morbror». Hans vän Weltzin, som blifvit medicine doktor redan år 1802 och därefter hastigt förvärfvat förtroende som vetenskapsman och läkare, hade, då kungL garnisonssjukhuset och en i förbindelse därmed stående läroanstalt år 1811 stiftats, blifvit professor och egentlig föreståndare för det hela. Några månader därefter var han vid trettiofyra års ålder svenska arméns öfverfältläkare, under det att den ett år äldre Wadman ännu trampade på det lägsta trappsteget af sin bana. Detta afstånd dem emellan hindrade dock ej vänskapen, som alltid förblef densamma.

Rörande den sistnämndes nu började tjänstgöring och andra förhållanden vid sjukhuset gifva dess direk-tionsprotokoll följande upplysningar:

Till sjukhusskrifvare med den lön, som genom kungl. maj :ts afgifvande stat kom att fastställas, antogs och konstituerades den 6 februari 1812 studeranden Johan Anders Wadman — således ej alldeles samtidigt med sjukhusets inrättande (år 1811) som han själf uppgifver, utan först något senare.

Den för platsen anslagna lön af 10 rdr b:ko i månaden skulle dock ej genast få uppbäras. Enligt hvad författ-ningarna i allmänhet föreskrefvo, borde skrifvaren — och några andra med honom likställda — tjäna det första halfva året utan lön, hvilken senare skulle indragas och gå till begrafningshjälp. Men vid öfverläggning härom beslöt kungl. direktionen — på Weltzins förslag förmodligen — att hemställa till kungl. maj:t, om icke berörda tjänstemän, hvilkas antagande och bibehållande ankomme på särskildt förtroende och som således endast komme att konstitueras, borde få beräkna och åtnjuta lön nästa månad efter deras antagande, hvaremot vid deras dödliga af gång i tjänsten staten b<?rde slippa att någon begrafningshjälp erlägga. Detta vardt äfven kungl. maj:ts resolution, och Wadman fick således redan från den i mars tio rdr banko i månaden eller i nutida mynt (om man frånser penningens mycket högre värde då än nu) femtio öre om dagen. Hur det en gång skulle gå med hans begrafning lär väl ej stort hafva bekymrat den sorglöse skalden.

Nu började han sin tjänstgöring och hade nog tillfälle att, vid sidan af de egentliga skrifvargöromålen följa med

de sjukes vård och behandling. Säkert undföll honom ej den vidsträckta medicinska användningen af konjak eller franskt brännvin, som det kallas på läkarspråket. Redan i direktionens protokoll af den 24 oktober 1811 heter det härom:

»Som kungl. direktionen fann i likstämmighet med herrar läkares intygande, det vara ganska angeläget att för sjukhuset finnes tillgång på franskt brännvin i anseende till dess nödvändiga bruk och nytta vid flera sjukdomar; alltså ville direktionen uti underdånigt memorial göra anhållan, det kungl. maj:t nådigst täcktes tillåta och förordna, att 1000 k:r (kannor) af det i kronans lagerkällare nu befintliga utländska brännvin skulle varda aflagdt och förvaradt, för att efter hand och i mån af garnisonssjukhusets behof mot erläggande af det stadgade pris afhämtas.»Denna anhållan bifölls, och det för 200 man beräknade sjukhuset fick på detta sätt en rätt betydlig kvantitet konjak att vinka på.

Afven uti ett annat fall, hvaruti nu för tiden mycken efterlåtenhet råder, visade direktionen en öm omsorg. Den ackorderade nämligen med en af hufvudstadens badare (fältskärer) om patienternas rakning. Betraktandet af denna förrättning har säkert ej saknat intresse för sjukhus-skrifvaren, den blifvande författaren af handboken om Rakknifvens bruk, vård och iståndsät-t a n d e.

På denna sjukanstalt skulle Wadman emellertid ej stanna länge. Hans vän och gynnare hade för hans räkning något bättre i sikte, hvarför ock skrifvaren den 30 juli på Weltzins anmälan och tillstyrkan tills vidare beviljades tjänstledighet »under den tid, han vid en en-skildt uppdragen publik tjänst kan varda sysselsatt».

Uttrycket » enskildtuppdragen publik » låter

skrufvadt, men valdes förmodligen, för att den lämnade ordinarie befattningen skulle kunna, om så önskades, framdeles återtagas.

Nu fick Wadman emellertid en förmånligare plats, vardt kommissarie vid ett provisoriskt sjukhus uti det s. k. Mazerska förut åt fattigförsörjningen upplåtna huset på Kungsholmen.

Om hans ställning och verksamhet i denna befattning kan man få rätt god föreställning genom kungl. krigskommitténs protokoll för åren 1812 och 1813.

Man finner honom här som uppbördsman rätt och slätt (alls ej föreståndare, som han själf säger). Hvem som gått i borgen för honom, nämnes ej, men troligen har själf ve öfverfältläkaren gjort detta. Göromålen bestå i den ekonomiska »detaillen»: mathållning, förvaring och tillhandahållande af sängar och sängkläder, lagning, tvätt,transport och redovisning — detta sistnämnda inte det minst mödosamma. I och för mathållningen äger han att från kommitténs i Stockholm varande förråd rekvirera åtskilliga proviantpersedlar. Hur det var med artikeln franskt brännvin, därom upplysa ej protokollen, men antagligen ha väl de sjuka landtsoldaterna ej varit sämre lottade än deras kamrater af garnisonen.

Omtänksam måste han vara, och det är han. Så till exempel begär han att få för sjukhusets räkning på auktion inropa den hittills begagnade till fattigförsörjningen hörande kokpannan, som är i så godt stånd, »att den ej svärtar den mat, som däruti kokas», ett förslag, som äfven vinner kommitténs bifall.

Hvad frågan om redovisning beträffar, är den för wadmansforskningen af en viss vikt, då tjänstemannen-poeten kanske just som redovisare blifvit af eftervärlden mest känd eller ökänd, rättare sagdt. Detta på grund af den klassiska, lakoniska förklaringen utsuf>ety hvarmed han skulle bemött vederbörande revisors förfrågan, hvart åtskilliga af honom på uppbörd mottagna poster brännvin tagit vägen. (Rörande trovärdigheten af denna anekdot skall jag längre fram uttala min åsikt.)

För det provisoriska sjukhuset, som existerade från den 1 september till och med den 30 november 1812, uppbar Wadman inalles 2,387 rdr 23 sk., 9 rst b:ko, däraf 2,100 rdr b:ko i förskotter och återstoden vid slutlikvid såsom godtgörelse för fordran. I afseende på dessa medels användning finner man ingen anmärkning från hvarken förvaltande eller granskande myndighets sida. Endast beträffande redovisningens fortgång anmärkes en viss långsamhet. Så inlämnades redogörelsen för september ej förrän den 10 november, hvilket dock saklöst fick

passera. När sjukhusets upphörande med november månads slut vardt bestämdt, lofvade Wadman att till denna tidafgifva redogörelse för oktober, men anhöll att för följande månad eller med slutredogörelsen få anstånd till årets slut. Denna anhållan beviljades, och skulle han för detta arbetes skyndsamma fullbordan och persedlarnas bättre vård äfven för december få behålla sitt traktamente' samt såsom förut åtnjuta biträde af skrifvaren och vaktmästaren, hvilka jämväl bibehöllos vid deras aflöning.

Då december ingick, utan att kommissarien afhördes, tillkallades han den 12 i denna månad och förelädes inför sittande kommitté att påföljande onsdag den 16 inkomma med redogörelsen för oktober månad vid påföljd af 1 rdr b kos böter för hvarje dag han därmed komme att dröja, hvarjämte han ålades att senast vid december månads utgång inkomma med slutredogörelsen. Skulle detta ej medhinnas, finge han vid denna tid göra anmälan, då kommittén skulle yttra sig om det anstånd, som möjligen kunde beviljas.

Nu sölade inte Wadman längre. Redogörelsen inkom på dagen den 16, enligt hvad protokollet utvisar. Samtidigt begärde kommissarien ett ytterligare förskott på 500 rdr b:ko, hvaraf dock endast 300 beviljades.

Skulle kommittén vid detta tillfälle hyst något groll mot redogöraren, så var detta längre fram alldeles försvunnet. Detta framgår däraf, att, då denne den 20 februari, på samma gång som han inlämnade sin redogörelse och begärde förskott på sin slutfordran, på grund af det myckna arbetet för sig själf och vaktmästaren anhöll om traktamente äfven för januari, kommittén svarade på älskvärdaste sätt. Man hade sig nogsamt bekant, hette det, att Wadman under loppet af januari månad varit sysselsatt dels med fullbordandet af sin redogörelse, dels med aflevereringen af omhänderhafda sjukhuspersedlar samt härunder haft behof af en vaktmästares biträde, hvadan kungl. kommittén fann för godt att bifalla hans ansökan.Måste man inte anse den tjänsteman, som i denna tonart omtalas och på detta sätt behandlas, för den öfver-ordnade myndighetens persona grata rent af!

För kommitténs förtroende hade också Wadman gjort skäl, och den 17 april gaf krigskollegiets kammarkontor sitt utlåtande öfver hans slutredogörelse, tillstyrkande efter ett generellt öfverseende däraf, att, då denna samma ej syntes vara något klander underkastad, Wadman måtte blifva till fullo betald för sin fordran.

Som sagdt, inte en skugga af anmärkning mot hans förvaltning!

* *

*

Af Wadmans tjänstgöring före kriget hafva vi, tack vare tillgängliga protokoll, kunnat lämna en något så när sammanhängande framställning. Då vi nu öfvergå till hans befattningar under fälttågen, blir det omöjligt att steg för steg följa honom. Den tidens intendenturhand-lingar äro nämligen ännu till en viss grad oordnade, hvar-för ock sökandet efter data hufvudsakligen skett på måfå och upptäckterna blifvit tillfälliga. Jag tar emellertid bitarna, sådana jag funnit dem, och sätter dem tillsammans så godt jag kan.

Innan jag börjar härmed får jag nämna, att Wadman hela tiden i Tyskland och Belgien kallas -

tare (kommissarie), ingenstädes sjukhusdirektör. Denna förstnämnda titel, jämte en fältaflöning af åtta portioner in natura eller 1 rdr 16 sk. b:ko i penningar, lämnades åt den vid ett enda mindre sjukhus tjänstgörande uppbördsmannen, då däremot direktörs namn, betecknande närmast högre grad, gafs åt den vid ett större eller flera mindre sjukhus anställde tjänstemannen af samma slag. öfver direktören kom sjukhusintendenten och slutligenöfverst på skalan chefen för arméns sjukhusinrättningar med öfverstes ställning.

Med meritförteckningen i hand gör jag nu ett hopp till sjukförrådsvaktarens sida på Tysklands jord i början af augusti 1813.

»I samma egenskap» (som kommissarie) »var jag om våren 1813 armén följaktig till Tyskland. Allmänna flyttande sjukhusattiraljen anförtroddes mig under fälttåget.»

Så låter hans berättelse, och denna öfverensstämmer ock — på uttrycket allmänna när — med verkliga förhållandet. Enligt mobilisationen skulle hvarje fördelning äga ett flyttande sjukhus, således kunde intet allmänt

för hela armén vara Wadman uppdraget. Emellertid har jag ej funnit något annat omnämndt än det under hans ekonomiska förvaltning stående.

De svenska sjukhusen af nämnda slag förtjänade likväl ej detta namn. I deras utrustning ingick nämligen ej sjuktransportvagnar, hvadan, i stället för att, åtföljande armén, ständigt upptaga och till de s. k. nederlags-sjukhusen öfverlämna nya sjuka, dessa flyttande sjukhus förvandlades till nederlagssjukhus. Självfva sjuktransporten, hvarmed det flyttande ej hade något att skaffa, skedde medelst tomma återvändande proviantvagnar. På detta sätt skildras förhållandet af kronprinsens öfverad-jutant, friherre Jakob Cederström. Det här ifrågavarande sjukhuset tyckes heller ej hafva varit längre tid i verksamhet än under augusti, september och en del af oktober, den tid med andra ord, som närmast föregick och efterföljde de första bataljerna.

»Med den åtföljde jag svenska arméns rörelser och var till hands vid Grossbeeren och Dennewitzgenast vårda de sjuke blesserade, som tillhörde förenade nordarmén under Hans Kungl. Höghet kronprinsens eget höga befäl.»

Äfven detta är sant. Åtminstone har jag funnit bekräftelse, hvad Grossbeeren vidkommer. »Extra förpläg-ning till handräckningsmanskapet och forbönder för sjukhusattiraljens skyndsamma fortskaffande till Teltau (Tel-tow) under bataljen vid Grossbeeren.» Så lyder en odaterad utgiftspost uti hans redogörelse för augusti månad. Härtill är följande räkning som verifikation bilagd:

2 Quart Branntwein å 8 gr............16 ct. (courant)

Broot 1

9 Quart Rein » » 8 3

1 leere Bouteille 10

Denna räkning är, som man ser, daterad Potsdam den 24 augusti 1813. Då slaget vid Grossbeeren stod den 23 eller dagen förut, och afståndet från Potsdam till slagfältet är omkring tjugu kilometer, finner man, huru snart sjukhuset kunde, om allt gick väl, vara till hands. Genast kan man visserligen ej kalla det, endast antaga, att dess ledare efter erhållna order genast begifvit sig af. Synnerligen brådt tycks det nu hafva varit emellertid, då Wadman för den tomma buteljen betalt 10 groschen (1 kr. 8 öre).

Huru snart »attiraljen» verkligen anlände till Teltow vet man ej, endast så mycket, att fem buteljer rödvin därstädes den 25 augusti inköptes »fur die schwedischen Kranken» — andra än svenskar tyckas aldrig hafva vårdats på våra dåvarande fältsjukhus. Räkningen härpå är attesterad och kvitterad af brigadläkaren Meijer.

5

2

Postdam den 24 August 1813

erhalten Gericke.Förstnämnda verifikations eller potsdamräkningens förnämsta märklighet ligger dock uti följande af Wad-man egenhändigt undertecknade anmärkning:

»Då ingen läkare under tiden varit till hands, har denna utgift, nödvändig för sjukhusattiraljens fortkomst till slagfältet, ej kunnat blifva attesterad.»

Ett högst besynnerligt sjukhus — efter nutida begrepp åtminstone — där ingen läkare var till hands ! Under sådana förhållanden kunde Wadman möjligen anses som ledare, liksom det äfven på andra ställen i meritförteckningen förekommande talet om hans ledning och organisation måhända ej varit alldeles obefogadt.

Länge kom det wadmanska sjukhuset ej att kvar-stanna på denna sin första bestämmelseort. Redan tvenne dagar efter ankomsten hemställer öfverfältläkaren till högste befälhafvaren om dess omedelbara transport till armén.

På grund af betalda räkningar kan man följa det flyttandes närmaste rörelser. Den i september var det i Treuenbrietzen, ett par mil från Dennewitz, där bataljen stod den 6. Sannolikt förlädes det strax efter slaget till Juterbock, där det ännu den ii befann sig. Därifrån gick färden till Dessau, där räkningar den 16 och 19

september kvitterades, samt vidare till Rosslau, en liten stad vid Elbefloden, där kommissarien drabbades af en stor förargelse. Berättelsen härom förtjänar måhända ett sär-skildt kapitel.

* •

*

Den redan nämnde öfveradjutanten hos kronprinsen, friherre J. Cederström (träbenet kallad, sedermera lands-höfding på Gottland), hade i uppdrag att inspektera sjukhusen, ankommit till Rosslau. Om hans intryck af sjukvården därstädes kan man döma af följande i öfversätt-ning återgifna utdrag af en rapport till kronprinsen:»I Rosslau fann jag med undantag för officerarne, som voro väl skötte, de blesserade och sjuke i sämsta belägenhet. De lågo i sina egna kläder, utan lakan och täcken samt helt och hållet öfverhöljda af löss. Jag frågade, om ej de i denna stad deponerade svenska förråd ägde tillräcklig attiralj för desse eländiges behof. Därpå svarade läkame, att kommissarien Wadman, som förvaltade förrådet, hade för dem förklarat, det häraf alls ingenting fanns för lasarettets behof. Alldenstund nämnde kommissarie var frånvarande, rekvirerade jag af magistraten lakan, skjortor och täcken, men i det ögonblick, jag stod i begrepp att sätta mig i vagnen för att resa vidare, anlände sagde kommissarie. Jag fick då veta, att förrådet ägde mer än tillräcklig tillgång för de sjukes behof; men icke desto mindre hade kommissarien Wadman (jag vet ej af hvilket skäl) icke velat utlämna detta till lasarettet. Den hos magistraten lämnade rekvisition togs därpå genast tillbaka, och jag befallde, att lasarettet skulle från förrådet förses med allt hvad det hade* nödigt.»

Denna Cederströms anmälan till kronprinsen ligger som ett odateradt koncept bredvid hans rapport till fältmarskalken v. Stedingk (af ungefär samma innehåll), hvilken senare skrifvelse är daterad Rosslau den 8 oktober 1813.

På grund af dessa rapporter fick förrådsvaktaren Wadman från högkvarteret en skrifvelse, med hvars besvarande han ej tycks hafva brådskat. Först långt senare — förmodligen efter en förnyad skrifvelse, däri han vid vite ålades att inkomma med förklaring — svarade han med följande »ödmjukaste förklaring»:

»Med vite ålagd att inkomma med förklaring öfver 2:ne af herr öfveradjutanten m. m. friherre Cederström uti underdånig rapport till Hans Kungl. Höghet mig gjorde förebråelser:»n:mo att jag uti Rosslau ej skulle utlämnat nödige sjukhuspersedlar till de blesserade, då likväl uti förrådet fanns ett öfverflöd däraf; och»

»2:do att jag kunnat vara frånvarande, får jag äran anföra följande:»

»Så mycket mer oväntadt har denna första beskyllningen förefallit mig, som jag tror mig erhålla större delen af de svenska armén åtföljande herrar läkares vitsord, att jag ej allenast efter vederbörliga rekvisitioner från flyttande sjukhusförrådet alltid utlämnat hvad som funnits och blifvit äskadt, utan äfven ofta, då nödvändigheten fordrat, med åsidosättande af anbefallte och för min säkerhet som redogörare högst viktiga formaliteter, måhända något egenmäktigt ur samma förråd uppfyllt förefallande behof.»

»För hela den tiden, då förvaltningen af ekonomiska vården af sjukhuset vid Rosslau varit mig anförtrodd, vågar jag åberopa mig välborne herr generalintendenten och riddaren själf som dagligt åsyna vittne, att flyttande sjukhusattiraljen ej varit otidigt sparad för de sjukas och blesserades skötsel. Efter denna tid har det ålegat andra att af mig formligen rekvirera, hvad de ansett sig be-höfva; skulle jag velat undandraga mig att en sådan rekvisition verkställa, hade vederbörande visserligen ej underlåtit att därför hos herr generalintendenten ställa mig till ansvar — och under denna epok hafva äfven persedlar för sjukhusens behof, dels i mängd dels stycketals efter rekvisitioner, och äfven utan, dagligen af mig från flyttande sjukhusförrådet blifvit utlämnade med en öfver-drifven beredvillighet, för hvilken jag lätteligen kunnat som redovisare komma i förlägenhet.»

»Om således någon brist af nödvändig sjukhusattiralj för sjukvården i Rosslau varit att anmärka, måste före-bråelsen därför nödvändigt rejaillera på vederbörande re-kvirenter.»

»Andra punkten: att jag under denna tid omkring 6 timmar varit ifrån Rosslau frånvarande, äger sin riktighet.»

»I Rosslau fanns då ingen, af hvilken det tillhörde mig att begära permission; jag ansåg det angeläget för Kungl.

Maj :ts och kronans tjänst att personligen inför välborne herr generalintendenten och riddaren rapportera åtskilliga flyttande sjukhusförrådet rörande omständigheter: såsom bristen af hästar med mera, och däröfver inhämta närmare befallningar; därföre af gick jag en eftermiddag till Dessau, där jag äfven af herr generalintendenten och riddaren erhöll vidare ordres för mitt förhållande framdeles. Under denna korta frånvaro hade underofficeraren Kämpe, som med flyttande sjukhusförrådet var kommenderad, mitt hela förtroende att utlämna allt hvad emellertid för sjukvården kunde blifva rekvireradt, och har han ej varit längre borta än några minuter för att efterse tvätten af de möjligen från sjukhusen utbytte persedlar.»

»Sedan jag således, efter hvad jag hoppas, fulleligen justifierat mitt åtalade förhållande i Rosslau, kan jag ej dölja min förundran däröfver, att förste militärläkaren på stället, herr assessor Edgren, som om rätta sammanhanget härmed måst hafva varit fullkomligen underrättad, ej haft tillfälle att därom upplysa herr öfveradjutanten friherre Cederström, hvilken i den händelsen ej utan närmare granskning kunnat blottställa en obrottslig medborgares namn, fläckadt med tillvitelser för Hans Kungl. Höghet kronprinsens onåd; ett tungt missöde för en svensk tjänsteman!»

»Rosslau den 3 december 1813.

/. ,

Sjuk.-förrådsvakt.»Den här omnämnde förste läkarens, assessor Edgrens, förklaring tycks emellertid också hafva blifvit infordrad. Denna, daterad Rosslau den 8 oktober 1813, är i hufvud-sak af följande innehåll:

Sjukhusen i Rosslau voro de oordentligaste, man kunde föreställa sig, och kunde ej annat vara på grund af lokala förhållanden och den trängsel, som där ständigt rådde. Oaktadt kronprinsens och fältmarskalkens befall* ningar, att inga andra än blesserade skulle mottagas, hade från regementen och kårer insändts ett betydligt antal andra sjuka, och detta utan att underrätta vederbörande vare sig myndighet eller sjukhusbefäl. Med möda kunde man sent omsider få reda på de ställen, tretton till antalet, där dessa sjuka blifvit inlagda.

Ofantliga svårigheter förefunnos att under sådana förhållanden skaffa föda åt de sjuka samt i öfrigt sörja för deras behof. Någon annan till sjukhus passande lokal fanns ej än rådhuset, där nu i tvenne rum trettioåtta blesserade vårdades. Skulle det helt upplåtits, kunde det rymt sjuttio, under det att sjukantalet vissa dagar uppgått till 279. För att bättra förhållandena måste dessutom tillräcklig och pålitlig ekonomisk betjäning anställas, maten tillredas under egna kommissariers tillsyn samt bandagelärft och sjukhuspersedlar — åtminstone lakan, täcken och dylikt — för 300 man anskaffas.

Att af dessa handlingar bilda sig ett säkert omdöme om Wadmans förhållande är så mycket svårare, som Cederström ej gifvit sig tid att närmare undersöka detsamma. I sin förklaring förskansar sig den angripne som man ser dels bakom generalintendenten, dels bakom sin ställning som uppbördsman. Han hade i senare egenskap endast handlat på herrar läkares befallning (ehuru det visserligen i meritförteckningen låter något annorlunda). Och på detta sätt tycks han också »fulleligen justifierat» sig. Ej hellerframgår ur Edgrens förklaring minsta antydan om fel från kommissariens sida, ty den förres tal om pålitlig ekonomisk betjäning kan naturligtvis endast hafva af sett vaktmästare, sjuksköterskor och dylika.

De öfverklagade felen hafva väl hufvudsakligen berott på förhållanden, hvilka varit så väl läkare som tjänstemän öfvermäktiga. Man behöfver blott läsa den berömde tyske militärläkaren Esmarchs för någon tid sedan lämnade skildringar för att finna, det ej allenast den svenska arméns utan alla dåtida härars blesserade och sjuka voro så godt som till spillo gifna.

* *

«

Nu kan det vara tid att återtaga den egentliga berättelsetråden. Vi komma då till ett för Wadman synnerligen brydsamt skede, på följande sätt af honom själf skildradt:

»Vid reträtten från Rosslau förlorades större delen af den valda sjukhusattiralj, jag haft att förvalta, utan mitt

förvållande och föll i fiendens händer; en del däraf räddade jag likväl med uppoffring af mitt eget lilla fältekipage, och med möda och fara upphann jag arméns högkvarter i Köthen. Därifrån beordrades jag af herr generalintendenten och riddaren Bill-berg att i Bemburg organisera sjukhuset för generalen baron Boyes kår, som där utgjorde arméns avantgarde. Detta sjukhus förlädes därifrån till byn Domnitz, där jag under förberedelserna till bataljen vid Leipzig omkring en månads tid utan kommunikation med armén vårdade omkring 300 sjuke med de tillgångar, det utplundrade landet kunde åstadkomma, omgifven af fientliga trupper på alla sidor och hvarje ögonblick för dem i fara.»Detta är inte meritförteckning bara; det är ett litet stycke krigshistoria!

Med undantag för generalmajor Boyes kår, som kvar-lämnades i Bernburg, anträdde nordarmén sin återgående rörelse från Rosslau den 13 oktober. Dagen därefter var det förmodligen, som Wadman, sammanträffande i Köthen med sin höge förman, underrättade denne att han (fcr-rådsvaktaren) ej hade något flyttande sjukhus mer. Till svar härå sändes han till avantgardet för att biträda vid organisationen af ett nytt lasarett.

Allt detta låter tänka sig, men fullkomligt ofattligt är, huru Wadman i Domnitz under förberedelserna till bataljen vid Leipzig, som ägde rum den 18 och 19 oktober, skulle kunnat, såsom han själf uppgifver, under en månads tid vårda sina sjuka. Som vi sett, kan han ej förrän inemot denna samma tidpunkt hafva ankommit till förstnämnda ort (Domnitz). Här föreligger således utan tvifvel någon misskrifning eller förväxling från hans sida.

Huru som helst var det nu slut på det flyttande sjukhuset; åtminstone har jag ej i senare räkenskaper påträffat detta namn.

Vidare heter det i vår urkund:

»Efter bataljen vid Leipzig förlädes de sjuke till Halle, och beordrades jag åter att stöta till högkvarteret. I Celle upphann jag våra trupper, organiserade sjukhuset därstädes och vårdade det under holsteinska fälttåget samt några månader efter arméns marsch till Rhenländema och Brabant, under hvilken tid sjukantalet stundom steg öfver 400 man.»

Denna utsaga låter sig på det hela taget förena med räkenskaperna. Enligt dessa senare har Wadman i Celle tillbragt november, december, januari och februari må-nader. Det förekommer visserligen äfven här en besynnerlighet, den nämligen, att han undertecknat sitt svar på Cederströms anmärkningar Rosslau december

1813, ty hvad kunde han vid denna tid haft åter där borta att göra ? Men alldeles otänkbart är ej, att han vid detta undertecknande med liflig känsla af alla dessa förargelser, reträtten, fältekipaget, skrifvelsema, vitet, träbenet, i tankarna nedskrifvit det fatala namnet Rosslau i stället för det rätta, som måste vara Celle.

»Därifrån erhöll jag chefens för sjukhusekonomien, herr öfversten och riddaren Klingstedts, order att be-gifva mig till Liittich; vid framkomsten ålades jag att emottaga vården af därvarande sjukhusen, som in-nehöllo omkring 800 man. Mitt bemödande därvid samt det oafbrutna arbetet med rullors upprättande öfver dessa sjuke ådrog mig en nervfeber, som den ömmaste läkarevård oaktadt nära hade blifvit min sista sjukdom. Länge efter arméns marsch åt hemmet måste jag, konvalescent, där afbida krafternas tilltagande för att kunna anträda resan.»

Häremot finns det i räkenskaperna ingenting, som direkt strider, och man finner honom också i Liittich den 20 april hafva undertecknat en redogörelse för mars månad. Troligt är, att sjukantalet ökats, ty han har fått en tysk skrifvare till hjälp. Men ännu är han inte annat än för-rådsvaktare, och talet om organiserandet af sjukhus i pluralis måste därför betecknas som oegentligt, så mycket mer som det på platsen finns en verklig sjukhusdirektör, Servais, åt hvilken detta uppdrag snarare måste hafva lämnats.

Ofvannämnda mars månads redogörelse är i viss mån detaljerad, men den för de därpå följande månaderna, april, maj, juni och juli, sammanslagen till ett, upptager

ISendast aflöningen för Wadman själf och en vaktmästare. Möjligen är det under denna tid han varit sjuk, såsom han själf beskrifver, och sedan såsom konvalescent länge tjänstfri.

»Efter uppgörandet af redogörelsen för tyska fälttåget reste jag enligt erhållna order till Norge, där jag vid framkomsten till Fredriksstad af öfversten och riddaren Klingstedt fick mig uppdraget att förvalta sjukhusdirektörsbeställningen vid därvarande sjukhus af cirka 600 mans numerär, hvilken beställning jag innehade, till dess jag i samma egenskap bekom ekonomiska tillsynen öfver de till Göteborg med sjuke destinerade sjukskeppen, af hvilka jag åtföljde det ena.»

Dessa meritförteckningens uppgifter skulle jag tro hålla streck. Åtminstone vardt Wadman, som den 19 augusti 1814 af reste från Stralsund, vid framkomsten till Norge med all säkerhet förordnad att göra sjukhusdirektörs tjänst. Han var den näst äldste af förrådsvaktarne, hade således så väl ancienneteten som öfverfältläkaren för sig. Något spår af hans tjänstgöring under närmaste tiden har jag dock ej funnit.

Först rörande resan från Fredrikstad till Göteborg förvaras i handlingarna ett vittnesbörd, nämligen herr t. f. sjukhusdirektörens egen skrifvelse härom till intendenten Suell i Göteborg. Denna, daterad sistnämnda ort den 28 december 1814, lyder med uteslutande af öfver- och underskrift som följer:

»Då jag på sjukskeppet Contenancen måste embarkera 100 man sjuke soldater af svenska trupperna i Norge för att till åtlydnad af erhållna order därmed af gå sjövägen till Göteborg, var jag försedd med proviant, men kunde för allmän vedbrist i staden ej erhålla mer än en norsk famnved; penningar kunde ej heller anskaffas, då flere väntade poster uteblifvit. Emellertid var det nödvändigt att koka tvenne gånger om dagen, emedan torrföda dels i ringa mån var intagen, dels ej passade till den diet, som under en sådan resa och årstid var för de sjuke nödvändig. Resan drog längre ut på tiden än någon kunnat förutse, färsk proviant måste genom lejda båtar transporteras på 3 ä 4 mils afstånd till fartyget och ved för dyr betalning hämtas från de nakna klippor, emellan hvilka vi seglade eller lågo för ankar.»

»En utlänning, skeppets läkare dokt. Nendel, lika mån om manskapets ekonomiska skötsel, som trägen vid läkarevården, har under tiden bistått mig med sin lilla reskassa till dessa och andra oundgängliga utgifters bestridande emot mitt löfte att därföre vid framkomsten erhålla ersättning. Vid afresan aflönt för dagen har han äfven sin aflöning för hela resan, nära tvenne månader, innestående. Ej en gång åt sjukvaktarne, som dagligen vänta att få återvända till hemorten, har någon aflöning kunnat utbetalas.»

»Att till gäldande af alla dessa och flera utbetalningar genom korrespondens rekvirera penningar från kungl. gene-ralkrigskommissariatet i Fredrikstad och emellertid i den dyraste ort i riket afbida deras ankomst, skulle göra oss båda till offer för vår välmening. Doktor Nendel, som därigenom för vintern kunde blifva hindrad att komma öfver hafvet till sitt fädernesland, och mig som därigenom äfven skulle blifva bedragare, oaktadt bästa vilja att uppfylla de förbindelser, jag för de sjukas oumgängliga behof varit tvungen att ingå.»

»Af dessa anledningar vågar jag således hos herr intendenten ödmjukast anhålla, att till framdeles redovisning för kungl. krigskommissariatets i Norge räkning förskottsvis erhålla 350 rdr banko, en summa, som för en så stor sjukstyrka och för en så oväntadt lång resa, hvilken varat öf-ver 7 veckors tid, till så många utgifter visserligen kan anses för ganska lågt tilltagen.»

Denna sju veckor långa med Contenancen gjorda resa mellan Fredrikstad och Göteborg kan man tänka sig måste hafva satt Wadmans goda lynne på hårda prof.

Af de i förskott begärda 350 rdr b:ko erhöll Wadman 300. Härpå har han förmodligen återrest till Fredrikstad, där svenska trupper kvarlågo ända till slutet af mars. I en uppgift på den personal, som därefter skulle i tjänsteärenden kvarstanna, finner man honom nämligen — fortfarande såsom t. f. sjukhusdirektör — bland andra upptagen. Den 8 april anvisas han af sjukhusintendenten Sö-derhjelm att uppbära en fordran för en innestående fält-aflöning till generalkrigskommissariatet i Fredrikshall.

Detta är sista spåret efter intendenturtjänstemannen under krigstiden.

Jag har bläddrat i ett par band af de till dessa års räkenskaper hörande anmärkningsakter för att se, om någon revisor slagit ned på den gode kommissarien, men har ej funnit ett ord härom. Och jag vågar tro, att han i afse-ende på sin uppbörd står fullständigt klar. I alla penningfrågor tycks han hafva varit mycket ordentlig, och hans

redogörelser sluta vanligen med en fordran från hans sida. Hela den klassiska historien om det oredovisade brännvinet synes mig därför ock apokryfisk. Förmodligen har Wadman långt efteråt på skämt berättat, hvad han skulle svarat, ifall någon anmärkning gjorts.

Sin den 24 oktober 1816 i Göteborg undertecknade meritförteckning af slutar Wadman med följande ord:

»Sedan fältstaten blifvit upplöst, har jag varit utan publik beställning och väntat på tillfälle att åter i tjänstemannavägen kunna i min lilla mån gagna fäderneslandet. »Alldeles afskuren från sjukhusvägen var han visserligen ej, då han, som man kanske påminner sig, endast erhållit permission från gamisonssjukhuset i Stockholm. Denna inrättnings direktion hade redan i februari 1814 skrifvit till Weltzin och frågat, hvar Wadman vistades, och om han åstundade att bibehålla sin innehafvande skrif-vartjänst. Svaret blef, att Wadman var anställd vid armén, och att hans yttrande skulle infordras, så snart sig göra lät, »dock förmodades», tillägger öfverfältläka-ren, »det Wadman vid återkomsten till riket ville fortfara med sagde sjukhusskrifvarbefattning». I slutet af augusti 1815 förständigades Wadman, som, alltsedan han på obestämd tid erhöll tjänstledighet, ej låtit höra af sig, att senast den 1 oktober inställa sig vid gamisonssjukhuset eller också inkomma med sin afskedsansökan. Han valde det senare alternativet, hvaröfver man väl ej kan undra. Den, som varit direktör, hade naturligtvis ej lust at stiga ned till skrifvare. För öfrigt hade han nog också tröttnat på de tråkiga expeditionsgöromålen och längtade efter en tid, då han för att begagna hans egna ord, åter skulle få

»sjunga och le

och långt in i brinnande h—e de mögliga luntorna sända».

Som vi i början af denna studie berättat sökte han i alla fall kronobagarbefattningen i Göteborg efter aflidne fältkamrer Greiffe. Landshöfdingen grefve von Rosen anför på grund häraf i ett förtroligt bref till presidenten Wir-sén, hurusom professor Weltzin kommit och lämnat honom en ansökan från »en viss Wadman», som, utom Weltzins rekommendation, hade så mycket förtjänster, att han (Rosen) ej kunnat undgå att insända den sökandes dokument.

F. d. öfverfältläkaren, hvilken efter krigets slut blifvit öfverläkare vid Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg, arbetadesåledes alltjämt för sin gamle väns bästa, men han hade ej längre så mycket att säga. Då den ifrågavarande platsen vardt ledig, anmälde sig såsom sökande utom Wadman och en annan indragen sjukhuskommissarie tolagsskrifva-ren John Greiffe (den aflidnes son) samt trenne professionella bagare, af hvilka senare en till sin förmån anförde, att han bakat för de kungliga under riksdagen i Örebro, samt en annan, att han gjort cession och därföre vore i stort behof af hjälp. Hvarken sjukhuskommissariernas eller bagarnes meriter togos emellertid i betraktande, ty landshöfdingen skänkte sitt förord till unge Greiffe, som under faderns sista tid skött platsen och nu också vardt den lycklige.

Hade den forne tjänstemannens förhoppningar att få baka för kronans manskap gått om intet, så fick han dock längre fram den tillfredsställelsen att utfordra dess hästar. Om man får tro biograferna, skulle han nämligen någon tid varit anställd som ombud för Göta artilleriregementes furageringsdirektion, hvarför han äfven af sina vänner kallades »hackelsekommissarien», en uppgift, för hvilken jag dock ej lyckats påträffa något stöd i regementets handlingar. Har han verkligen innehaft denna tjänstebefattning, så har den också varit hans sista.

Att som ämbetsman skärskåda en litterär ryktbarhet leder ofta för personen i fråga till ett mindre fördelaktigt resultat Hvad Wadman beträffar, tyckes han dock i detta afseende rätt bra bestå profvet. Erfordras något särskildt vittnesmål i denna sak, finnes äfven ett sådant att tillgå i den parentation i Göta Par Brikoll, som öfverfältläkaren Jedeur höll öfver den aflidne vännen och fälttågskamraten.

»Af den verksamhet, samhället fordrar af medborgaren», yttrade denne bland annat, »äro spåren nästan utplånade under den senare delen af hans lefnad. Jag har likväl under kritiska omständigheter i hans yngre år sett ho-nom utveckla ett ordningssinne, som förvånade, en själsnärvaro och fintlighet, som framför allt påkallas i tider, då de vanliga samhällsförhållandena upphört, drift och nit, mänsklighet och oegennytta vid den vård, honom anförtroddes att ordna för hundratals lidande, hvilka om de ännu lefva skola med tacksamhet och välsignelse

ihåg-komma hans minne.»

Ehuru måhända något panegyriskt måste detta vackra vitsord dock hafva sitt bestämda värde.EN SKALDERNAS VÀNINNAEn skaldernas väninna.

Första fjärdedelen af 1800-talet var som bekant en den svenska sångens gyllne ålder, en tid, hvarunder en hän-ryckt allmänhet lyssnade till inspirerade skalders toner. En af de mest hänryckt lyssnande och på samma gång en af de om sångens väsen säkrast dömande var flera af dessa skalders väninna och själsfränka, friherrinnan Martina von Schwerin född Törngren.

Hennes egen släkt, nu utslocknad på manssidan, härstammar från tullförvaltaren i Stockholm Petter hvars båda söner Martin och Isak under senare hälften af sjuttonhundratalet bosatte sig i Göteborg.

Martin Törngren (född 1735 t 1799) vardt en rik och mäktig man, chef för handelshuset Bellenden & Co., direktör för Ostindiska och Grönländska kompanierna, riksdagsman för staden samt ägare af Råda och Mölnlycke. Uti sitt första gifte med Georges Bellendens änka Sara Chambers hade han inga barn men i sitt andra, med Eva Lovisa Svartlock från Norrköping, hade han ett, nämligen dottern Martina,,född i Göteborg den 3 januari 1788.

Arftagerska, kvick och vacker, hemma i franskan samt för öfrigt väl uppfostrad, behöfde den unga mamsell Törngren ej länge vänta på friare. Förnäma sådana, till och med långväga ifrån, stodo henne till buds, och redan 1804 räckte den sextonåriga ungmön sin hand åt en för detta page hos Gustaf III, nu hofstallmästaren hos hans änkedrottning, baron Gottlob Werner von Schwerin.De första åren af sitt äktenskap tillbragte makarne i Stockholm, där den unga göteborgskan ej undgick att genom skönhet och vett göra stort uppseende. Här föddes hennes äldsta barn, tvenne flickor, hvaraf den yngre, som kom till världen på moderns födelsedag, äfven fick dennas namn Martina. Här antagligen var det, som Nils von Rosenstein enligt friherrinnans egen utsago ledde hennes ungdom — hvilket väl så bör förstås, att den vittre gustavia-nen gaf henne smak för den inhemska litteraturen —, här slutligen som Sergel genom mejseln och Breda genom penseln förevigade hennes drag.

Men efter några år flyttade familjen till Skåne, där den från provinsen bördige baronen inköpt Sireköpinge herregård, belägen halfannan mil från Landskrona och ungefär dubbelt så långt från Lund.

Förmodligen var det först efter denna bosättning och på grund af hennes besök i den södra universitetsstaden, som Martina von Schwerin gjorde bekantskap med T , en bekantskap som, om inte förr, i början af 1820-talet öf-vergick till förtrolig vänskap. Härtill fördes hon naturligtvis af sin beundran för nationens skald, den snillrike tänkaren; och han å sin sida fann ett sällsynt behag i tankeutbyte med en lika fint bildad som klart och lifligt uppfattande kvinna — därtill en skönhet, hvilket i skaldens ögon och sinne icke minst talade till hennes förmån.

Uttryck af beundran för dessa hennes båda sidor, skönhet och förstånd, träffa vi också i skaldens dikter, såsom till exempel i det allbekanta stycket Den 3 Januari — hennes egen och hennes dotters gemensamma födelsedag —, där det bland annat om modern heter:

> Målarn säger, att det Venus, tänkarn, att det Pallas är.»samt vidare:

»Allt, hvad djupt blef tanken gifvet allt, hvad skönt, som sången har, finner midt i hvardagslifvet i dess själ ett återsvar.»

Mindre uppmärksammadt af eftervärlden är kanske däremot det något dunkla poemet Lytet, hvaruti skalden, sändande andra upplagan afFrithiofs saga kallar henne sin ädla skaldmö och sin sköna biktmor.

Om arten af Tegnérs och Martina von Schwerins vänskap upplyses man emellertid bäst genom deras synnerligen omfångsrika, nu i Lunds universitets bibliotek förvarade samling af växlade bref. Låtom oss därför en smula bläddra i dessa bref — i de offentliggjorda vill det säga, ty inga andra ha stått till mitt förfogande — och lyssna till skaldens och hans skaldmös förtroliga samtal! Anmärkas kan, att ett trettiotal af hans bref till henne jämte några utdrag af hennes till honom meddelas i jubileumsupplagan af Tegnérs skrifter, under det att sex från henne till honom återges i den af Elof Tegnér utgifna samlingen: U r

Esaias Tegnérs papper.

Dessa bref till friherrinnan hafva skrifvits under åren 1821—40, hvarvid de flesta falla på åren 1822—23, då skalden stod på höjden af sin litterära alstring. Han uttalar sig häri om allt som sysselsätter hans tankar, om poesi, religion, filosofi, moral, om sin egen litterära och ämbetsverksamhet, såväl som om den inhemska litteraturen i allmänhet och dess målsmän. Här återfinner man en stor del af de genom äldre upplagor af hans skrifter bekanta, ehuru ej till adressen angifna, strödda tankar, som hvarje bildad svensk känner, och hvari skalden, för att begagna hans egna ord om snillet, ej sönderdelar sitt ämne utan som blixten klyfver det. Men klyfver är måhända ej det fullt riktiga ordet, ty ofta nog roar sig Tegnér att endast ikanten angripa sitt ämne, och stundom händer, att han — visserligen alltid blixtrande — rent af förfelar det. Såsom till exempel, då han i bref af den 10 jan. 1821, indentifie-erande det heliga och sköna, sätter »den diktande förmågan i allmänhet» öfver religionen, en åsikt — af Ljunggren kallad den mest ärkeromantiska — som egendomligt nog i den nu till dags grasserande skönhets- och snillekulten firar sin återuppståndelse. Här i dessa bref träffar man äfven de starkaste utbrott af mjältsjuka och tvifvel, såsom då han den 25 maj 1823 kallar lifvets glädje en lång lögn, »som slutar först i grafven, kanske ej där en gång». Bittrare har väl inte ens Heine yttrat sig om lifvet och odödligheten.

Men afsikten med denna uppsats är ingalunda att våga någon karakteristik af Tegnér utan endast att söka af teckna hans väninna.

Att skalden i sina sånger prisat henne för Pallas* förstånd och Venus* fägring hafva vi redan sett, och man må ej tro, att han i sina bref döljer sin beundran för dessa hennes båda sidor. Nej, härtill återkommer han allt emellanåt. Än förklarar han en med henne på Sireköpinge förd konversation, om ock ej lämplig att utan stark justering taga till protokolls, för den intressantaste han haft i sin lef-nad, och detta endast genom hennes förtjänst. Än påstår han det vara otacksamt af den, som skrifvit sådana bref, som det han sist mottagit, att tala om medelmåttiga naturgåfvor. De, som hade den heliga lågan, borde ej skämmas för denna eller förneka densamma. Men fruntimren vore i allmänhet långt klokare än karlame i detta afseende. De närde den heliga elden i sitt eget stilla bröst, låtande den på sin höjd framlysa i umgänge eller i bref till en vän. Friherrinnan hade dessutom, tillägger han med ett språng i tankegången, den skönaste eldskärm han sett.

Att han i uttrycken af sin beundran ej alltid hållit sig inom tillbörlighetens gränser, låter särskildt genomett bref af den 10 nov. 1822 misstänka sig. Det heter nämligen häri bland annat: »Räkna icke på all den galenskap jag skrifver eller säger eller tänker! I bref liksom i umgänge bör allting vara fritt. Besinna äfven, att man har mycken rättighet till , när man ej har något annat!»

Låtom oss nu något skärskåda hennes ofvan angifna bref till honom, egendomligt nog alla undertecknade med hennes flicknamn M. (eller Martina) Törngren!

Man kunde väntat sig, att en ung dam, som fått den höga äran att brefväxla med nationens afgudade skald, skulle hufvudsakligen fyllt sina pappersark med den stores lof samt för öfrigt, efter åtskilliga koncept, på det mest vårdade sätt uttryckt sig. Men i denna förväntan misstar man sig. Visserligen uttalar hon ofta sin beundran för skalden, men i allmänhet sker det naturligt, riktigt och ingalunda öfverdrifvet. Med rätta ser hon i honom en man, hvilken, om han ej ägde annan förtjänst än den att vara fäderneslandets mest oberoende tänkare, alltid för henne hade ett högt och verkligt värde. »Att han tillika är en stor poet, den ende egentligen svenske foet vi kanske ägt, skadar intet», tillägger hon. Hvad hennes stil beträffar, skrifver hon på rak arm tycks det, i hög grad käckt och, i följd af påverkning eller verklig själs-frändskap, understundom så likt Tegnér själf, att man tror sig höra honom och inte henne. Ett par utdrag må lända till prof på hennes tankar och uttryckssätt:

»En dålig tragedi af Granberg», skrifver hon från Sireköpinge den 7 dec. 1823, »har genom Brinkmans be-medling blifvit mig af författaren tillsänd ... För Granberg har jag i min barndom läst fransyska och skrämdes då ofta af en trähand, som för honom ersatte förlusten af en naturlig, han redan vid födseln saknat. Karl Knutsson är säkerligen skrifven med trähanden. Den skymt aftalang, han visat i Jorund igenkännes ej här: långsamt släpas man till upplösningen af de båda akademiska oxarna, köld och korrekthet. En kär ärkebiskop förmår ej en gång att gifva ett varmare intresse åt stycket, utan nödgas man helt prosaiskt tänka, att, om en dylik galenskap stundom

ursäktas en och annan präst, bör den läggas bort, innan den hinner till kyrkans högsta areställen.»

Om sin vän Brinkman förklarar hon i samma bref, att det svårligen funnes någon höjd för tanken och snillet, där man ej vore säker att träffa denne. »Att han stundom blåst dit upp på ett för honom eget sätt gör ingenting till saken», tillägger hon; »med säker blick fattar han genast vidden af den synkrets, som uppenbaras för hans forskningsbegär, och försmår ej att under tiden plocka den ringaste blomma, som upprinner i den jordmån, hvar-est man snart finner honom rotfast.»

För Franzén svärmar hon ej synnerligt »Hvad skall jag säga om F rihetsbilden?» skrifver hon den 6 dec. 1825. »Jag känner biskopens känsla för Franzén, och under denna benämning fattar jag Frithiof den starkes ädla och uppriktiga hyllning för den underlägsna sångmön, som Franzén ganska ärligt vid detta tillfälle omdöpt till sin talmö, ty medge får ni väl, att detta stycke ej på en hårsmån ökar hans poetiska ära. Jag för min del ger bort alltsammans för Selmas morgonhufva, till och med de två långa och starka kar lar ne, som Julie utväljer visserligen till ett ganska pliktmässigt företag. Men på flera än ett ställe synes mig versen af en enfald, som gränsar till platthet»

Om Rosenstein förmäler hon från Stockholm den 19 mars 1824, att han endast hade krafter kvar att hvarje dag förtära en ny middag, samt att alla hans fakulteter koncentrerat sig i magen. »En härlig tillställning af naturen», fortsätter hon helt tegnériskt, »är, att människanika 0x2 årejn. tan il [-ralensk-q-] {+ralensk- q+}

tlleii .bref,i b smk lanste jr inge attark förte i plock ån, bravad sa n do t Fran» itu t» ¡nasäif ‘älle o£ :a st)’® föra: lfva, $ Julie ö'

ald, s®

den*;

t

ikultcs r af * nniski

genom döden, ögonblickets genius, hindras att vara tillstädes vid sin egen upplösning. Gubben tycks häruti göra ett undantag.» Erinras bör kanske härvidlag, att Tegnér själf åtta månader förut berättat, hur den stackars gamle gustavianen, som förlorat alla sina fakulteter utom aptiten och nu kunde liknas vid en vålnad som gick igen oeliå/, hade låtit helsa till sina båda Martinor, hvilka han efter Tegnérs öfvertygelse älskade lika ömt som — oxstek och kalfkotletter.

En annan gång, den i dec. 1828, då Tegnér uttalat sin förvissning^att blott hans hjärta hunnit uppfylla sin mänskliga bestämmelse, den att sätta skal och slutligen bli sköldpadda, skulle hans lynne förbättras, svarar hon härpå: »Säga hvad ni vill, min ädle vän, ’skalmask’ blifver ni aldrig. Ack, så många andra födas blott därtill! Men för högre själar kan självfva sköldpaddhamesket förädlas, då vi i dess skal vagga vår lefnads drömbilder. Eller med de affallna fjärilsvingarna till segel genomfara känslans, inbillningens och hoppets sköna arkipelag.»

Längre fram kommer äfven politiken till tals, hvarvid friherrinnan röjer något mera benägenhet för tidens sträf-vanden än hvad fallet är med den nu retlige och konservative Tegnér. Sålunda tar hon parti för Gei jer, tillmäter Cru-senstolpes anfall ingen statshvälfvande eller mördande inflytelse och ser ej i tidens onda tecken en straffande förklaring öfver envåldsmaktens oumbärlighet, hvarpå Brink-man trodde lika renhjärtadt som på kvinnodygd. Lika litet som påfvemakten vore konungamakten ofelbar, och den senare kunde allra minst af det skäl skyddas för kritik, att den maktägande vore gammal. Men visserligen skulle hon beklaga både konungen och Svea folk, om den förre i sin mannaålders fullhet mottagit kronan såsom en gyllene för-skrifning på maklighet och ro. »Vi veta ju alla», tillägger hon, »att ifrån spiran och biskopsstafven ända ned till

nyckelknippan medför hvarje skymt af välde en ojäfaktig förbindelse att arbeta för andras förkofran och väl.»

Utom meddelandet af sina litterära intryck brukade väninnan stundom gifva skalden råd i afseende på hans

förhållande till andra litteraturens stormän, uttala sin åsikt om invalen till svenska akademien m. m. Också var det hon, som först förde Tegnér och Brinkman tillsammans, liksom efter hvad det tycks äfven hon, som tillsammans med den sistnämnde föreslog skalden att bringa den gamle Leopold en hyllning, hvilket förslag ledde till den vackra dedikationen af Axel. Och äfven i Tegnérs rent personliga angelägenheter, såsom till exempel hans plan att blifva biskop, tog hon liflig del. »Den lilla hvita kragen», skref hon till honom rörande denna fråga, »har jag hittills endast betraktat som en skylt, hvilken i likhet med alla andra skyltar suttit där för näringens skull; och alltid, jag bekänner det uppriktigt, skall det kosta på mig att se er höga och idealiska själf-ständighet i konveniensens biskopliga skrud.» »Men, om allt detta låter stolt», tillägger hon, »så fordras likvisst för det dagliga lifvet dagligt bröd.» Härpå svarar Tegnér prosaiskt nog, att yttrandet om näringsskylten vore ganska träffande, men att man just därför borde se till, hvad som kunde vara fördelaktigt för näringen.

• •

När bekantskapen mellan Brinkman och Martina von Schwerin gjordes, är svårt att säga, men antagligen var det kort efter den förstnämndes återvändande från sin ministerpost och bosättning i hemlandet 1810. Möjligen hade gemensam släktskap — hans kusin, sedermera lands-höfdingen Gustaf Anton af Brinkman var gift med hennes kusin Sofia Charlotta Kåhre — först närmat dem tillhvarandra. Säkert är, att bekantskapen snart öfvergick till en vänskap för 1 if vet, hvarpå från Brinkmans sida tretusentrehundrasextionio fullskrifna postpappersark utgöra ett lysande bevis. I förbigående kan nämnas, att den gamle diplomaten-skriftställarens brefsvada gränsade till det otroliga, och att allt gaf honom anledning till berättelser och betraktelser. Sålunda besvarade han en göteborgsdams, fru Robert Lorents, född Nonnen, vänlighet att sända honom en kalfstek med ett bref på- tjugu-fyra sidor! Intet af dessa Brinkmans bref till friherrinnan eller af hennes till honom — såväl de ena som de andra förvarade i arkivet på Trolle-Lj ungby — har, såvidt jag vet, blifvit offentliggjordt. I ett bref från Brinkman till Gei jer af den 7 febr. 1837 (meddeladt af H. Schönbeck i dennes Personal- och kulturbilder) återgifvas dock några hennes uttalanden, som tilllika med Brinkmans skildring af hennes personlighet ej böra här utelämnas.

»Det är riktigt beskedligt af dig, min bäste bror», heter det i nämnda bref, »att du uppfyllt min önskan och skrifvit till friherrinnan Martina von Schwerin. Ditt bref till henne afgår med dagens post och skall bereda henne ett stort nöje. Hos henne är allt renkänsligt allvar, i vänskap som i vitterhet, i världsåsikt och i lefnadsvishet. Du har redan många år varit hennes synnerlige gunstling, långt innan du blef allmänhetens. Hennes akademiska vänner ville också i den tiden finna henne något smittad af fosforistiska böjelser . . . Hon och jag voro också de enda, som i trots af våra hyfsade vänner vågade göra rättvisa åt Atterbom, som då ännu af 'Svea lejon med putsade morrhår' (enligt salig Blixens uttryck om Leopold) ansågs för ett oskapligt vidunder, ludet och vildsint. Redan 1812 skref hon till mig, då jag skänkte henne Atterboms kalender: 'Kan ni på allvar fråga mig,om jag har sinne för dessa nyfödda blommors färg och doft! Jag föraktar ingalunda vårt klassiska herbarium af nätt och behagligt uppklistrade praktblommor, till en del af främmande ursprung, men friska naturalster, vore det än blott sippor, ha för mig vida oemotståndligare behag. Och Liljan är minsann något för mer än en sippa. Finner ni inte som jag, att Svenska Akademien gjorde klokast, om hon gifte sig med den bättre fosforismen? Tam, så mycket som behöfs, skulle den då ovil-korligt bli — ty det händer er alla, då ni fått en hustru — och barnen torde slutligen bli vackrare än bägge för-äldrarne/ Medgif, min vän, att allt detta vittnar om en själfständighet, som ingalunda är hvardaglig, allra minst hos en ung, allmänt hrad och kringsmickrad skönhet af 2 eller 3 och tjugu år, som hon då var, och uppfostrad af en renhårig fransyska i vår största krämarstad, ej särdeles vidtfrejdad för själsodling och sinneslyftning! Det bör således fägna dig att äga en sådan läsarinna. Ty ogärna men ärligt sagdt, läsare har du långt färre än lof-talare.»

Hur stor beundran Brinkman hyste för väninnan framgår dessutom af hans Vitterhetsförsök, däri han på flerfaldiga ställen hyllar , som han här kallar

henne. »Till hjärtats och snillets lefvande sångmö med vördnad och tacksamhet för fyrtio års heliga ingifvelser», skref han själf i det exemplar han skänkte henne. Och enligt Schönbeck förklarade den gamle herm, att han af aflidna kvinnor satte högst drottning Louise af Preussen och den bekanta judinnan Rahel Levin samt af lef vande

Martina von Schwerin och Fredrika B remer.

Ar 1839 drabbades friherrinnan af en hjärtesorg, i det att hon då förlorade sin tjuguåriga dotter, Martina, som genom sin allvarliga håg och sina klassiska studier — »vår latinska fröken» kallade henne Tegnér — gaf myc-ket godt hopp om sig. Denna hennes dotter hade äfven vid sexton till sjutton års ålder ägnat sig åt vittert författarskap, hvaruti modern möjligen varit henne till någon hjälp. Af Småsaker af en nybörjare — så hette dessa ungdomliga försök — utgåfvos ett par delar före hennes död, och ett par andra, försedda med Tegnérs versifierade förord, efteråt. De förra, de enda som jag sett, äro en sorts helt obetydliga sedolärande noveller, och för de senare förklarade sig Tegnér i bref till Brink-man, sitt förord oaktadt, ej kunnat fatta något tycke. Vid dotterns död skref emellertid Frithiofskalden till modern en sång, som, ehuru röjande den mattade anden, dock åtminstone på ett ställe påminner om hans sångmös bästa dagar, uti dessa rader nämligen:

»Kom, låt oss klaga samman!

När månen stiger öfver Sirköping i sommarnatten och sitt silfver snögar sitt vemod öfver Rönneberga högar, och näjden lyss och tiger rundt omkring; blott näktergalen gjuter genom lunden sin stilla klagan uti midnattsstunden

då låt oss se från någon tårepil till fästets saga, tryckt med silfverstil paläotypen, som en Gud har diktat!

Hur mången sorg dit upp sitt öga riktat!

Bland tusen ögon såg dit hän ock mitt.

Hur trolös glädjen, huru trofast smärtan, hvad brutna fröjder, hvad förblödda hjärtan!

Dock intet blödde djupare än ditt.»

Aret därpå eller 1840 dog hofstallmästaren baron Schwerin, och änkan flyttade då till Råda, som hon alltjämt bibehållit, och där hon äfven efter bosättningen i Skåne emellanåt vistats.Många hennes minnen voro med detta herresäte förbundna. Här hade hon stått brud, här, enligt hvad ställets traditioner förmäla, 1807 på hösten gjort les honneurs för den landsflyktige Ludvig XVIII, äfvensom för hertiginnan af Angoulême, den olycklige Ludvig XVI:s dotter. (Grefven af Artois, sedermera Karl X, skulle härunder bott hos Halls på Gunnebo). Här skulle hon mottagit madame de Staël (som faktiskt med dotter och betjäning samt hemlig make, herr Rocca, den 5 juni 1813 anmäldes såsom resande på ett af Göteborgs hotell). Hit skulle längre fram äfven Tegnér hafva kommit som gäst samt härunder å en fönsterruta — i gula förmaket — tecknat inskriften: Martina von Schwerin la plus , en inskrift, som i alla händelser ännu står kvar.

Sedan dess hade mycket för ägarinnan förändrats. »Jag förefaller mig såsom endast hälften af hvad jag fordom var», hade hon redan efter dotterns död skrifvit till Tegnér, »den ädlare delen förmultnar med henne i grafven. Icke desto mindre framskrider det materiella lifvet, och jag har vunnit på mig själf att möta det med fördragsam blick och någorlunda sansad yta.»

Men stjärnorna slocknade omkring hennes panna. Tegnérs sinne förmörkades, Brinkman dog, och sonen Karl, premierlöjtnant vid flottan, omkom 1846 med fregatten Karlskrona. Ännu bodde hon ett tiotal år kvar på Råda men sålde så egendomen och flyttade till Göteborg, där hon lefde i sina minnen samt i umgänge med släktingar och några få vänner. Hon beskrifves från denna tid såsom liflig och förbindlig, hållande ett godt bord, road af skämt, till och med om detta skulle varit en smula fritt. När hon trädde in i en salong, berättas det, var det inte blott hennes moirée antique, som gnistrade, det var hela hennes personlighet.

Den sena åldern skulle dock medföra allt större pröf-ningar. Antagligen i följd af ett fall under en utländsk resa försvagades hennes själsförmögenheter, och äfven synen minskades, så att hon slutligen blef alldeles blind. Det var under denna tid hon som Iektör anställde en ung student med stor poetisk begåfning, Ernst Nilsson, som tyvärr vid tjugusju års ålder dukade under för en tärande sjukdom.

Den 8 oktober 1875 förkunnade Gustavi domkyrkas klockor, att Martina von Schwerin gått ur tiden. I mer än en bemärkelse hade hon redan förut gjort detta.

Såsom den skönaste och snillrikaste unga kvinna skildrades hon af sin samtid. Och att hon var en skönhet, därom är intet tvifvel. Hvad den andra egenskapen beträffar, tycks hon snarare kunna tillerkännas kvickhet och skarpt förstånd än egentligt snille; eller, om man så vill, hon var snillrik men knappast något snille. Detta låter som en motsägelse, men jag begagnar mig härvid endast af Tegnérs uttryck just i bref till sin väninna om Brinkman, att denne var den genialaste natur han känt, ehuru visserligen ej af de största genier. Sannolikt menade Tegnér, att Brink-mans stora begåfning aldrig vardt rätt fruktbärande eller alstrande. Så var det ock med Martina von Schwerins. Det fanns hos henne en rik natur, men föga däraf insattes i verk och gärning.

Såsom en sällsynt förtjusande kvinna framstår hon i alla fall för eftervärldens ögon.

*